

ISSN 2304-9383

**ВОЛИНЬ ФІЛОЛОГІЧНА:
ТЕКСТ І КОНТЕКСТ**

Філологія та цифрові технології

Науковий журнал

Видається з 2006 року

Випуск 34

Луцьк
Волинський національний університет
імені Лесі Українки
2022

УДК 821.161.2(477.82)'06.09(092)(062.552)

В67

*Рекомендовано до друку вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 2 від 26.12.2022 р.)*

Редакційна колегія:

Алессандро Ачіллі – доктор філософії, лектор україністичних студій Університету Монаша, Мельбурн, Австралія;

Рімантас Бальсис – доктор гуманітарних наук, професор, Клайпедський університет, Клайпеда, Литва;
Джованна Броджі-Беркофф – професор, президент Італійської асоціації українознавчих студій, Мілан, Італія;

Юрій Громик – кандидат філологічних наук, професор, Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, Україна;

Людмила Гусак – доктор педагогічних наук, професор, Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, Україна;

Олександра Вісич – доктор філологічних наук, доцент, Національний університет «Острозька академія», Острог, Україна;

Світлана Криворучко – доктор філологічних наук, професор, Харківський національний педагогічний університет імені Г. Сковороди, Харків, Україна;

Тереза Левчук – доктор філологічних наук, доцент, Волинський національний університет імені Лесі Українки (відповідальний секретар), Луцьк, Україна;

Марія Моклиця – доктор філологічних наук, професор, Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, Україна;

Зінаїда Пахолок – доктор філологічних наук, доцент, Луцький інститут розвитку людини Університету «Україна», Луцьк, Україна;

Сергій Шаров – кандидат педагогічних наук, доцент, Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного, Запоріжжя, Україна;

Ульріх Швайєр – доктор габілітований, професор, директор Інституту слов'янської філології Університету Людвіга-Максиміліана, Мюнхен, Німеччина;

Тарас Шмігер – доктор філологічних наук, доцент, Львівський національний університет імені І. Франка, Львів, Україна;

Наталія Шульська – кандидат філологічних наук, доцент, Волинський національний університет імені Лесі Українки, (головний редактор), Луцьк, Україна;

Маріяна Цибранска-Костова – доктор філологічних наук, професор, Інститут болгарської мови Болгарської АН, Софія, Болгарія.

Волинь філологічна: текст і контекст. Вип. 34: Філологія та цифрові технології / упоряд. В 67 Т. Левчук. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2022. 214 с.

Студії виконано в руслі новітніх методологій. Окремим розділом представлено розвідки, присвячені впровадженню цифрових технологій у викладання філологічних дисциплін. Традиційні рубрики журналу містять статті теоретичного та історико-літературного характеру.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів філологічних спеціальностей.

Журнал є науковим фаховим виданням, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора чи кандидата наук (додаток 4 до наказу МОН України 09.02.2021 № 157).

УДК 821.161.2(477.82)'06.09(092)(062.552)

© Левчук Т.(упорядкування), 2022

© Гончарова В., (обкладинка), 2022

© Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2022

ISSN 2304-9383

VOLYN PHILOLOGICAL: TEXT AND CONTEXT

Philology and Digital Technologies

Scientific Journal

Published since 2006

Issue 34

Lutsk
Lesya Ukrainka Volyn National University
2022

UDC 821.161.2(477.82)'06.09(092)(062.552)
V67

*Recommended for publication by the Academic Council
of Lesya Ukrainka Volyn National University
(Minutes № 2 dated 26.12.2022)*

Editorial Board:

Alessandro Achilli – Ph.D in Slavic Languages and Literature, Lecturer in Ukrainian Studies at Monash University, Melbourne, Australia;

Rimantas Balsys – Doctor of Humanities, Professor, Klaipeda University, Klaipeda, Lithuania;

Giovanna Brogi Bercoff – Professor, President of the Italian Association of the Ukrainian studies, Milan, Italy;

Yurii Hromyk – Ph.D in Philology, Professor, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine;

Lyudmila Husak - Doctor of Pedagogy, Professor, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine;

Oleksandra Visych – Doctor of Philology, Associate Professor, National University “Ostroh Academy”, Ostroh, Ukraine;

Svitlana Kryvoruchko – Doctor of Philology, Professor, H. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine;

Tereza Levchuk – Doctor of Philology, Associate Professor, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine;

Mariya Moklytsia – Doctor of Philology, Professor, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine;

Zinaida Paholok – Doctor of Philology, Associate Professor, Lutsk Institute of Human Development at the University "Ukraine", Lutsk, Ukraine;

Serhiy Sharov – Ph.D in Pedagogy, Associate Professor, Dmytro Motorny Tavri State Agro-Technological University, Zaporizhzhia, Ukraine;

Ulrich Schweier – Professor, Doctor Habilitated Director of Slavic Philology Institute at Ludwig-Maximilians-Universität München, Germany;

Taras Shmiher – Doctor of of Philology, Associate Professor, Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine;

Natalia Shulska – Ph.D in Philology, Associate Professor, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine;

Mariana Tsibranska-Kostova – Doctor of Philology, Professor, Institute of the Bulgarian Language of the Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria.

Volyn Philological: Text and Context. Issue 34: Philology and Digital Technologies. Lutsk: Lesya Ukrainka Volyn National University, 2022. 214 p.

V67

The studios are made in line with the latest methodologies. A separate section presents investigations devoted to the implementation of digital technologies in the teaching of philological disciplines. The traditional sections of the magazine contain articles of a theoretical and historical-literary nature.

To scholars, lecturers, and students majoring in Philology.

The Journal is a specialized scientific edition addressed to scholars-philologists: doctoral students who can publish the results of their scientific research for obtaining the scientific degrees of Ph.D (Kandidat Nauk) or Doctor (Annex 9 to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 09.02.2021, No. 157).

UDC 821.161.2(477.82)'06.09(092)(062.552)

© Levchuk T. (compilers), 2022

© Honcharova V. (cover), 2022

© Lesya Ukrainka Volyn National University, 2022

Зміст

ІКТ у викладанні філологічних дисциплін

Маргарита Надутенко, Максим Надутенко, Олена Семенов

Застосування цифрового методу у викладанні філологічних дисциплін (на прикладі віртуальної лексикографічної лабораторії) 7

Лариса Семенюк

Залучення електронних ресурсів до процесу вивчення давньої української літератури в закладах вищої освіти (з досвіду викладача-практика) 27

Олена Бай, Юлія Васейко

Інтернет-коментарі як джерело вивчення польської мови..... 39

Зоряна Куньч

Вивчення можливостей детермінування в досягненні мовної компетентності журналіста50

Вікторія Сірук

Використання інтернет-ресурсів для викладання лекційних курсів..... 62

Тереза Левчук, Вікторія Соколова

Інтерактивне вивчення зарубіжної літературної класики: діалогія Льюїса Керрола про Алісу 74

Осмислення творчості Лесі Українки

Марія Моклиця, Людмила Бондарук

Мономіф у наративі символістської драми: «В дому роботи, в країні неволі» Лесі Українки..... 90

З роду Драгоманових-Косачів

Ірина Констанкевич

Націоналістична діяльність Олени Пчілки як «редакторки-видавниці» часопису «Рідний край» 102

Теоретичні рефлексії

Святослав Пилипчук

«Се такий рід творчості, що в наших часах запановує майже неподільно в літературі»: історія та теорія роману в літературознавчих студіях Івана Франка..... 114

Мар'яна Лановик, Зоряна Лановик

Методологічна парадигма наукових поглядів академіка Володимира Гнатюка: до проблеми розвитку європейської фольклористики 130

Олена Кицан

Реалізація змістових категорій *гармонія / дисгармонія* в метриці Б. І. Антонича 154

Жанна Бортнік

Жанрові лімінальні трансформації в сучасній українській драмі..... 169

Соціально-історичні мотиви: особливості трактування

Switlana Suchariewa

Subkulturowe markery prowincjalności w ukraińskiej prozie polskojęzycznej po Unii Brzeskiej..... 181

Світлана Чернишова

Деконструкція расової гомогенності у романі Чімаманди Нгозі Едічі «Американа» 193

Рецензії

Наталя Маторіна

«Корицеві крамниці» Леся Герасимчука – цінний здобуток польсько-українського перекладацького дискурсу в царині шульцознавства: рецензія на переклад збірки «Sklepy supełkowe» Бруно Шульца..... 204

ІКТ у викладанні філологічних дисциплін

УДК 81'3-047.37-027.44

Маргарита Надутенко, Максим Надутенко, Олена Семенов

Застосування цифрового методу у викладанні філологічних дисциплін (на прикладі віртуальної лексикографічної лабораторії)

У статті схарактеризовано віртуальну лексикографічну лабораторію «Мультимедійний словник з інфомедійної грамотності» як цифровий інструмент у викладанні філологічних дисциплін. На прикладі віртуальної лексикографічної лабораторії презентовано застосування цифрового методу для викладання філологічних дисциплін, який використано для оброблення та візуалізації цифрової лінгвістичної інформації. Серед методів виділено лексикографічний метод дослідження, розкрито його значення, доцільність застосування, особливості впровадження та подальшого використання у загальноукраїнській та європейській співпраці.

Мета запропонованої розвідки – презентація віртуальної лексикографічної лабораторії «Мультимедійний словник з інфомедійної грамотності» у викладанні філологічних дисциплін як одного із основних методів дослідження цифрової лінгвістичної інформації, яку використано для обробки цифрових лінгвістичних ресурсів та для створення відповідних програмних продуктів у межах загальноукраїнської та міжнародної співпраці. Наукова новизна дослідження полягає в практичній пропозиції нових методів навчання у вищій школі.

Результати проведеної роботи дали можливість встановити основні методи цифрових лінгвістичних досліджень, які доцільно використовувати для дослідження мовного матеріалу. У групі презентованих методів виділено основні: статистичний, корпусний, лексикографічний метод дослідження, в основі якого теорія лексикографічних систем, та метод штучного інтелекту: машинне навчання, глибоке навчання, нейромережі.

Ключові слова: цифрові методи лінгвістичних досліджень, корпусні технології, мультимедійний словник, лексикографічний метод дослідження, теорія лексикографічних систем, штучний інтелект, машинне навчання, нейромережі.

Вступ

У діджиталізованому суспільстві XXI століття знання стають одним із найважливіших чинників культурного, економічного, технологічного та гуманітарного розвитку кожної держави. Знання інформація може зберігатися, передаватися й оброблятися в різних формах, у тому числі й у символній (знаковій) формі. Одна й та сама інформація може мати також різні форми вираження, що здійснюється засобами певних знакових систем. Такі знакові системи конструюються з базових елементів («алфавітів»), що «споряджені» актуальними правилами для виконання операцій. Для забезпечення інформаційного процесу необхідні щонайменше три елементи: джерело інформації, її одержувач (реципієнт) та пристрій зв'язку, що забезпечує доправлення інформації від джерела до реципієнта. Таким чином, інформація завжди є інформацією про певний об'єкт, який і є її джерелом.

Основну частину нових знань отримуємо безпосередньо з текстів, що створені природною мовою (мовами) і виконують роль носіїв лінгвістичної інформації. Динамічний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій обумовлює трансформацію природної мови у мову символів, за допомогою яких кодифікуються та зберігаються великі масиви мовної інформації. Наприклад, цифровий пристрій зберігає й обробляє інформацію за допомогою двійкової системи.

На рисунку 1 представлено приклади інформації у цифровому форматі, наведено приклади трансформації різноманітного контенту (наскельні малюнки, мова символів) у цифровий формат.

Одна з сутнісних ознак людини є мова.

За допомогою мови ми не тільки обмінюємось інформацією, а й визначаємо та формуємо своє буття.

Мова значною мірою відображає спосіб мислення, вона є однією з ключових ознак людського інтелекту.

Людина, в процесі пізнання дійсності, створює штучні мови оскільки спілкується за допомогою знаків, символів, цифр, кодів.

Рис. 1. Приклади інформації у цифровому форматі

Висока швидкість надходження нових даних і зростання обсягів накопиченої інформації стимулюють потребу у високоефективних інформаційних цифрових технологіях й інтелектуальних системах, пошуку нових способів автоматичної обробки інформації, її систематизації, відповідної класифікації та презентації на вимогу користувача.

Зокрема, в основу цифрових технологій проведення лінгвістичних досліджень покладено перехід до цифрової інформації, трансформацію різноманітного контенту у відповідний цифровий ресурс. Рисунок 2 відображає процес переходу мовної інформації у цифровий контент. На початковому етапі виділено технологічний процес обробки мовних одиниць (малюнки, смайли, тексти на різноманітних носіях, графіка тощо), що характеризується вибором необхідних засобів цифровізації та створенням цифрового контенту з можливістю подальшого статистично-математичного моделювання й аналізу лінгвістичного контенту.

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ У ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

в основі цифрових технологій є перехід до цифрової інформації
– трансформація мовних одиниць у цифровий ресурс

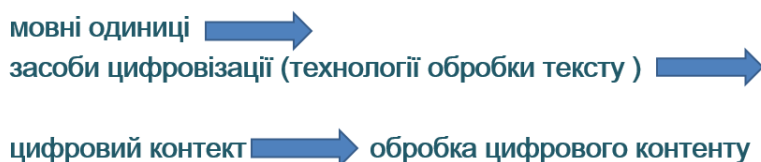

Рис. 2. Цифрові технології у лінгвістичних дослідженнях

У сучасних лінгвістичних дослідженнях (Лінгвістично-інформаційні студії, 2018; Mintser, O., Babintseva, L., Zaliskyi, V., Nadutenko, M., Kharchenko, N., & Ladychuk, O., 2021; Nadutenko, M., Prykhodniuk, V., Shyrokov, V., & Stryzhak, O., 2022) перевагу надають цифровому (автоматичному) методу обробки лінгвістичної інформації. Означений метод забезпечує можливість опрацювання великих масивів баз даних, здатність працювати з будь-яким контентом (паперові та цифрові носії інформації тощо), а також можливість подальшого цифрового опрацювання: кількісно-статистичні підрахунки, моделювання, надання доступу широкому колу користувачів; можливість трансформації в інші середовища, і,

таким чином, забезпечує відкритість української науки на європейському та світовому філологічному просторі.

До основних трендів мережевого світу, що визначають розвиток цифрових технологій у лінгвістичних дослідженнях, фахівці на основі аналізу тенденцій відносять такі, як віртуалізація мовного середовища, інтелектуалізація, робота з Великими даними.

Відповідно до основних трендів виникає необхідність пошуку нових ефективних методів дослідження лінгвістичної інформації, створення програмних засобів-інструментів та їх подальше ефективне застосування для викладання філологічних дисциплін у вищій школі.

Для забезпечення доступності програмних продуктів студентам – майбутнім учителям-філологам, а також широкому колу зацікавлених користувачів важливою є співпраця дослідників, які створюють лінгвістичні програмні інструменти, здійснюють цифровізацію контенту, автоматичну обробку, систематизацію, класифікацію великих масивів даних, з викладачами філологічних дисциплін закладів вищої освіти. У 2018–2022 роках така науково-дослідна співпраця відповідно до угоди виконується між Українським мовно-інформаційним фондом Національної академії наук України (далі – УМІФ НАН України) та кафедрою української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (далі – СумДПУ).

Упродовж кількох останніх років дослідники УМІФ НАН України створили Український національний лінгвістичний корпус (Український національний лінгвістичний корпус), Інтегровану лексикографічну систему «Словникі України online» (Інтегрована лексикографічна система «Словникі України online»), банк океанографічних даних на основі онтологічних інтерактивних документів (Stryzhak, O., Prykhodniuk, V., Popova, M., Nadutenko, Naiko, S., & Cherkov, R., 2021), онтологічно керовані лексикографічні системи (Nadutenko, M., Prykhodniuk, V. Shyrov, V., & Stryzhak, O., 2022).

У співпраці з фахівцями закладів вищої освіти, як показує аналіз, науковці досліджують парадигмальні засади лінгвістики першої половини ХХІ століття, яка вже «кваліфікується як еволюційно-інформаційно-феноменологічна» (Широков, В. & Лучик, А., 2021), розробляють онтологічно керовані лексикографічні

системи (Nadutenko, M., Prykhodniuk, V., Shyrovkov, V., & Stryzhak, O., 2022).

У співпраці УМІФ НАН України та освітньо-дослідницького центру «МЕДІА&ВЧИТЕЛЬський кампус» кафедри української мови і літератури СумДПУ імені А. С. Макаренка окреслено технічні особливості віртуальної лабораторії «Мультимедійний словник з інфомедійної грамотності» (Семенов, О. М., & Надутенко, М. В., 2022), здійснено огляд створення та використання платформи «Трансдисциплінарний кластер «МЕДІА&КАПСУЛИ» як засобу підвищення рівня медіакультури (Semenog, O., Nadutenko, M., & Nadutenko, M., 2021; Широков, В., Загнітко, А., Надутенко, М., Надутенко, М. & Семенов, О. та ін., 2022).

Проведений аналіз засвідчує відсутність системних досліджень щодо застосування цифрового методу у викладанні, що й актуалізувало потребу схарактеризувати застосування цифрового методу у викладанні філологічних дисциплін.

Мета статті – схарактеризувати застосування цифрового методу у викладанні філологічних дисциплін, завдання – окреслити методи дослідження цифрової лінгвістичної інформації, зокрема методи статистичної лінгвістики, корпусних технологій, штучного інтелекту, лексикографічного методу, з'ясуємо специфіку використання віртуальної лексикографічної лабораторії «Мультимедійний словник з інфомедійної грамотності» у викладанні філологічних дисциплін.

Методи й методики

У дослідженні враховуємо тезу про те, що метод формує підходи до аналізу мовних і мовленнєвих явищ. Для вирішення поставлених завдань використано термінологічний і поняттєвий аналіз з метою уточнення сутнісних характеристик методів дослідження цифрової лінгвістичної інформації

У межах власне проведеного дослідження представлено характеристики таких методів, як описовий, статистичний (математичний), метод корпусних технологій, лексикографічний, метод штучного інтелекту (машинне навчання, «глибоке» навчання, нейромережі).

Виклад основного матеріалу

Відповідно до завдань окреслимо методи дослідження цифрової лінгвістичної інформації. Лінгвометодологію дослідники характеризують як самостійну галузь теоретичного знання, що

проектується в загальну методологію – учення про способи пізнання й осмислення дійсності й формування внутрішнього рефлексивного досвіду людини, а також про дослідницькі настанови, принципи та процедури аналізу об'єктів мовного середовища.

УМІФ НАН України розроблено теоретичні та науково-технічні засади методів дослідження цифрової лінгвістичної інформації.

Серед основних методів дослідження цифрової лінгвістичної інформації, які слугують основою сучасних лінгвістичних досліджень, виділяємо статистичний метод обробки інформації (метод статистичної лінгвістики), метод корпусних технологій, лексикографічний, штучного інтелекту. Класифікація методів дослідження формується відповідно до мети їх використання та має враховувати специфіку джерельної бази дослідження. Запропоновані методи дослідження не суперечать класичним методам дослідження та можуть бути використані у комплексі.

Статистичний метод, зокрема, розглядає мову як системно-структурне утворення, що має окремі підсистеми – рівні, представлені відповідними одиницями: фонемами, морфемами, лексемами, синтагмами. Таким чином, мова характеризується не лише якісними, а й кількісними показниками. Кількісна методика стала більш ефективною з появою відповідного програмного забезпечення відкритого доступу.

На рис. 3 представлено приклад застосування статистичного методу в лінгвістичних дослідженнях, зокрема, для виявлення особливостей функціональних стилів мови та особливостей стилю окремих авторів, особливостей функціональних стилів мови та особливостей стилю окремих авторів, особливостей хронологічних особливостей мовних одиниць, особливостей стилю окремих авторів, особливостей функціональних стилів мови та особливостей стилю окремих авторів, особливостей хронологічних особливостей мовних одиниць та ін.

- **Застосування статистичного методу:**
- для виявлення особливостей функціональних стилів мови та особливостей стилю окремих авторів;
- для виявлення хронологічних особливостей мовних одиниць;
- лінгводидактика (добір слів для вивчення іноземної мови);
- фонетичний устрій мови та частота появи звуків, букв, фонем;
- лексичний складу мови та укладання частотних словників;
- авторський та функціональний стилі, спрямовані на встановлення авторства творів;
- одиниці різних рівнів мови та встановлення їх кількісних характеристик;
- дешифрування історичних писемностей тощо

Рис. 3. Приклад застосування статистичного методу у лінгвістичних дослідженнях

Методи статистичної лінгвістики використовують для лінгвістичного моніторингу функціонування мови в конкретному типі дискурсу (політичному, науковому, засобів масової інформації тощо), для контент-аналізу (виявлення стану суспільної свідомості). Предметом моніторингу можуть бути типи мовних помилок, сфера іншомовних запозичень, нові слова та значення, нові метафори, тематичний розподіл лексики (наприклад, лексика часових та просторових відношень, лексика на позначення почуттів та емоцій та ін.), особливості використання в текстах певних граматичних форм чи синтаксичних конструкцій.

Приклад виявлення та порівняння синонімічних рядів у лексемах *благодать* (розм.), *благо* (заст.) та сучасного багатозначного відповідника *добро* в Інтегрованій лексикографічній системі «Словникі України online» подано на рис. 4.

УКРАЇНСЬКИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ ПОРТАЛ

“Словникі України” online

Словознавство Синонімія Фразеологія Етимологія

добро

пошук

Регистр	
добріти	с
добрихуватися	
добришатися	с
добриший	
добро	с
Добробути	
Добробути	с
Добровеличківка	
Добровеличківський	
Добровілья	
Добровільяне	
Добровільний	с
Добровільництво	
Добровільницький	
Добровільність	

ДОБРЕ (так, як слід), ХОРОШЕ, ГАРНО, СЛІВНО ГАРАДЗ, ГОЖЕ, ВДІЛО [УДІАЛО], ПО-ЛЮДСЬКОМУ [ПО-ЛЮДСЬКИ], ПОРЯДНО рідше, ДО ПІДУ, НА СЛІВУ РОЗМ., ДОБРАЧЕ пісн. РОЗМ., ЗДОРОВО РОЗМ., ЛІДНО РОЗМ., ЛІСЬКО РОЗМ., ПО-БОЖОВИ РОЗМ., ФАЙНО діал., ЛІЦНО діал., У ПОРЯДКУ РОЗМ., ПОРЯДОК [ПОВНИЙ ПОРЯДОК] РОЗМ., ДОБРО РОЗМ., СПАВА БОГОВІ [БОГУ] РОЗМ., ХВАЛИТИ БОГА РОЗМ., ПАФА фам., БЛАГО заст. (у ролі присудка - також про успішний хід справ, сприятливі обставини). Він обіймає свою матір і зговорює її, що його евення добре їде (М. Хвильовий); Добре було б, якщо ти могла на Великдень прикрити собі по мене. / Зодумать не могу, як би було хороше! (Пісня Українка); Хіба нам нічого їсти або пити, або ні в чому хороше походить? (П. Куліш); Ой вично, вичичнонько, сплай мені пісні. Бо ствари бувають гарно, як сопелі в лісі (Копилянська); Марко корі зазначає, а Санька виходила! Довгобаче славно, знаменита доріжка (К. Гордієнко); - Йди постій біля клуні, а в тут посиджу. / тобі гарно буде, / мені славно (М. Стельмах); - І що б він не зробив - то все варазд, усе до ладу, а от як / Галя що зробить - то все не так (Панас Мирний); - Дай же, Боже, щоб усе було воже! - промовляв Ярема (Трицько Григоренко); Тися пройшла вдало (О. Донченко); - Женився б ти справді! Хло на старість покине би по-людському (С. Вакуленко); - Треба наймати маляра, аби ешмакраве порядно (Г. Хоткевич); Триборони стукали шумиці, а еже що їли - на славу! (А. Головка); Розеже [дядько] торбу, дістане хліба, сала, поїсть добряче (С. Олійник); - Бути безстрашним - це просто здорово, - шепоче в темряві Геня (О. Гончар); Дехто з селян, побачивши, як ладно та швидко працювали на полі тазівці... приходить і просить їх прийняти до вурту (М. Чабанівський); Що не складно, то не ладно (прислів'я); - Ну, замислювалася, / я вам скажу, Андрю! Водилиморожку, ви лєтсько. Без селічки не знайдеш (Ю. Збанацький); - / ерозотні нема з жіноцю, або та тихо, по-божому (М. Коцюбинський); Батько приймається фадно, не вивляе нічим, що йому жаль розлучитися з нами (Д. Бедзик); Ладно тобі, коли тато здоровий варує едень і еночі (С. Ковалів); - Не бієш, все буде в порядку (Григорій Тютюнник); Біл пам'ятаю в Монаолі. Нічого, кінчили дово пристойно, повний порядок, як зговориться (Ю. Яновський); Добро, у кого є господар, А в тій господі є сестра Чи мати добра (Т.

Рис. 4. Приклад виявлення та порівняння синонімічних рядів у лексемах: *благодать* (розм.), *благо* (заст.), *добро* (Інтегрована лексикографічна система «Словникі України online»)

Відповідно до аспектів дослідження сучасна лінгвістика пропонує цілий ряд методик та прийомів аналізу одиниць лексичної системи. Метод корпусних технологій вважаємо за доцільне використовувати як необхідну складову для створення мінікорпусів відкритого типу. Нейромережі розглядаємо як підмножину штучного інтелекту, що зосереджена переважно на проектуванні систем, які дозволяють навчатися та робити прогнози на основі певного досвіду.

Штучний інтелект розглядаємо як форму індивідуалізації систем, якій властивий мовний статус. Ідеться про імітацію чи

реплікацію когнітивних рис людини машинами – комп'ютерними програмами.

Загальне поняття «штучний інтелект» охоплює кілька напрямів: експертні системи, системи для характеристичного аналізу і робототехніка; здатність інженерної системи обробляти, застосовувати та вдосконалювати набуті знання. Це система, що має певні ознаки інтелекту, тобто здатна розпізнавати та розуміти; знаходити спосіб досягнення результату та приймати рішення.

Наприклад, для визначення семантичної подібності між реченнями та великими контекстами, необхідної для індексування, нами використовується метод семантичного хешування, що не потребує значних обчислювальних потужностей на попередню обробку текстів, як того вимагають методи на основі нейронних мереж.

Для семантичного хешування застосовується метод розбиття тексту на N-грами слів. Далі для побудованих наборів N-грам розраховується набір із 1000 хеш-значень на основі комбінації таких некриптографічних хеш функцій, як CityHash, spookyHash та xxHash, що мають високу колізійну якість та якість псевдовипадковості.

Для визначення семантичної подібності речень використовується набір алгоритмів типу Word2Vec. Водночас для побудови семантичного вектору контексту може використовуватись набір кластерів, які відображають тематику тексту. Тематики визначаються автоматично щоразу при індексації на основі кластеризації. Якщо слово є реєстровим, у якості початкових значень може використовуватись семантична ремарка зі «Словника української мови» у 20 томах (URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/>).

Машинне навчання здійснюється без викладача на основі контекстуального представлення Українського національного лінгвістичного корпусу: кожне слово поєднується контекстним зв'язком як із наступним, так і з попереднім словом. Відповідно нечіткий пошук за реченнями нами реалізовано на основі трьох методів: вибору оптимально близьких за наборами хешів речень, речень, ранжованих за найменшою косинусною відстанню між їхніми семантичними векторами розмірністю 3000 та речень, отриманих за допомогою векторного представлення на основі алгоритму BERT.

Практичне застосування зазначених вище методів дослідження засвідчує високу ефективність запроваджених засобів у формі

віртуальних лексикографічних лабораторій та згрупованих лінгвістичних платформ, зокрема мультимедійних словникових продуктів, які активно впроваджуються у загальноукраїнський та європейський філологічний простір.

Актуальним є застосування методів і технологій аналізу Великих даних та інтегрованих платформ, розроблених УМІФ НАН України (див. рис.5): «Словникі України online», «Система лінгвістичної взаємодії «ВЛЛ», «Український лінгвістичний корпус» та ін.).

**Інтегровані платформи,
розроблені Українським мовно-інформаційним фондом НАН України:**

<https://svc2.ulif.org.ua/>

ПРИКЛАДИ РОЗРОБОК

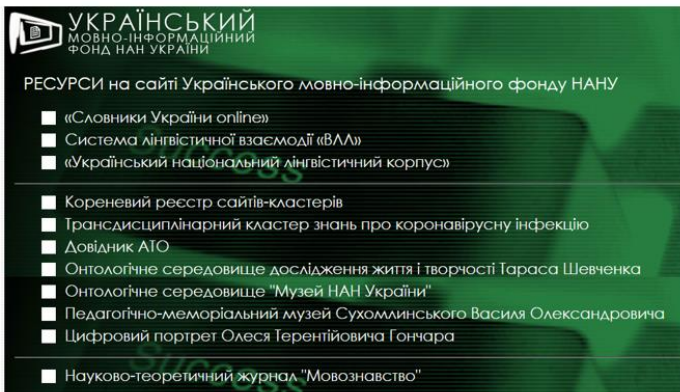

Рис. 5. Інтегровані платформи, розроблені УМІФ НАН України

Для сучасних досліджень лексичної системи мови доцільно застосовувати лексикографічний метод. Метод спрямований передусім на послідовне виділення та вибіркоче вивчення окремих елементів та їх відношень у мовній системі.

Наразі триває активний пошук нових прийомів, які використовують лексикографічний метод дослідження в поєднанні з автоматичними лексикографічними системами. Наведемо приклади лексикографічних методів: класифікація лексики з метою створення мультимедійних словників нових типів; відкритий вільний асоціативний експеримент із використанням автоматичних лексикографічних систем; дистрибутивний аналіз семантем для визначення відмінності в семемах окремої лексеми у хронологічному зрізі; аналіз зіставлень та порівнянь на межі декількох мов, що здійснюється з метою дослідження встановлення частотних характеристик відповідних лексем (див. табл. 1 порівняння

частотності вживання лексем в українському та болгарському національних лінгвістичних корпусах).

Таблиця 1

Порівняння частотності вживання лексем
в Українському національному лінгвістичному корпусі (УНЛК)
та Болгарському національному корпусі (BNC)

Українська мова Український національний лінгвістичний корпус (УНЛК) https://svc.ulif.org.ua/UNLC/virt_unlc_4.5/	Болгарська мова Български национален корпус/ Bulgarian National Corpus (BNC) http://search.dcl.bas.bg/
Україна 669441	Украина 12
український народ 12968	украински народ 1
українець 56432	украински 551
відродження 11506	възраждане 1598
громадянин 67104	гражданин 19466
державна 157059	държава 46866
Радянський Союз 6857	Съветския Съюз 2536
Болгарія 5768	България 37652
болгарський народ 80	български народ 1482
Європа 61464	Европа 20651
влада 147282	власт 42531
національні інтереси 2480	национални интереси 366

Серед програмних розробок Українського мовно-інформаційного фонду НАН України, які застосовуються у викладанні філологічних дисциплін у закладах вищої освіти, відзначимо такі:

- 1) відеословник як новий метод презентації онімного матеріалу;
- 2) віртуальні лабораторії з ономастики як інструмент активної взаємодії фахівців у віддаленому режимі;
- 3) бази даних для обробки онімної інформації та масштабного аналізу;
- 4) лінгвістичні корпуси з ономастики з використанням розробленої лінгвістичної розмітки;
- 5) онотологічні екскурсії 3D панорамою віртуального ономастичного музею як новий метод презентації онімного матеріалу;

б) система «ПОЛІЕДР» як мережевий інструмент для забезпечення взаємодії з інформаційними ресурсами. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20620>

Схарактеризуємо особливості застосування цифрового методу у викладанні філологічних дисциплін на прикладі віртуальної лексикографічної лабораторії «Мультимедійний словник з інфомедійної грамотності», яка створена для освітніх потреб партнерами – УМІФ НАН України та освітньо-дослідницьким центром «МЕДІА&ВЧИТЕЛЬСЬКИЙ кампус» кафедри української мови і літератури СумДПУ імені А. С. Макаренка (Широков, В., Загнітко, А., Надутенко, М., Надутенко, М. & Семенов, О. та ін., 2022).

Цифровий продукт апробований у навчально-дослідницькій діяльності майбутніх учителів-філологів Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, зокрема у студентському науковому гуртку з академічної культури. Особливість віртуальної лексикографічної лабораторії полягає в тому, що це мультимедійне середовище відкритого типу, призначене для взаємодії учасників освітнього процесу з цифровими медіаресурсами.

Програмний продукт комплексно представляє інструментарій, методологію, методи та важливу для медіалінгвістики аспектологію наукових підходів. Словник побудований за класичним алфавітним принципом (див. рис. 6).

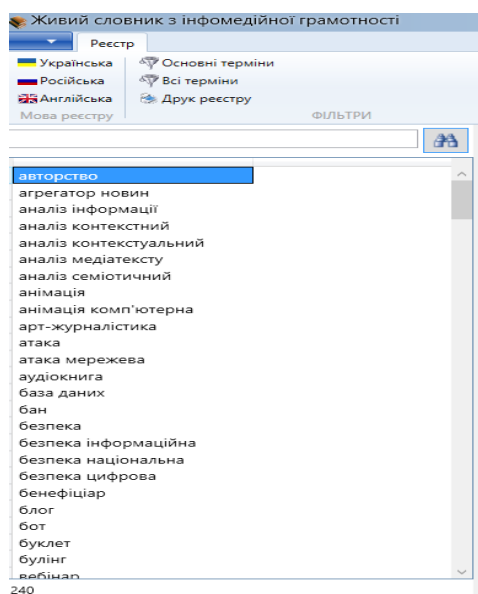

Рис. 6. Будова словника «Мультимедійний словник з інфомедійної грамотності»

Терміни й наукові поняття віртуальної лексикографічної лабораторії становлять основну проблематику медіалінгвістики, її методи, типи й види аналізованих текстів і структурно-функційних мовних одиниць цих текстів.

Словникові статті містять дотичні до власне лінгвістичних поняття, без яких неможливо проаналізувати специфіку мови у масмедіа, що є синкретичною сферою сучасної гуманітаристики (насамперед журналістські, деякі політологічні та ін.).

Зокрема, лексема «маніпулювання масовою свідомістю» (рис. 7) схарактеризована як психологічне програмування думок і прагнень людей, їхніх настроїв і психічного стану з метою забезпечення такої поведінки, яка необхідна групі небагатьох власників засобів масової інформації, що здійснюють такий вплив, переслідуючи свої особисті корисливі цілі.

Реєстр лексем ґрунтується на основі концепції інфомедійної грамотності, опрацьованої Радою міжнародних наукових досліджень та обмінів IREX. Автори концепції вважають, що компонентами інфомедійної грамотності є медіаграмотність; критичне мислення; соціальна толерантність; стійкість до впливів і маніпулювань; перевірка фактів; інформаційна грамотність; цифрова безпека; візуальна грамотність; інноваційність, розвиток креативності.

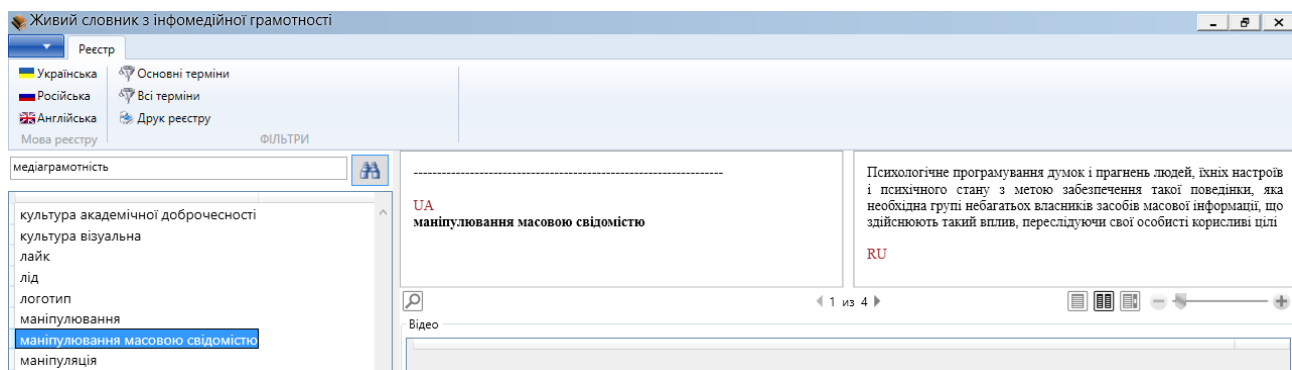

Рис. 7. Лексема «Маніпулювання масовою свідомістю» у «Мультимедійному словнику з інфомедійної грамотності»

Мультимедійний словник з інфомедійної грамотності увиразнює міждисциплінарний підхід у навчанні шляхом уведення в реєстр основних термінів із навчальних дисциплін «Медіалінгвістика», «Медіаграмотність в освітньому процесі», «Культура української мови і стилістика» і т. ін. Наприклад, лексема «Вебкартографія» презентується як географічний термін – сукупність технологій,

пов'язаних зі створенням різноманітних електронних карт, їх розміщенням та опрацюванням у вебпросторі (рис. 8).

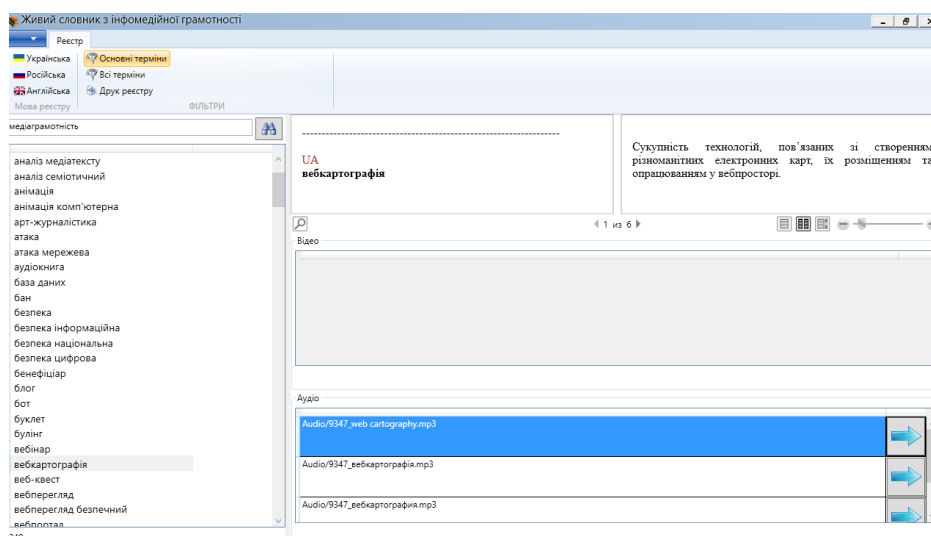

Рис. 8. Лексема «Вебкартографія» у «Мультимедійному словнику з інфомедійної грамотності»

Мультимедійний словник є унікальним цифровим продуктом віртуальної взаємодії між укладачами-учасниками проєкту (науковцями, викладачами різних дисциплін, журналістами, вчителями, студентами) з різних населених пунктів України та зарубіжжя (Semenog, O. M., Nadutenko, M. V., & Nadutenko, M. V., 2021).

Особливо посилено стали використовувати словник в умовах війни з метою розвитку життєво важливих навичок студентської молоді інфомедійної та цифрової грамотності: умінь раціонально споживати медіаконтент, критично сприймати інформацію, відрізняти факти від суджень, ідентифікувати емоційний вплив медіа, виявляти маніпулятивний контент, фейки, володіти прийомами комунікативної взаємодії.

Теми навчальної дисципліни «Культура української мови і стилістика» збагатили мультимедійною візуалізацією медіатермінів *булінг, відеоблог, гаджет, медіабезпека, медіаграмотність, медіависловлювання, онлайн-шахрайство, цифрова безпека, цифровий слід, фактчекінг, фейк, троль, чат-бот та ін.* Запропоновано їхні визначення, переклад і тлумачення англійською мовою, а також відеоролик відповідно характеристики.

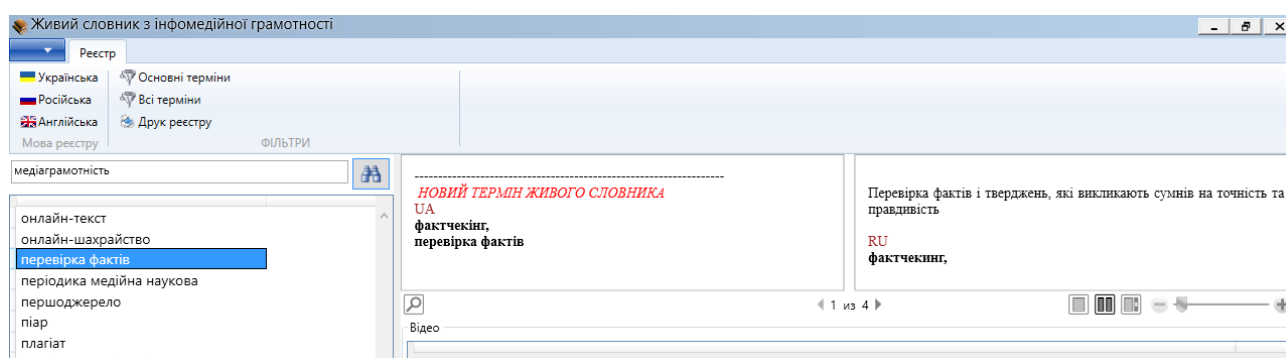

Рис. 9. Лексема «фактчекінг» у «Мультимедійному словнику з інфомедійної грамотності»

Використання віртуальної лабораторії надає освітньому процесу більшої інтерактивності: виникає можливість вирішувати специфічні завдання за допомогою різних інтерактивних методів (мозковий штурм, проєктна робота, ситуаційні завдання тощо), підвищує рівень медіакультури, критичного мислення в умовах війни. З цією метою у співпраці студентів спеціальності 014 Середня освіта. Українська мова і література СумДПУ імені А. С. Макаренка, спеціальності 061 Журналістика Машинобудівного фахового коледжу Сумського державного університету, Києво-Могилянської академії, науковцями УМІФ НАН України було створено презентаційні відеоролики (<https://www.youtube.com/watch?v=HN0bsmnM6gE>). Зокрема, на рис. 10 наведено тлумачення слова *гаджет* у презентаційних роликах.

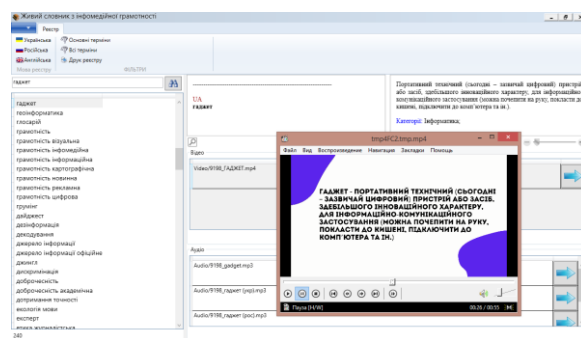

Рис. 10. Характеристика терміна «гаджет» у «Мультимедійному словнику з інфомедійної грамотності»

Автори відео Аріна Столбцова, Мирослав Деревянко, Наталія Пономаренко пропонують короткий вступ – сценку-діалог між студентами як інтерактивний формат подання інформації. На заняттях аналізуємо, що ризиком для такої інформації є динамічний характер мови. Якщо донедавна слово «гаджет» не використовувалось активно в повсякденній мові, то наразі через свою

поширеність воно вже не є неологізмом, і здивування героїв відео щодо цього слова може видаватися дивним. Отже, потребує подальших спільних досліджень щодо використання цифрового методу у філологічних дисциплінах.

Мультимедійний словник з інфомедійної грамотності увійшов складником проєкту з мовно-методичних дисциплін «Навчання української мови у Новій українській школі»: студенти створювали короткі відеоролики, візуалізації з мовної теми, укладали вправи для робочого шкільного зошита «Українська мова. 5 клас, зокрема, для рубрики «Мовленнєвий практикум. Говори правильно!»).

Сталість проєкту використання віртуальної лексикографічної лабораторії у викладанні філологічних дисциплін полягає в розширенні аудиторії, долучення до співпраці викладачів-філологів та студентів Національної академії статистики обліку та аудиту і використання віртуальної лабораторії як тренажера та створення нових проєктів під час проходження навчально-виробничої практики: «Захищені месенджери», «Фінансова безпека та шахрайство» (див. рис. 11).

Рис. 11. Приклади робіт студентів Національної академії статистики обліку та аудиту для занять з лінгвістичних дисциплін

Методичні матеріали для занять, науково-дослідної роботи з філології укладаємо з урахуванням освітніх трендів 4.0: цифровізація освітнього середовища, дослідницьке, проблемно-орієнтоване і

проектне навчання; дотримуємось таких принципів, як принцип особистісного розвитку, інтерактивності, візуалізації, міждисциплінарної інтеграції, м'якої інтеграції інфомедійної грамотності, естетичної вартісності медіатекстів, розвитку критичного мислення.

Наукова новизна

Результати проведеної роботи дали можливість встановити основні методи цифрових лінгвістичних досліджень, які доцільно використовувати для дослідження мовного матеріалу у вищій школі. У групі презентованих методів виділено основні: статистичний, корпусний, лексикографічний метод дослідження, в основі якого теорія лексикографічних систем, та метод штучного інтелекту: машинне навчання, глибоке навчання, нейромережі.

Висновки

Отже, з урахуванням досліджень, які виконують дослідники УМІФ НАН України та освітньо-дослідницького центру «МЕДІА&ВЧИТЕЛЬСЬКИЙ кампус» кафедри української мови і літератури СумДПУ імені А. С. Макаренка, схарактеризовано застосування цифрового методу у викладанні філологічних дисциплін.

Методи лінгвістичних досліджень визначено як учення про способи пізнання й осмислення дійсності й формування внутрішнього рефлексивного досвіду людини, а також про дослідницькі настанови, принципи та процедури аналізу об'єктів мовного середовища. Серед основних методів дослідження цифрової лінгвістичної інформації, які є основою сучасних лінгвістичних досліджень, виділено статистичний метод обробки інформації (математичний), метод корпусних технологій, лексикографічний, штучного інтелекту.

Фахівцями УМІФ НАН України розроблено теоретичні та науково-технічні засади методів дослідження цифрової лінгвістичної інформації.

Статистичний метод дослідження розглядає мову як системно-структурне утворення. Методи статистичної лінгвістики використовують для лінгвістичного моніторингу функціонування мови в конкретному типі дискурсу (політичному, науковому, засобів масової інформації тощо), для контент-аналізу (виявлення стану суспільної свідомості).

Метод корпусних технологій вважаємо за доцільне використовувати на основі вже наявних програмних продуктів як необхідну складову для створення мінікорпусів відкритого типу. Нейромережі розглядаємо як підмножину штучного інтелекту, що зосереджена переважно на проєктуванні систем, які дозволяють навчатися та робити прогнози на основі певного досвіду.

Штучний інтелект розглядаємо як форму індивідуалізації систем, якій властивий мовний статус.

Лексикографічний метод вважаємо за доцільне застосовувати для сучасних досліджень лексичної системи мови. Метод спрямований передусім на послідовне виділення та вибіркоче вивчення окремих елементів та їх відношень у мовній системі.

На прикладі віртуальної лексикографічної лабораторії «Мультимедійний словник з інфомедійної грамотності» презентовано застосування цифрового методу для викладання філологічних дисциплін, використаного для оброблення та візуалізації цифрової лінгвістичної інформації. Як результат занять із мовно-методичних дисциплін, студенти поглибили знання про критичне мислення, медію/ візуальну грамотність, культуру читання медіатексту, розвинули навички протидії фейкам, мові ворожнечі, уміння міжособистісної комунікації та ефективної взаємодії з іншими людьми.

Розроблене програмне забезпечення може стати основою для подальшого впровадження зазначених методів, які стануть важливою складовою розвитку лексикографічних технологій у галузі мовознавства та забезпечить ефективну фахову взаємодію у загальноукраїнському та європейському філологічному просторі.

Література

Інтегрована лексикографічна система «Словникі України online». URL: <https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/> (дата звернення: 10.11.2022).

Лінгвістично-інформаційні студії (2018). Праці Укр. мов.-інформ. фонду НАН України: в 5 т. Т. 1. Наукова парадигма та основні мовно-інформаційні структури. Київ: Український мовно-інформаційний фонд НАН України.

Семенов, О. & Надутенко, М. (2022). Платформа «Медіа&капсули» як засіб підвищення рівня медіакультури. *Академічні студії. Серія: Гуманітарні науки*, (2), 39–50. URL: <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.2.6>.

Український національний лінгвістичний корпус (УНЛК). URL: https://svc.ulif.org.ua/UNLC/virt_unlc_4.5/ (дата звернення: 10.11.2022).

- Широков, В., Загнітко, А., Надутенко, М., Надутенко, М. & Семенов, О. та ін. (2022). Віртуальна лексикографічна лабораторія «Мультимедійний словник з інфомедійної грамотності». *Український мовно-інформаційний фонд НАН України*. URL: <https://lcorp.ulif.org.ua/InfoMediaVLL/> (дата звернення: 15.09.2022).
- Широков, В. & Лучик, А. (2021) Парадигмальні засади лінгвістики першої половини ХХІ століття. *Мовознавство*, 5, 3–163.
- Български национален корпус. Bulgarian National Corpus (BNC). URL: <http://search.dcl.bas.bg/> (дата звернення: 10.11.2022).
- Mintser, O., Babintseva, L., Zaliskyi, V., Nadutenko, M., Kharchenko, N. & Ladychuk, O. (2021). Theoretical approaches to the creation of systemic biomedicine (based on the materials of the report on SRW «System-Biological And System-Medical Regularities Of Development And Course Of Ischemic Heart Disease»). *Medical Informatics and Engineering*, 4, 16–72. URL: <https://doi.org/10.11603/mie.1996-1960.2020.4.11889>
- Nadutenko, M., Prykhodniuk, V., Shyrovkov, V. & Stryzhak, O. (2022). Ontology-Driven Lexicographic Systems. *Advances in Information and Communication*. In: *FICC 2022. Lecture Notes in Networks and Systems*. Cham: Springer, 204–215. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-98012-2_16
- Semenog, O., Nadutenko, M. & Nadutenko, M. (2021). *VIRTUAL LABORATORY «MULTIMEDIA DICTIONARY OF INFOMEDIA LITERACY»*. *International scientific and practical conference «Philological sciences, intercultural communication and translation studies: an experience and challenges»*. Vol. 1. Czestochowa: «Baltija Publishing». URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/128/3621/7733-1>. (дата звернення: 10.11.2022).
- Stryzhak, O., Prykhodniuk, V., Popova, M., Nadutenko, Haiko, S. & Chepkov, R. (2021). Development of an Oceanographic Databank Based on Ontological Interactive Documents. In: *Arai, K. (eds) Intelligent Computing. Lecture Notes in Networks and Systems*, vol 284. Springer, Cham. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-80126-7_8

References

- Intehrovana leksykohrafichna systema «Slovnyky Ukrainy online» [Integrated lexicographic system "Dictionaries of Ukraine online"]. URL: <https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/> (data zvernennia: 10.11.2022).
- Linhvistychno-informatsiini studii (2018) [Лінгвістично-інформаційні студії.] Pratsi Ukr. mov.-inform. fondu NAN Ukrainy: v 5 t. T. 1. Naukova paradyhma ta osnovni movno-informatsiini struktury. Kyiv: Ukrainskyi movno-informatsiinyi fond NAN Ukrainy.
- Semenoh, O. & Nadutenko, M. (2022). Platforma «Media&kapsuly» yak zasib pidvyshchennia rivnia mediakultury [The "Media&capsules" platform as a means of

- raising the level of media culture]. *Akademichni studii. Serii: Humanitarni nauky*, (2), 39–50. URL: <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.2.6>.
- Ukrainskyi natsionalnyi linhvistychnyi korpus [Ukrainian national linguistic corpus] (UNLK). URL: https://svc.ulif.org.ua/UNLC/virt_unlc_4.5/ (data zvernennia: 10.11.2022).
- Shyrov, V., Zahnitko, A., Nadutenko, M., Nadutenko, M. & Semenoh, O. ta in. (2022). Virtualna leksykohrafichna laboratoriiia «Multymediinyi slovnyk z infomediinoi hramot-nosti» [Virtual lexicographic laboratory "Multimedia dictionary on infomedia literacy"]. *Ukrainskyi movno-informatsiinyi fond NAN Ukrainy*. URL: <https://lcorp.ulif.org.ua/InfoMediaVLL/> (data zvernennia: 15.09.2022).
- Shyrov, V. & Luchyk, A. (2021) Paradyhmalni zasady linhvistyky pershoi polovyny XXI stolittia [Paradigmatic principles of linguistics of the first half of the 21st century]. *Movoznavstvo*, 5, 3–163.
- Вълharsky natsyonalen korpus [Bulgarian National Corpus] (BNC). URL: <http://search.dcl.bas.bg/> (data zvernennia: 10.11.2022).
- Mintser, O., Babintseva, L., Zaliskyi, V., Nadutenko, M., Kharchenko, N. & Ladychuk, O. (2021). Theoretical approaches to the creation of systemic biomedicine (based on the materials of the report on SRW «System-Biological And System-Medical Regularities Of Development And Course Of Ischemic Heart Disease»). *Medical Informatics and Engineering*. vol 4. pp. 16-72. URL: <https://doi.org/10.11603/mie.1996-1960.2020.4.11889>.
- Nadutenko, M., Prykhodniuk, V., Shyrov, V., & Stryzhak, O. (2022) Ontology-Driven Lexicographic Systems. *Advances in Information and Communication. FICC 2022. Lecture Notes in Networks and Systems*. Cham: Springer, 204–215. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-98012-2_16
- Semenog, O., Nadutenko, M., & Nadutenko, M. (2021) *VIRTUAL LABORATORY «MULTIMEDIA DICTIONARY OF INFOMEDIA LITERACY»*. *International scientific and practical conference «Philological sciences, intercultural communication and translation studies: an experience and challenges»*: Vol. 1. Czestochowa: «Baltija Publishing». URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/128/3621/7733-1>. (дата звернення: 10.11.2022).
- Stryzhak, O., & Prykhodniuk, V., & Popova, M., & Nadutenko, & Haiko, S., & Chepkov, R. (2021). Development of an Oceanographic Databank Based on Ontological Interactive Documents. *Lecture Notes in Networks and Systems*. Cham: Springer. 97–114 . URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-80126-7_8

Margarita Nadutenko, Maksym Nadutenko, Olena Semenog. Application of the Digital Method in Teaching Philological Disciplines (on the Example of a Virtual Lexicographic Laboratory). The article describes the virtual lexicographic laboratory "Multimedia Dictionary of Infomedia Literacy" as a digital tool for teaching philological disciplines. The article presents the application of digital methods for teaching philological disciplines, using the example of a virtual

lexicographic laboratory. This virtual laboratory is used for processing and visualization of digital linguistic information. Among the digital methods for teaching philological disciplines, we especially mentioned the lexicographic method of research, its meaning, feasibility of application, features of implementation and further use in all-Ukrainian and European cooperation.

The purpose of the proposed work to present the virtual lexicographic laboratory "Multimedia Dictionary of Infomedia Literacy" in the teaching of philological disciplines as one of the main methods for researching digital linguistic information. The laboratory is used to process digital linguistic resources and to create relevant software products within the framework of all-Ukrainian and international cooperation. The scientific novelty of the research lies in the practical proposal of new methods of teaching in higher education.

The results of the work made it possible to establish the main methods of digital linguistic research, which are appropriate to use for the study of language material. In the group of presented methods, the main ones are highlighted: statistical, corpus, lexicographic research method based on the theory of lexicographic systems, and the methods of artificial intelligence: machine learning, deep learning and neural networks.

Key words: digital methods of linguistic research, corpus technologies, multimedia dictionary, theory of lexicographic systems, artificial intelligence, machine learning, neural networks.

Надутенко Маргарита Володимирівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лінгвістики українського мовно-інформаційного фонду Національної академії наук України, керівник Загальноукраїнського центру словникарства, <http://orcid.org/0000-0003-3215-0970>; margo.nadutenko@gmail.com

Надутенко Максим Вікторович – кандидат технічних наук, завідувач відділу інформатики Українського мовно-інформаційного фонду Національної академії наук України

Семенов Олена Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка, <http://orcid.org/0000-0002-8697-8602>; olenasemenog@gmail.com

Залучення електронних ресурсів до процесу вивчення давньої української літератури в закладах вищої освіти (з досвіду викладача-практика)

У час інтенсивного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій актуальним є широке залучення Інтернет-ресурсів у сучасний освітній процес. **Мета** публікації – представити власний практичний досвід використання електронних ресурсів у процесі вивчення давньої української літератури в закладі вищої освіти. Методологічним підґрунтям розвідки є загальнонаукові методи аналізу й синтезу та міждисциплінарний підхід.

Результати. Електронні освітні ресурси як один із важливих елементів сучасного освітнього середовища покликані сприяти поглибленню знань, розвитку креативного мислення, активізації творчої діяльності та інтересу до навчання.

Особливо ефективними на заняттях з літератури можуть бути електронні бібліотеки, сайти літературних музеїв, сайти і веб-сторінки про життєвий шлях і творчість письменників, сайти періодичних літературних видань, навчальні портали, компакт-диски художніх творів, просвітницькі та історичні телепередачі тощо.

Електронні засоби навчання дозволяють покращити доступ студента до оригінальних та перекладених сучасною українською мовою текстів давньоукраїнських пам'яток, подають їх літературознавчі інтерпретації. Вони пропонують документальні фільми, різноманітні телепередачі, відеосюжети для ознайомлення з постатями письменників або історико-культурним контекстом доби. Наукову складову практичних занять підсилить залучення електронних енциклопедичних довідників, словників термінології, бібліографічних джерел. Міждисциплінарний підхід до вивчення давньої літератури забезпечать компакт-диски із записами художніх текстів, аудіо- та відеозаписи пісень за творами давніх авторів тощо.

Висновки. Запропонований нами опис основних електронних носіїв інформації для вивчення конкретних тем з давньої української літератури дозволить викладачеві і студентові якісно підготуватися до практичних занять, сприятиме літературній освіті студентів, підвищить їхню комунікативну компетентність.

Ключові слова: Інтернет-ресурси, електронні засоби навчання, інформаційні технології, освітній процес, вивчення давньої української літератури, практичні заняття

Вступ

У час інтенсивного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій актуальним є широке залучення інтернет-ресурсів у сучасний освітній процес, починаючи зі школи і закінчуючи закладами вищої освіти. Цій проблемі присвячені десятки праць представників різних галузей знань – фахівців із педагогіки, методики навчання, інформатики тощо. Динаміка розвитку інформаційних технологій в Україні (Малиновський, 2001: 40–54) спонукає звертатися до цих ресурсів і представників гуманітарної сфери, в якій чи не найдовше головним інструментом комунікації було слово – усне і писемне, друковане. Сучасне освітнє середовище дедалі частіше ставить перед гуманітаріями як учасниками освітнього процесу нові виклики, вирішення яких потребує знань у сфері інформаційних технологій. Ідеться про запровадження дистанційних форм навчання та, відповідно, розробку дистанційних курсів, коли мережа Інтернет стає важливим ресурсом досягнення навчальних цілей.

Про освітні можливості інтернет-ресурсів для опанування дисциплін гуманітарного циклу, зокрема української літератури, йдеться у посібниках В. та С. Оліференко (Оліфіренко & Оліфіренко, 2007), В. Кухаренка, О. Рибалко, Н. Сиротенко (Кухаренко & Рибалко & Сиротенко, 2002) та ін. Однак у практичній діяльності вчителів та викладачів ці та інші рекомендації можуть бути реалізовані по-різному, залежно від мети і завдань заняття, креативного підходу до матеріалу, бажання опанувати нові методики навчання тощо. Тому **мета** цієї розвідки – представити власний практичний досвід використання електронних ресурсів у процесі вивчення давньої української літератури в закладі вищої освіти.

Методи й методики

У роботі застосовано метод системного аналізу, що дозволяє простежити взаємозв'язки між електронними засобами навчання й літературним матеріалом, забезпечує бачення цілісності матеріалу дослідження, зокрема таких його компонентів, як літературознавчий та електронно-технічний. Методологічним підґрунтям розвідки є загальнонаукові методи аналізу й синтезу та міждисциплінарний підхід.

Виклад основного матеріалу

Сьогодні ми дедалі частіше переконуємося в тому, що електронні освітні ресурси – один із потужних елементів освітнього середовища, без якого важко уявити сучасне заняття в ЗВО. І якщо для викладача вони

відіграють роль методичного інструментарію, то для студентів – це важливий засіб для навчання, оволодіння новими сучасними знаннями.

Застосування таких освітніх ресурсів на заняттях з історії української літератури сприяє поглибленню знань, розвитку креативного мислення, активізації інтелектуальної і творчої діяльності. Окрім того, електронні ресурси підвищують інтерес до навчання, що теж надзвичайно важливо для сучасного освітнього процесу.

З-поміж найбільш ефективних носіїв літературної інформації в мережі Інтернет дослідники називають електронні українські бібліотеки, сайти літературних музеїв, сайти і веб-сторінки про творчість і життєвий шлях письменників, сайти періодичних літературних видань, деякі навчальні портали, компакт-диски із текстами художніх творів (Оліфіренко & Оліфіренко, 2007: 8).

Як саме можна використовувати електронні ресурси на заняттях з історії української літератури в ЗВО, зокрема під час практичних занять із дисципліни «Давня українська література», що вивчається на першому курсі філологічних факультетів? Із власного досвіду бачимо, що, попри досить велику кількість електронних ресурсів з української літератури загалом, давньому письменству присвячено порівняно небагато таких носіїв. Причому частина з них розрахована на потреби учнів загальноосвітньої школи. Спеціальних електронних ресурсів, що створені на підтримку навчального предмету «Давня українська література» у ЗВО, або можуть бути використані в такій ролі, одиниці. Викладач повинен самостійно підбирати такий матеріал, який би відповідав віковим особливостям студентів першого курсу філологічних спеціальностей, цілям навчального предмета, допомагав засвоєнню навчального матеріалу, сприяючи інтелектуальному та духовному зростанню здобувачів вищої освіти.

Передусім під час вивчення курсу «Давня українська література» постає питання доступу студентів до оригінальних і перекладених чи адаптованих текстів давньоукраїнських пам'яток. Сучасні можливості Інтернету дозволяють студентові знайомитися як із оригінальними творами, так і з їх сучасними перекладами та адаптаціями до нинішнього мовного середовища. Це важливо через те, що давня література вивчається на першому курсі, коли студенти ще не мають достатніх знань з історії мови та не можуть вповні сприйняти тексти, написані давньоукраїнською, а тим паче церковнослов'янською мовами.

У процесі підготовки до практичних занять з давньої української літератури можна використовувати сайт, рекомендований МОН України, <http://www.nbuv.gov.ua/tb/ukr.html> – зібрання творів українського письменства від найдавніших часів до початку ХХ ст. Надзвичайно корисним і для викладача, і для студентів, котрі опановують курс давньої української літератури, буде сайт «Ізборник» – Історія України IX-XVIII ст.: <http://izbornyk.org.ua/links/info.htm>. Це унікальний проєкт електронної бібліотеки давньої української літератури, що містить першоджерела та їх інтерпретації, власне, добірку електронних книг і текстів давнього періоду. Тут представлена велика кількість творів української писемності як складова цілісного культурно-історичного процесу.

Базовим для усвідомлення такої цілісності та єдності є розділ Літописи (<http://litopys.org.ua/>), де подано давньоукраїнські літописи, хроніки та історичні документи XI–XVIII ст.

Маємо також спеціальний сайт, де розміщені художні тексти і наукові дослідження новолатинської літератури, який буде корисним для опрацювання тем, присвячених українському Ренесансу: <https://www.medievalist.org.ua/>. Для самостійної роботи студентів корисними будуть електронні бібліотеки (<http://www.ae-lib.org.ua/>; <https://lib.com.ua/>; <https://chtyvo.org.ua/>).

Не менш важливу роль для зацікавлення студентів давньою українською літературою відіграє ознайомлення із життєписом того чи того письменника. Попри те, що інформація про давньоукраїнських авторів украй обмежена, усе ж викладач володіє багатьма ресурсами такої інформації, в т. ч. електронними: документальні фільми, віртуальні подорожі-екскурсії до музеїв, відеопередачі тощо. Перед переглядом документального фільму чи відеосюжету студенти отримують перелік питань, на які треба дати відповідь. Під час перегляду вони можуть фіксувати основні факти, складати тези, виписувати цитати, готувати проблемні питання. Потім варто провести бесіду за цим матеріалом і зробити підсумок.

Для кращого засвоєння біографії письменника доцільно використати музейні експозиції. Студентам можна запропонувати віртуальну подорож-екскурсію до літературно-меморіального музею або провести реальну подорож у музей за місцем навчання чи проживання (якщо такий є). Наприклад, вивчаючи творчість Григорія Сковороди, студенти охоче відвідають державний літературно-

меморіальний музей письменника у Сквородинівці на Харківщині (віртуально). Під час вивчення теми «Києво-Печерський патерик» можна провести віртуальну мандрівку по Києво-Печерській лаврі. Результатом такої роботи може стати презентація або відеопрезентація матеріалів музею.

Важливим електронним ресурсом для ознайомлення з видатними постатями української культури, літератури зокрема, є канал You Tube, де розміщено чимало цікавих телепрограм, відеосюжетів, які стосуються окремих персоналій давньої української літератури, рідше – літературних пам'яток. Також інтернет-сайти пропонують цікаві факти з біографії письменників, художні твори про них (зокрема, про Нестора-літописця, Івана Вишенського, Данила Братковського, Григорія Сквороду).

Підвищити інтерес до творчості давньоукраїнських поетів допоможуть аудіозаписи пісень, створені за віршами цих авторів сучасними виконавцями. Наприклад, можна прослухати аудіозапис пісні «Фортель» на слова Данила Братковського у виконанні гурту «Хорея козацька» (соліст – Народний артист України Тарас Компаніченко). У їхньому ж виконанні є аудіо- та відеозаписи творів на слова Г. Сквороди.

Інтернет-ресурси допоможуть також в організації наукової роботи студентів, починаючи з опрацювання розвідок знаних літературознавців, енциклопедичних довідників, словників термінології, і завершуючи рекомендованими темами студентських досліджень та списками літератури до майбутніх кваліфікаційних праць здобувачів освіти – курсових і магістерських.

Можливості практичного залучення навчального потенціалу електронних ресурсів продемонструємо на прикладі розробленого нами практичного курсу з навчальної дисципліни «Давня українська література» для студентів спеціальності «Українська мова та література. Світова література» галузей знань 35 Філологія та 14 Середня освіта. На практичні заняття обрано найбільш знакові постаті давньоукраїнських письменників і твори давнього письменства, частина з яких представлена у шкільній програмі з української літератури для 9 класу.

Подаємо орієнтовний перелік тем практичних занять для студентів ОПП «Середня освіта (Українська мова та література. Світова література)»: «Повість врем'яних літ». «Слово про Ігорів похід». «Києво-Печерський патерик». Себастьян Кленович – співець

Роксоланії. Життя і творчість Івана Вишенського. Поетичний світ Лазаря Барановича. Вірші Івана Величковського і Климентія Зіновієва. Літопис Самійла Величка. Анонімна історична драма «Милість Божа». Байки і притчі Григорія Сковороди.

Студенти, які навчаються за галуззю знань 35 Філологія, окрім перерахованих тем, мають практичні заняття на такі теми: Галицько-Волинський літопис. Духовні пошуки Мелетія Смотрицького. Данило Братковський – громадянин і поет.

Запропоновані теми практичних занять є концептуальними і базовими для курсу давньої української літератури. Вони дають можливість студентам оволодіти знаннями історико-літературного процесу в його безперервній цілісності, розкривають та поглиблюють знання, здобуті під час опанування лекційного курсу; орієнтовані переважно на шкільну програму з української літератури і передбачають вивчення творчості одного письменника, одного або кількох художніх текстів. Практичні заняття покликані виробляти навички аналізу художніх творів давнього письменства, засвоєння та розуміння їх ідейно-тематичної, образної та художньої своєрідності. Далі пропоную опис основних електронних носіїв інформації, рекомендованих для вивчення конкретних тем.

«Повість врем'яних літ». На ютуб-каналі сайті «Православний вісник» розміщено відеосюжет про Нестора-літописця, його історичну і культурну роль. На сайті <http://litopys.org.ua/> (далі – Litopys) можна знайти текст «Повісті врем'яних літ» (оригінальний текст і переклад сучасною українською мовою), коментарі до перекладу та літописних географічних назв, короткий словник історичної термінології, що вживається у творі. Вартісною для студентів буде післямова перекладача літопису В. Яременка «На замовлення вічності» з огляду на те, що вчений, за його словами, «намагався не просто відтворити давній текст сучасною мовою, а зробити чи не першу спробу саме українського прочитання «Повісті минулих літ».

«Слово про Ігорів похід». Текст «Слова...» на сайті Litopys подано в оригіналі, а також у перекладах сучасною українською мовою. Крім того, тут є коментар М. Грушевського до цього твору, статті В. Перетца, Б. Яценка, В. Скляренка, статті про «Слово...» за енциклопедією українознавства та енциклопедією «Українська мова», уривки з книги А. Робінсон «Руська земля» в «Слові о полку Ігоревім».

У посібнику для вчителів «З глибини віків» Валентини Соболю, що є на сайті <http://ruthenia.info/txt/sobolv/Sobol2.html>, запропоновано цікавий матеріал про «Слово о полку Ігоревім» (подорож п'ята і шоста). Авторка дає поради щодо організації уроків на цю тему, проведення книжкових виставок, написання учнівських творів. Матеріал буде особливо цікавим і цінним для студентів галузі знань 14 Середня освіта, де передбачено ознайомлення зі шкільною програмою та матеріалом підручника з цієї теми.

«Києво-Печерський патерик». На сайті <https://lavra.ua/3dtour/> представлена віртуальна екскурсія Києво-Печерською лаврою, яка дозволить студентам краще зрозуміти історичний контекст творення пам'ятки. На сайті Litorus подано текст пам'ятки за виданням: Патерик Києво-Печерський (за другою Касіянівською редакцією 1462 р.) / Упорядкувала, адаптувала українською мовою, склала додатки і примітки Ірина Жиленко (Київ, 2001). Студент може ознайомитися з адаптованим текстом, передмовою та коментарями І. Жиленко.

Галицько-Волинський літопис. Проєкт «Країна. Історія українських земель» на ютубі представляє собою цикл навчально-освітніх фільмів, присвячених історії України. Перегляд фільму підготує студентів до сприйняття тексту літопису (<https://www.youtube.com/watch?v=-hZNCsASzjM>). Фільм «Галицько-Волинське князівство» з циклу «Невідома Україна. Нариси нашої історії» допоможе студентам окреслити історичний контекст творення Галицько-Волинського літопису (https://www.youtube.com/watch?v=DXJ_mTtkIV0).

На каналі You Tube у рубриці «Велич особистості» студенти можуть ознайомитися з відеопрограмою за участю професора Ірини Фаріон «Чому це король Данило був «Галицький»? Ця розмова може бути предметом проблемної бесіди зі студентами про місію короля Данила в європейському історичному контексті.

Життя і творчість Івана Вишенського. На сайті Релігійно-інформаційної служби України студенти ознайомляться зі статтею П. Кралюка «Міфи про Івана Вишенського», яка надзвичайно важлива для розуміння місця цієї постаті в сучасному релігійному і культурному просторі України. Праця може стати поштовхом до дискусії про парадоксальність цього автора, доцільність / недоцільність вивчення його творчості в сучасній школі.

На сайті «Електронна бібліотека української літератури» студенти можуть ознайомитися з виданням «Іван Вишенський. Твори / Переклад з книжної української мови В. Шевчука». Також тут розміщено передмову Валерія Шевчука «Іван Вишенський та його послання» та примітки до текстів. У посібнику В. Соболя «З глибини віків» запропоновано цікавий матеріал про Івана Вишенського (подорож сьома). Авторка подає розробку уроку на цю тему, дає поради методичного характеру. Матеріал особливо буде корисним для студентів галузі знань 14 Середня освіта.

Духовні пошуки Мелетія Смотрицького. На каналі You Tube в рубриці «Велич особистості» студенти мають змогу подивитися відеопрограму за участю професора І. Фаріон про Мелетія Смотрицького. Тема цієї розмови може стати предметом обговорення на практичному занятті зі студентами-філологами. Зокрема, варто звернути увагу на сильні і слабкі сторони цієї постаті, його заслуги і втрати у сфері української культури.

На сайті Litorus подано біографію діяча та розгорнутий аналіз його «Граматики», міститься твір «Тренос» у перекладі сучасною українською мовою, а також вірші письменника, адаптовані до сучасної мови, зокрема «Лямент на жалосное преставленіє... Леонтія Карповича».

Себастьян Кленович – співець Роксоланії. На сайті Litorus подано повний текст поеми С. Кленовича в перекладі з латини сучасною українською мовою. У посібнику для вчителів «З глибини віків» В. Соболя пропонує цікавий матеріал до проведення уроку-композиції на тему «Вивчення давньої української поезії XIV – початку XVI століть» (подорож восьма). Окреслено суспільно-культурний контекст творення ренесансної літератури, представлено творчість українських ренесансних поетів – Юрія Дрогобича, Павла Русина, Себастьяна Кленовича.

Поетичний світ Лазаря Барановича. На каналі You Tube в рубриці «Ген українців» студенти можуть переглянути відеопрограму професора І. Фаріон «Лазар Баранович – служник чужим царям». Тут чи не вперше розвіюється міф про вагомість цієї постаті в процесі українського державотворення. Представлено проросійські політичні і релігійні орієнтації Лазаря Барановича, які сприяли зростанню залежності України від Росії. Відеопрограму варто обговорити зі студентами, щоб розвіяти міфи про значимість цієї постаті.

На сайті Litorus представлено різноматичні вірші Лазаря Барановича в перекладах з польської сучасною українською мовою. У посібнику для вчителів «З глибини віків» В. Соболя подає матеріал до проведення інтегрованого уроку-екскурсії на тему «Вивчення давньої української поезії другої половини XVII – початку XVIII століть» (подорож дев'ятого), де окреслено суспільно-культурний контекст, в якому творилася барокова поезія XVII ст.

Вірші Івана Величковського і Климентія Зіновіва. На сайті Litorus подано твори Івана Величковського давньоукраїнською мовою, передмову С. Маслова «Маловідомий український письменник кінця XVII – початку XVIII ст. Іван Величковський (До історії стилю бароко в давній українській літературі)», статтю В. Колосової та В. Кречотня «До питання про життя і творчість Івана Величковського».

Данило Братковський – громадянин і поет. На каналі You Tube представлено історико-документальний фільм волинських кіномитців «Волинська гологофа Братковського». Його перегляд може стати цікавим матеріалом для обговорення у студентській аудиторії.

На сайті Litorus подано переклади віршів Д. Братковського сучасною українською мовою. Предметом спеціального аналізу може бути старовинний український кант на слова Д. Братковського «Фортель» (<https://www.youtube.com/watch?v=pwq5MQLKcwQ>).

Літопис Самійла Величка. На сайті Litorus розміщено текст літопису Самійла Величка в перекладі В. Шевчука з передмовою. На каналі <https://www.youtube.com/watch?v=vAXq9L8ss24> представлено презентацію пам'ятки історії України – літопису Самійла Величка в Національному історико-культурному заповіднику Батурин.

У посібнику В. Соболя «З глибини віків» запропоновано матеріал до проведення уроку на тему «Козацькі літописи. Літопис Самійла Величка» (подорож одинадцятого). Авторка подає розробку уроку, дає поради методичного характеру, зокрема щодо проведення книжкових виставок. Матеріал особливо буде корисним для студентів галузі знань 14 Середня освіта.

Анонімна історична драма «Милість Божа». На сайті Litorus розміщено текст драми давньоукраїнською мовою, адаптований до сучасного правопису.

В. Соболя у посібнику «З глибини віків» пропонує цікавий матеріал до проведення уроку на тему «Давньоукраїнська драма».

Інтермедія. Вертеп» (подорож дванадцята). Матеріал знадобиться студентам (насамперед галузі знань 014 Середня освіта) для розуміння місця «Милості Божої» в контексті розвитку шкільної драми.

Байки і притчі Григорія Сковороди. На ютуб-каналі у рубриці «Велич особистості» професор І. Фаріон розповідає про Григорія Сковороду, унікальність його особистості, непроминальність його ідей. У рубриці «Ген українців» студенти можуть переглянути її відеопрограму «Григорій Сковорода – велич Духу і Серця». Усвідомлення феномену Сковороди важливе для розуміння його творчості, зокрема головних ідей, висловлених у байках і притчах. Ознайомлення студентів з цими матеріалами може стати предметом для бесіди чи дискусії на практичному занятті.

На сайті Litorus розміщено Повне зібрання творів письменника у двох томах 1973 р. з передмовою В. Шинкарука та І. Іваньо. Здобувачі освіти можуть ознайомитися не лише з текстами мовою оригіналу, а й прочитати листування, написану М. Ковалинським біографію мислителя.

У посібнику «З глибини віків» В. Соболю подана ґрунтовний матеріал до проведення уроку на тему «Григорій Сковорода (Філософська та байкарська спадщина)» (подорож тринадцята); описано суспільний і культурний контекст творчості Сковороди, з'ясовано її зв'язок із філософією мислителя.

Наукова новизна

Комплексне бачення наукової проблеми крізь призму практичного досвіду дає можливість продемонструвати можливості залучення матеріалів мережі Інтернет у навчальний процес. Презентовано оптимальне поєднання різноманітних електронних джерел – текстових, відео- та аудіоматеріалів, що здатні забезпечити очікуваний результат – підвищити інтерес до вивчення давніх творів, біографії авторів, історико-культурного контексту творчості.

Висновки

Електронні освітні ресурси як один із важливих елементів сучасного освітнього середовища покликані сприяти поглибленню знань, розвитку креативного мислення, активізації творчої діяльності та інтересу до навчання.

Особливо ефективні на заняттях з літератури електронні бібліотеки, сайти літературних музеїв, сайти і веб-сторінки про життєвий шлях і творчість письменників, сайти періодичних літературних видань,

навчальні портали, компакт-диски художніх творів, просвітницькі та історичні телепередачі тощо. Вибір необхідних для досягнення навчальних цілей матеріалів безпосередньо залежить від викладача, його креативного підходу до навчального предмета.

Електронні засоби навчання покращують доступ здобувачів освіти до оригінальних і перекладених сучасною українською мовою текстів давньоукраїнських пам'яток, подають їх літературознавчі інтерпретації, пропонують документальні фільми, різноманітні телепередачі, відеосюжети для ознайомлення з постатями письменників або історико-культурним контекстом доби. Наукову складову практичних занять підсилить залучення електронних енциклопедичних довідників, словників термінології, бібліографічних джерел. Міждисциплінарний підхід до вивчення давньої літератури забезпечать компакт-диски із записами художніх текстів, аудіо- та відеозаписи пісень за творами давніх авторів тощо.

Запропонований нами опис основних електронних носіїв інформації для вивчення конкретних тем із давньої української літератури дозволить викладачеві і студентові якісно підготуватися до практичних занять, сприятиме літературній освіті студентів, підвищить їхню комунікативну компетентність.

Література

- Кухаренко, В., Рибалко, О., Сиротенко Н. (2002). *Дистанційне навчання. Умови застосування. Дистанційний курс: навчальний посібник*. Харків: НТУ «ХПП».
- Малиновський, Б. (2001). Відоме і невідоме в історії інформаційних технологій. *Вісник НАН України*. Київ, № 1, 40–54.
- Оліфіренко, В., Оліфіренко, С. (2007). *Інтернет на уроках української літератури*. Посібник-довідник для вчителя та учнів 9–11 кл. Київ: Грамота.

References

- Kukhareno, V., Rybalko, O., Syrotenko N. (2002). *Dystantsiine navchannia. Umovy zastosuvannia. Dystantsiinyi kurs: navchalnyi posibnyk* [Distance education. Terms of use. Distance course: study guide]. Kharkiv: NTU «KhPP» (in Ukrainian).
- Malynovskyi, B. (2001). Vidome i nevidome v istorii informatsiinykh tekhnolohii. [Known and unknown in the history of information technologies]. *Visnyk NAN Ukrainy*. Kyiv, № 1, 40–54 (in Ukrainian).
- Olifirenko, V., Olifirenko, S. (2007). *Internet na urokakh ukrainskoi literatury. Posibnyk-dovidnyk dlia vchytelia ta uchniv 9–11 kl.* [The Internet in the Ukrainian literature classes. Reference guide for teachers and students of grades 9–11]. Kyiv: Hramota (in Ukrainian).

Larysa Semeniuk. Involvement of electronic resources in the process of studying ancient Ukrainian literature in higher educational institutions (from the experience of a practicing teacher). At the time of intensive development of information and communication technologies, the broad involvement of Internet resources in the modern educational process is relevant. The purpose of the publication is to present one's own practical experience of using electronic resources in the process of studying ancient Ukrainian literature in a higher education institution.

The system analysis **method** makes it possible to trace the interrelationships between electronic means of learning and literary material, provides a vision of the integrity of the research material, in particular, its literary and electronic and technical components. The methodological basis of the research is general scientific methods of analysis and synthesis and an interdisciplinary approach.

Results. Electronic educational resources are designed to contribute to the deepening of knowledge, the development of creative thinking, the activation of creative activity and interest in learning, being one of the important elements of the modern educational environment. Electronic libraries, websites of literary museums, websites and web pages about the life path and work of writers, websites of periodical literary publications, educational portals, CDs of artistic works, educational and historical TV programs, etc. can be especially effective in literature classes.

Electronic learning tools allow improving the student's access to the original and translated into modern Ukrainian texts of ancient Ukrainian monuments and provide their literary interpretations. They offer documentaries, various TV programs, video content to familiarize with the characters of the writers or the historical and cultural context of the day. The scientific component of practical classes will be strengthened by the involvement of electronic encyclopedic guides, dictionaries of terminology and bibliographic sources. CDs with recordings of artistic texts, audio and video recordings of songs based on the works of ancient authors, etc. provide an interdisciplinary approach to the study of ancient literature.

Conclusions. Our proposed description of the main electronic media for studying specific topics from ancient Ukrainian literature will allow the teacher and the student to prepare well for practical classes, contribute to the literary education of students, increase their communicative competence.

Key words: internet resources, electronic learning tools, information technologies, educational process, study of ancient Ukrainian literature, and practical classes.

Семенюк Лариса Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки, <https://orcid.org/0000-0002-6619-9695>; nediljalar@gmail.com

Інтернет-коментарі як джерело вивчення польської мови

У статті розглянуто інтернет-коментарі з огляду на їхній лінгвістичний рівень і вплив на розвиток сучасної польської мови. **Актуальність.** Проаналізований фактологічний матеріал є важливою наочністю під час вивчення мови у студентському середовищі полоністичного напрямку. Опрацьовані польськомовні коментарі зараховуємо до розмовного та публіцистичного стилів, які значно розширюють мовну палітру полоніста-початківця. Стаття має на меті окреслити мовний рівень польських коментарів, поширених в інтернет-мережі, та придатність їх елементів до методичної розробки заняття з польської мови в академічному просторі. Маються на увазі як лекції та практичні заняття для полоністичних спеціальностей, так і курси польської мови як іноземної для інших спеціалізованих напрямів у закладах передвищої та вищої освіти.

Результати. Особливу увагу звернено на жанрові компоненти польських інтернет-коментарів, до яких зараховуємо комунікативну ситуацію та інтенцію, тему, автора та адресата, а також онтологічний та формальний аспекти вираження думки. Значне місце займає емоційний чинник, модифікація традиційних етикетних форм, стилістичне новаторство, пунктуаційні неточності, суб'єктивність висловлювань тощо. З огляду на ці чинники, а також похідний характер (залежність від основного тексту чи від іншого коментаря), діалогічність, ситуативність і короткотривалість існування інтернет-коментаря, його необхідно вивчати як питомо електронне мовне явище, чітко відмежоване від інших розумінь на пограниччі жанрів.

Висновки. Основною перевагою інтернет-коментарів є поточність мовних структур, які прийдуться студентам у розмовах із носіями польської мови і допоможуть зрозуміти ті мовні елементи, які не зустрічаються в академічних виданнях. Відтак у стилі коментарів потрібно звернути увагу на їхній локальний, метафоричний та емоційний характер – із позитивними чи негативними конотаціями, модифіковані форми речень, стійкі словосполучення, елементи польського сленгу тощо. Недоліком лексичного запасу коментарів у мережі є вульгаризми, які засмічують мову. Усі ці аспекти необхідно враховувати, вибираючи наочний матеріал для роботи на заняттях з польської мови.

Ключові слова: інтернет-коментарі, гіпертекст, полоністика, польська мова як іноземна, усне мовлення, пограниччя

Вступ

Сучасний фактологічний матеріал вивчення польської мови постійно оновлюється, динамічно розвивається, відтак потребує актуалізації з огляду на новітні технології, з якими він нерозривно пов'язаний. Передусім йдеться про інтернет-джерела, оскільки мовний рівень польського гіпертексту, подібно до інших мовних дискурсів, можна поглиблено вивчати у межах окремих медійних блоків. До такого виду фактажу зараховуємо коментарі, які в електронній версії мають не стільки науковий, енциклопедичний чи літературний характер, як розмовний і публіцистичний, значною мірою наближений до усного польського мовлення, що відіграє ключову роль у вивченні польської мови як іноземної та поглибленні полоністичних знань і формуванні на їх основі практичних фахових компетентностей. Мета публікації – дослідити сучасні польські інтернет-коментарі з огляду на їхню важливість під час вивчення польської мови в іншомовному, зокрема українському, середовищі.

Теоретичний базис

Поклавши в основу своїх досліджень концепції жанрового аналізу мови Стефанії Скварчинської (Skwarczyńska 1965), Станіслава Гайди (Gajda 1993), Олександра Вільконя (Wilkoń 2002), Єжи Бартмінського та Станіслави Небжеговської-Бартмінської (Bartmiński & Niebrzegowska-Bartmińska 2009), Сара Акрам, комплексно оцінюючи генеалогічні особливості інтернет-коментаря, відсилає нас до його жанрових компонентів, на які складаються: адресат, автор, комунікативна ситуація, онтологія представленого світу, тема, комунікативна інтенція, форма та спосіб мовного вираження (Akram 2017: 10; пор. Bartmiński & Niebrzegowska-Bartmińska 2009: 145–146). Цей підхід, для прикладу, вона підтверджує аналізом коментарів до електронної версії «Виборчої газети».

Дефінітивне місце коментарів у системі гіпертексту визначає Ян Гженя, якому приписують створення «інтернет-генеалогії» на основі лінгвістичних характеристик текстів у мережі (Grzenia 2006: 150–151), до яких серед інших дослідник зараховує: електронний бюлетень, блог, FAQ, інтернет-порадник, електронний формуляр, текстові ігри, каталог сайтів, коментар, гостьову книгу, електронний лист, чат, редакційну сторінку, електронну візитку, дискусійний форум тощо. Свій поділ учений пояснює таким чином: *«Необхідно враховувати, що всі писані жанри (а відтак наявні і в усному мовленні) підлягають певній*

модифікації тоді, коли починають функціонувати в інтернеті (чи навіть в усіх електронних ЗМІ). Однією з причин цієї відмінності є специфічний характер комунікативних ситуацій, з якими маємо справу в інтернеті, і розширення можливостей тексту завдяки гіпертексту і гіпермедіям. (...) Перелік виділених і пізніше описаних жанрів містить ті, які мають чітко виражені риси, що дозволяє описати жанр без додаткових підготовчих досліджень. Окрім цього, ці жанри мають власні назви, а додаткове називання якогось інтернет-тексту доводить, що носії мови помічають ці особливості і відокремлення» (Grzenia 2006: 150).

У «Словнику медійної термінології» до жанрів пограниччя також зараховано інтерв'ю, дебати і ток-шоу (Pisarek 2006: 67). Проте цими трьома видами гіпертекст не обмежується, тому можна вважати подане у словнику визначення неповним. Зокрема, останнім часом значну популярність здобули меми, мікроблоги та влоги, які доповнюють картину мовно-віртуальної реальності.

Ще кілька десятків років тому ця класифікація здавалася неможливою, що бачимо, наприклад, із негативної оцінки елементів нового жанрового розподілу, яку подала С. Скварчинська. Зокрема, вона писала: «Занадто гостинно генеалогія приймає до себе генеалогічні псевдоназви: як ті, які виникли внаслідок легковажного, імпресивного ставлення до предмету генеалогії, так і повні вербальні фікції, найчастіше видумані самими письменниками» (Skwarczyńska 1987: 111).

Ці сумніви щодо жанрової модифікації гіпертексту розвіяв своєю працею Е. Бальцежан, який в 1999 році на теоретично-літературній конференції у Тішині вперше висунув тезу «мультимедійної генеалогії», яку розвинув у публікації конференційних матеріалів (Balcerzan 2000). Згідно з цією концепцією, з огляду на інтердисциплінарний, пограничний характер генеалогічних структур, вони діляться на мономедійні (основані на метонімії) та полімедійні, для яких властиві метафоричні перенесення, – серед останніх науковець особливим чином виділяє есе, фельєтон і репортаж (Balcerzan 2000: 15). Публікація має завдання визначити місце коментаря у цій системі пограниччя жанрів і вказати на його лінгвістичну вагу.

Виклад основного матеріалу

Для дефініції інтернет-коментаря скористаймось різницею значень, яка вказана у «Словнику польської мови» за редакцією

Мечислава Шимчака. Згідно з виданням, ця семантична різниця потрібна. Маються на увазі «1. ,виноски до тексту, до літературного твору тощо історичного, мовного та іншого характеру, зроблені автором чи видавцем»; 2. ,публіцистична стаття, висловлювання на тему актуальних подій»; 3. пот. ,зауваження, найчастіше критичні, висловлені про когось чи щось'» (Szymczak 1970: 970). Лише третє із цих значень стосується виключно цифрової гуманістики, проте не виключено, що два перші види коментарів також знаходяться в електронній мережі, тож у широкому значенні усі три визначення можуть мати онлайн-форму. Відтак інтенційно усі вони можуть бути джерелом вивчення польської мови в іншомовному середовищі, а також предметом полоністичних досліджень.

Ян Гженя слушно зауважує, що особливістю власне інтернет-коментаря є залежність від основного тексту або від попереднього коментаря, які теж є елементами гіпертексту, короткий час його актуалізації та одноразовість, емоційна насиченість та суб'єктивізм в оцінках ситуації (Grzenia 2006: 169). З огляду на це, у дослідженні варто відкинути попередньо визначене широке розуміння, звузивши жанрову специфіку до власне електронної сфери і виділити інтернет-коментар як окреме явище у жанровому метафоричному пограниччі.

Інтернет-коментар є одним з найвиразніших прикладів медійної ситуативної категорії з заздалегідь не окресленою формою, об'ємом і змістом. Найважливішою його перевагою є оригінальність, основана на неологізмах, локальності, метафоричності, евфемізмах, а подекуди й вульгаризмах. Усі ці риси вводять читача у русло живої, поточної мови, яка уникає закостенілих академічних форм, штучних стилістичних фігур і помилкових міжмовних омонімів («фальшивих друзів перекладача»).

Найбільш правильну мовну форму, наближену до академічної версії, мають туристичні рекомендації. Так, на туристичному порталі fostertravel.pl більшість коментарів, хоча і містять коротку інформацію, зберігають синтаксичну і стилістичну конструкції. Один з коментарів щодо перебування в готелі «Ulramarina» є прикладом такого типу висловлювань: «*Bardzo fajny hotel położony tuż przy plaży. Z każdego pokoju roztaczał się widok na morze. Pokoje były bardzo nowocześnie urządzone. Byliśmy tam tylko 1 dobę, ale spodobało nam się bardzo*» (Portal turystyczny 2022). На цій самій сторінці готелю знаходимо і максимально стислі коментарі: «*rewelacyjny*», «*wyjątkowo zły*». Аналіз

структури і змісту коментарів на цій інтернет-сторінці наводить на думку про використання фактологічного матеріалу під час вивчення теми «Podróż» та польських прикметників чоловічого роду однини і множини. Прикметною рисою коментарів туристичних сайтів є їхня відносна довготривалість і практична користь для тих, хто найближчим часом планує мандрівку. Лінгвістам ці тексти цікаві з огляду на інші – наукові – чинники, у тому числі й емоційну насиченість висловлювань.

Найбільша користь інтернет-коментарів простежується у формуванні діалогічного типу мовлення у письмовій та усній формах. Аналізуючи дописи на тему польських вишів, зауважуємо певний ступінь мовної інтимності віртуальних співрозмовників, які насправді ніколи не зустрічалися. Її можна окреслити як спонтанне заохочення до продовження дискусії.

Так, у відповідь на негативну оцінку Вищої економічно-гуманітарної школи в Більську-Бялій, один із дописувачів на порталі «Opinie o Uczelniach», не дотримуючись вимог етики спілкування, зауважує: «*A ciekawe gdzie się przeniosła? Wyższa Szkoła Łopatologii Stosowanej*» (Opinie 2022). Розмовним елементом у цьому висловлюванні є «*практична лопатологія*» як один із нових видів науки, відтак коментар містить значну долю сарказму.

Ще одним видом коментарів, який часто зустрічається на цій інтернет-сторінці, є допис-запитання. У коментарі від 25.02.2022 простежуємо цей тип висловлювання із вдалим використанням розмовної лексики і відсутністю пунктуації, що загалом вважається добрим тоном у сучасній молодіжній переписці онлайн: «*Hej kto może mi powiedzieć czy warto studiować w Wyższej Szkole Ekonomiczno-Humanistycznej i który warto wybrać kierunek? Jestem ścisłowcem*» (Opinie 2022). Особливу увагу студентів у цьому прикладі варто звернути на слово «*ścisłowiec*» («людина, яка надає перевагу точним наукам»).

Натомість критичний тон ще одного коментаря у формі запитання від 01.02.2022 року на тій же сторінці вказує на можливий варіант негативної форми дискусії: «*„Co nie”? „Julko”, a cóż to za marketingowy slang? „Serio” uważasz, że jesteś Alfa i Omega?*» (Opinie 2022). Передусім варто наголосити, що це коментар похідний, оскільки є відповіддю на попередню репліку діалогу. По-друге, на занятті з польської мови він має значну вагу, оскільки демонструє контекст вживання фразеологізму «*Альфа й Омега*». Довірливий

спосіб звертання не має на меті наблизитися в розмові до опонента, а навпаки – є спробою нівелювати зміст чиєїсь думки.

Деякі висловлювання в коментарях можуть мати форму короткого листа чи емейла. Так, в коментарях про якість навчання в Ягеллонському університеті один з користувачів мережі 17.07.2022 року запитує: «*Witam! Ponawiam pytanie Kasi: Czy UJ oferuje polonistykę nauczycielską w trybie niestacjonarnym? Czy są plany w przyszłości, aby powrócił ten rodzaj kształcenia? Pozdrawiam*» (Opinie 2022). Подібно виглядає допис Студента від 01.02.2021 року: «*Dzień dobry. Jeśli warunkiem przyjęcia na studia II stopnia na kierunku Geografia wymagana jest rozmowa kwalifikacyjna to czy istnieją wytyczne do takowej rozmowy? Pozdrawiam*» (Opinie 2021). У наведених прикладах простежуємо чітко окреслену форму звертання/привітання, основний виклад змісту і етикетне завершення, яке є обов'язковим елементом офіційної версії листа. Відтак, у деяких випадках коментарі можуть слугувати для студентів зразками вживання форм ввічливості. Однак варто зауважити, що ця група інтернет-коментарів малочисельна, оскільки загалом для коментарів характерна довільність викладу.

Попри ситуативний характер інтернет-коментарів, вони також можуть слугувати культурологічними елементами вивчення польської мови. Маємо тут на увазі думки щодо польських книг, фільмів, музики, фестивалів тощо. Тексти такого типу мають перехідні жанрові характеристики, оскільки за своєю суттю є максимально скороченими за змістом і довільними за формою рецензіями, які мають значний вплив на формування суспільних смаків, у тому числі і в іншомовному середовищі. Окреслення пограниччя жанрів у цьому випадку не є принциповим.

Наприклад, важливі відомості про сучасну польську культуру студент полоністики чи іншого академічного напрямку, де вивчають польську мову, може почерпнути з коментарів про музичний фестиваль у Сопоті (Trójmiasto 2002):

- «*Dlaczego nie zaproszono „Ich Troje”? Przecież to wielcy artyści i tacy popularni! Cala Polska ich kocha. Brakowało mi również Polskich Orłów oraz super zespołu Classic. Dlaczego ich nie zaproszono, przecież pozostali wykonawcy reprezentowali podobny poziom, więc czemu nie?»;*

- *«Byłem na drugim koncercie i uważam że był po prostu SUPER. Zarówno Zuccerro jak i Garu dali świetne występy i już dawno nie było tak gorącego przyjęcia jak wtedy – to chyba świadczy, że było całkiem dobrze, więc niech malkontenci nie tracą czasu na pisanie bzdur, że było źle. Ale tacy zawsze się znajdują. Rozumiem tylko, że TV trochę zubaża przekaz koncertu, aczkolwiek też oddaje atmosferę koncertu».*

Після ознайомлення зі змістом цих коментарів і детального їх перекладу можна запропонувати індивідуальне завдання: підготувати презентації про вибрані гурти і виконавців що значно розширить знання про Польщу як окремих студентів, так і групи в цілому. Виступи такого типу значно розвивають навички усного мовлення.

У культурологічному вимірі одним з важливих видів роботи з коментарями на заняттях є вибір відповідного тексту для розвитку навичок читання. Польськомовні спонтанні висловлювання носіїв мови щодо змісту книжки, її художньої цінності є для студентів дороговказами у пошуках їх власного вибору. Варто наголосити, що такі висловлювання набагато впливовіші за офіційні реклами та рецензії як в друкованому, так і електронному вигляді.

Для прикладу, на сторінці <https://lubimyczytac.pl/ksiazki/opinie> студент полоністики може ознайомитися з численними коментарями-рецензіями позитивного та негативного змісту, які допоможуть йому вибрати літературу для читання згідно з власними уподобаннями. Зазвичай такі інтернет-коментарі мають більший об'єм, продуману структуру і дотримані норми правопису.

Так, у коментарі на книжку *«Prawiek i inne czasy»* Ольги Токарчук автор коментаря зауважує: *«To moja pierwsza książka Olgi Tokarczuk, trochę się obawiałam, bo często jestem na bakier z dziełami zaliczonymi do kanonów wielkiej literatury. Czekala mnie jednak przyjemna niespodzianka, bo ta książka jest o człowieku. O każdej jego barwie i odcieniu: po jasny, świetlisty i dobry odcień bieli, przez nudną i obojętną szarość, aż do ciemnych i niepokojących odmętów czerni. Czytałam ją z zapartym tchem. Niby to wszystko znam, ludzka natura przecież jest mi znana, ale podobało mi się, że Tokarczuk nie oceniała swoich bohaterów, przedstawiała ich takich jakimi są, a ewentualną ocenę pozostawiła czytelnikowi. Jestem bardzo ciekawa innych książek naszej noblistki, na pewno sięgnę po kolejne»* (Lubimy czytać 2022).

Поряд із детальними описами прочитаної літератури зустрічаються короткі відгуки на кшталт «*Książka miejscami bardzo zaskakująca, do końca trzymająca w napięciu*» як коментар до повісті «*Pozwól mi wrócić*» Б. А. Паріс (Lubimy czytać 2022). Хоча такого типу повідомлення мало інформативні, вони не меншою мірою впливають на вибір і виконують пізнавальну функцію. Суб'єктивність таких оцінок очевидна, проте читачі надають їм перевагу перед офіційними рекламами, якими заповнений сучасний інтернет-простір.

Одним із способів тривалішого фіксування інтернет-коментарів також вважаються форуми. Однак останнім часом їх змістове наповнення частково змінилося, оскільки рекламодавці та автори сторінок використовують їх радше для інформаційних цілей, не залишаючи місця для дискусії.

Окремою сторінкою розгляду коментарів є питання їх авторства. Окрім фіксації імені чи прізвища або повних даних (імені/прізвища) дописувача, часто зустрічаються псевдоніми, анонімні дописи й емоційно забарвлені авторські характеристики («*Zawiedziony*», «*Zakrecona*», «*Rozczarowana*», «*Fajny Gość*»), які могли б стати предметом дослідження при глибшому науковому вивченні коментарів. Натомість визначення адресата є більш розмитим і не завжди можна ідентифікувати. Однак принагідно варто підкреслити, що структура коментаря вимагає присутності адресата, незалежно від того, чи це буде інший коментатор, чи абстрактний збірний опонент, чи автор основного тексту.

Як бачимо, інтернет-коментарі однаковою мірою можуть пригодитися як ілюстративний матеріал під час вивчення лексичних і граматичних тем, будови синтаксичних структур, морфології та стилістики польської мови. Занурення в гіпертекст залучає студентів до польськомовного контенту, вчить проводити в мережі пошуки необхідної інформації польською мовою, заохочує до самостійного використання інтернет-тексту з метою поглибленого вивчення іноземної мови.

Наприкінці варто зауважити, що аналіз інтернет-коментарів вказує на перспективи класифікації зібраного матеріалу з метою його розподілу на різних видах занять із польської мови.

Наукова новизна

Отже, використання інтернет-джерел, у тому числі й коментарів, у процесі вивчення польської мови в межах полоністичних студій є новим методичним підходом до засвоєння лінгвістичної дисципліни.

У цьому ключі перспективними є виділення блоків коментарів для подальшого їх вивчення під лінгвістичним кутом зору, який пропонує Ян Гженя. Запропонований у цій публікації підхід можна вважати своєрідним вступом і прикладом до розгляду засигналізованої проблеми на практиці.

Висновки

Інтернет-матеріали, у тому числі і коментарі, є сучасною мовною сферою, яка розвивається дуже пружно, динамічно, містить найновіші пласти лексики, завдяки чому вивчення польської мови може бути цікавим, результативним, іти в ногу з часом новітніх технологій.

Коментарі пропонують нові етикетні форми спілкування, моделюють типи звертань і стилістичних конструкцій і, хоча поки що містять форми несталі, однак принагідно відображають ті зразки, якими може керуватися полоніст в аналізі сучасної лексики та її формального оформлення в усному та письмовому мовленні. Тому вважаємо, що в найближчому майбутньому цей матеріал набуде більшої популярності як наочність у полоністичних курсах.

Література

- Akram, S. (2017). Wyznaczniki gatunkowe komentarza gatunkowego. *Studia Filologiczne Uniwersytetu Jana Kochanowskiego*, 30, 7–36.
- Balcerzan, E. (2000). W stronę genologii multimedialnej. *Genologia dzisiaj* / red. W. Bolecki, I. Opacki. Warszawa: IBL.
- Bartmiński, J., Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2009). *Tekstologia*. Warszawa: PWN.
- Gajda, S. (1993). Gatunkowe wzorce wypowiedzi. *Współczesny język polski* / red. J. Bartmiński. Wrocław: Wiedza o Kulturze, 245–258.
- Grzenia, J. (2006). *Komunikacja językowa w Internecie*. Warszawa: PWN.
- Lubimy czytać*. URL: <https://lubimyczytac.pl/ksiazki/opinie> (дата доступу: 20.02.2022).
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2012). Miejsce wartości w opisie gatunków mowy. *Język a kultura. Akty i gatunki mowy w perspektywie kulturowej* / red. A. Budzyńska-Kamieniecka. Wrocław: Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, 23, 33–41.
- Opinie o Uczelniach*. URL: <https://opinieouczelniach.pl/> (дата доступу: 25.02.2022).
- Pisarek, W. (2006), *Słownik terminologii medialnej*, Kraków: Universitas.
- Portal turystyczny fostertravel.pl*. URL: <https://www.fostertravel.pl/hotele/polska/pomorze-zachodnie/kolobrzeg/ultra-marine/#opinie> (дата доступу: 12.02.2022).
- Puzynina, J. (red., 1992). *Język wartości*. Warszawa: PWN.

- Skwarczyńska, S. (1987). Nie dostrzeżony problem podstawowy genologii. *Problemy teorii literatury*, 2, 111.
- Skwarczyńska, S. (1965). *Wstęp do nauki o literaturze*, T. 3. Warszawa: Pax.
- Szymczak, M. (red., 1970). *Słownik języka polskiego*. Warszawa: PWN.
- Trójmiasto*. URL: <https://m.trojmiasto.pl/> (data dostępu: 25.08.2002).
- Wilkoń, A. (2002). *Spójność i struktura tekstu. Wstęp do lingwistyki tekstu*. Kraków: Wyd. UNIVERSITAS.

References

- Akram, S. (2017). Wyznaczniki gatunkowe komentarza gatunkowego [Genre determinants of Internet comment]. *Studia Filologiczne Uniwersytetu Jana Kochanowskiego*, 30, 7–36 (in Polish).
- Balcerzan, E. (2001). W stronę genologii multimedialnej [Towards a multimedia genre]. *Genologia dzisiaj* / ed. W. Bolecki, I. Opacki. Warsaw: IBL (in Polish).
- Bartmiński, J., Niebrzegowska-Bartmińska S. (2009). *Tekstologia* [Textology]. Warsaw: PWN (in Polish).
- Gajda, S. (1993). Gatunkowe wzorce wypowiedzi [Genre expression patterns]. *Współczesny język polski* / ed. J. Bartmiński. Wrocław: Wiedza o Kulturze, 245–258 (in Polish).
- Grzenia, J. (2006). *Komunikacja językowa w Internecie* [Language communication on the Internet]. Warsaw: PWN (in Polish).
- Lubimy czytać* [We like to read]. <https://lubimyczytac.pl/ksiazki/opinie> (data dostępu: 20.02.2022) (in Polish).
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2012). Miejsce wartości w opisie gatunków mowy [The place of value in the description of speech genres]. *Język a kultura. Akty i gatunki mowy w perspektywie kulturowej*. Wrocław: Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, 23, 33–41 (in Polish).
- Opinie o Uczelniach* [Opinions about universities]. URL: <https://opinieouczelniach.pl/> (access date: 25.02.2022) (in Polish).
- Pisarek, W. (2006), *Słownik terminologii medialnej* [Dictionary of media terminology]. Krakow: Universitas (in Polish).
- Portal turystyczny fostertravel.pl* [Tourist portal fostertravel.pl]. URL: <https://www.fostertravel.pl/hotele/polska/pomorze-zachodnie/kolobrzeg/ultra-marine/#opinie> (access date: 12.02.2022) (in Polish).
- Puzynina, J. (ed., 1992). *Język wartości* [The language of values]. Warsaw: PWN (in Polish).
- Skwarczyńska, S. (1987). Nie dostrzeżony problem podstawowy genologii [The unnoticed fundamental problem of genology]. *Problemy teorii literatury*, 2, 111 (in Polish).
- Skwarczyńska, S. (1965). *Wstęp do nauki o literaturze* [Introduction to the study of literature]. V. 3. Warsaw: Pax (in Polish).
- Szymczak, M. (ed., 1970). *Słownik języka polskiego* [Polish dictionary]. Warsaw: PWN (in Polish).

Trójmiasto [Tricity]. URL: <https://m.trojmiasto.pl/> (access date: 25.08.2002).

Wilkoń, A. (2002). *Spójność i struktura tekstu. Wstęp do lingwistyki tekstu* [Coherence and structure of the text. Introduction to text linguistics]. Krakow: Ed. UNIVERSITAS (in Polish).

Olena Bai, Yuliia Vaseiko. Internet comments as a source of learning the Polish language. The article deals with Internet comments with regard to their linguistic level and influence on the development of the modern Polish language. Topicality. The analyzed factual material is an important visualization during language learning in the student environment of the Polonist direction. We classify the elaborated Polish-language comments as colloquial and journalistic styles, which significantly expand the language palette of a beginner Polish scholar. Goal. The article outlines the language level of Polish comments distributed on the Internet and the suitability of their elements for the methodical development of a Polish language lesson in an academic space. This includes lectures and practical classes for Polonist majors, as well as courses in Polish as a foreign language for other specialized areas in institutions of professional and higher education.

Results. Special attention is paid to the genre components of Polish Internet comments, which include the communicative situation and intention, topic, author and addressee, as well as ontological and formal aspects of the expression of thought. A significant place is occupied by the emotional factor, modification of traditional etiquette forms, stylistic innovation, punctuation inaccuracies, subjectivity of statements, etc. In view of these factors, as well as the derivative character (dependence on the main text or on another comment), dialogicity, situationality and short-term existence of the Internet comment, it must be studied as a specific electronic linguistic phenomenon, clearly separated from other understandings on the border of genres.

Conclusions. The main advantage of Internet comments is the currentness of language structures, which will be useful to students in conversations with Polish speakers and will help them understand those linguistic elements that are not found in academic publications. Therefore, in the style of comments, you need to pay attention to their local, metaphorical and emotional nature - with positive or negative connotations, modified sentence forms, stable word combinations, elements of Polish slang, etc. The disadvantage of the lexical stock of comments on the network is vulgarisms that litter the language. All these aspects must be taken into account when choosing visual material for work in Polish language classes.

Key words: Internet comments, hypertext, Polonistics, Polish as a foreign language, oral speech, borderland

Бай Олена Сергіївна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри полоністики і перекладу Волинського національного університету імені Лесі Українки, bajolena@gmail.com

Васейко Юлія Святославівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри полоністики і перекладу Волинського національного університету імені Лесі Українки, <https://orcid.org/0000-0001-5227-1097>; jvaseyko@gmail.com

Вивчення можливостей детермінування в досягненні мовної компетентності журналіста

Мета наукової розвідки – окреслити основні напрями вивчення явища детермінування під час роботи зі студентами-журналістами. Для реалізації цієї мети застосовано низку загальнонаукових **методів** дослідження: інтерпретаційний, описовий, методи систематизації та класифікації, а також метод системного аналізу, що дало змогу простежити взаємозв'язки між окремими аспектами роботи з вивчення можливостей детермінування й досягненням мовної компетентності майбутнього журналіста.

Результати. На основі практичного досвіду викладання курсу «Основи термінознавства» для студентів спеціальності «Журналістика» Національного університету «Львівська політехніка» запропоновано оригінальну інноваційну освітню модель, за допомогою якої досягають формування мовної компетентності журналіста, опертої на розуміння можливостей детермінування. Виокремлено чотири основні аспекти вивчення процесу детермінування. Перший аспект базується на опануванні теоретичних засад досліджуваної проблеми. Другий, практичний, аспект роботи має на меті сформувані в студентів уміння й навички аналізувати, як змінюється термін, уведений до художнього чи публіцистичного стилю, та який вплив він чинить на відповідний контекст, надаючи йому певних семантичних, стилістичних чи емоційно-естетичних особливостей. Третій аспект – дослідницький – передбачає самостійне опрацювання художнього чи публіцистичного тексту на вибір з метою утвердження вмінь і навичок аналізу семантичних модифікацій термінних одиниць різного рівня детермінування. Четвертий аспект – творчий – полягає в самостійному творенні публіцистичного чи художнього тексту на актуальну тематику із залученням оригінальних прикладів детермінування.

Висновки. Завдяки застосуванню пропонованої методики майбутній журналіст має змогу мистецьки оволодіти мовними засобами та досягати виразного стилістичного ефекту, щоби чинити яскравий емоційний вплив на аудиторію.

Ключові слова: термін, детермінування, мовна компетентність журналіста, семантичні модифікації, освітня модель.

Вступ

Підготовка майбутнього журналіста передбачає вивчення низки дисциплін, що формують його мовну компетентність. Серед них

важливе місце посідає вибіркова дисципліна «Основи термінознавства», яку запропоновано до вивчення студентам Національного університету «Львівська політехніка». Актуальність цього курсу зумовлена значним рівнем технократизації сучасного суспільства й інтелектуалізації літературних мов, що накладає помітний відбиток на мовні явища й призводить до постійної міграції лексики із загальнолітературної мови до галузевих терміносистем та, навпаки, залучення до художніх чи публіцистичних творів термінів, які втрачають свою чітку концептуальність і зазнають детермінування. Загалом «сучасний етап розвитку української мови характеризується взаємопроникненням різних стилів» (Клименко, 2014: 20), у нинішніх умовах відбувається «своєрідна лексична інтеграція функціональних стилів літературної мови» (Куньч, 2022б: 179). Отож у процесі підготовки майбутнього журналіста вагому роль відіграють такі важливі знання, як наукові засади функціонування термінної лексики, усвідомлення природи процесів термінування й детермінування, а також особливої ваги набувають вміння й навички досягати стилістичного ефекту від детермінування на основі засвоєння найкращих взірців художньої творчості.

Різні аспекти проблеми поповнення лексикону загальнолітературної української мови термінами були предметом наукових досліджень багатьох мовознавців. А. Коваль, характеризуючи це мовне явище, слушно зазначала: «необхідно чітко розрізнати поля: термінологічне, де термін принципово нейтральний і має нульове стилістичне забарвлення, і нетермінологічне, де термін обов'язково втрачає свою нейтральність і потрапляє у складну ієрархію протиставлень у різних парадигматичних і синтагматичних рядах» (Коваль, 1970: 276). Позаяк «термінологія є основоположною для більшості видів людської діяльності» (Becker, 2021: 659), в дослідженнях термінознавців акцентовано, що сучасні висококваліфіковані фахівці мають «грамотно застосовувати термінолексику в усіх сферах професійної діяльності» (Комова, Кочан, 2020: 8). Фахова майстерність журналіста пов'язана з майстерним використанням лексико-семантичних модифікацій з метою досягнення художнього ефекту й максимального впливу на аудиторію. Як констатовано в сучасних філологічних дослідженнях (Туровська, 2007), реалізації цього завдання на сторінках періодичних видань сприяє інтенсифікація процесів детермінування, тобто

залучення термінної лексики до загальнономовного вжитку (Навальна, 2011: 64). Чимало наукових праць аналізують функції детермінованих лексем у художньому тексті (Красножан, 2009), роль термінної лексики в художньому дискурсі на матеріалі творчості українських письменників, як-от: Ліни Костенко (Яценко, 2000; Фаріон, Куньч, Василюшин, Микитюк, & Ментинська, 2020), Богдана Лепкого (Куньч, 2022а), Романа Іваничука (Дубинець, 2015; Городиловська, 2016) тощо. Проте досі не долучено до наукового аналізу питання комплексного вивчення процесу детермінування в навчальному процесі підготовки майбутніх журналістів, зокрема із застосуванням інноваційних методів навчання. Ця проблематика є гостро запотребованою і вимагає теоретичного підґрунтя для її опрацювання. Отож **мета** наукової розвідки – окреслити основні напрями вивчення явища детермінування під час роботи зі студентами-журналістами. Для реалізації цієї мети плануємо реалізувати низку конкретних завдань: а) виокремити основні аспекти вивчення процесу детермінування в курсі з основ термінознавства; б) описати методичні підходи, пов'язані в опрацюванням кожного аспекту; в) виявити актуальні завдання вивчення процесу детермінування та запропонувати оригінальну методику формування мовної компетентності журналіста на основі розуміння можливостей детермінування.

Теоретичний базис

Для реалізації означеної мети застосовано низку загальнонаукових методів дослідження. Описовий метод дає змогу охарактеризувати різні аспекти вивчення термінної лексики, а методи систематизації та класифікації надають можливість згрупувати проблемні питання вивчення детермінування й виокремити п'ять основних аспектів пропонованої освітньої моделі. Лексичні одиниці, що зазнали детермінування, розглянуто з позицій функційного підходу, інтерпретаційний метод використано для характеристики результатів детермінування – тлумачення семантичних модифікацій, яких зазнають терміни в різних контекстах. Метод системного аналізу надає змогу простежити взаємозв'язки між окремими аспектами роботи з вивчення можливостей детермінування й досягненням мовної компетентності майбутнього журналіста, забезпечує бачення цілісності матеріалу дослідження.

Виклад основного матеріалу

Робота з досягнення мовної майстерності студента-журналіста передбачає комплексний підхід, що складається з кількох взаємопов'язаних аспектів. Перший аспект базується на опануванні теоретичних засад досліджуваної проблеми – вивченні суті семантичних модифікацій термінної лексики в публіцистичному дискурсі. На допомогу викладачеві стають сучасні технології навчання – електронний навчально-методичний комплекс з основ термінознавства, розташований у Віртуальному навчальному середовищі Львівської політехніки, в якому відображено необхідний теоретичний матеріал та запропоновано наукову літературу до самостійного опрацювання. Насамперед студентів-журналістів важливо донести розуміння двох взаємопов'язаних явищ – термінування і детермінування, які відображають ці міграційні процеси в літературній мові. На основі опрацювання теоретичного матеріалу майбутні журналісти засвоюють суть поняття *термінування* як перехід слова із загальноживаної лексики до певної терміносистеми. Паралельно студенти засвоюють поняття *детермінування*, тобто «втрату терміном своїх дефінітивних і системних характеристик і перехід до загальноживаної лексики» (Куньч, Наконечна, Микитюк, Булик-Верхола & Теглівець, 2018: 19), позаяк між термінами і нетермінами в нинішньому динамічному світі немає «китайської стіни», вони постійно мігрують, обслуговуючи різні потреби суспільства (Кочерган, 2002: 220). З метою усвідомлення впливу ситуації спілкування на семантико-стилістичні особливості термінної лексики пояснюємо поняття «девіантного функціонування» в термінології (Condamines, 2021: 358). Констатуємо, що вмиле використання детермінацій у функції тропів і стилістичних фігур сприяє подальшому збагаченню палітри мовно-зображальних засобів мови та засвідчує високий інтелектуальний рівень мовців.

Другий важливий аспект роботи з вивчення детермінування – практичний. Його мета – сформувати у студентів вміння й навички аналізувати, як змінюється термін, уведений до художнього чи публіцистичного стилю, та «який вплив він чинить на відповідний контекст, надаючи йому певних семантичних, стилістичних чи емоційно-естетичних особливостей» (Фаріон, Куньч, Васишин, Микитюк, & Ментинська, 2020: 61). Студенти-журналісти

спостерігають на конкретних прикладах з відомих художніх чи публіцистичних творів, як детерміновані лексеми допомагають авторові увиразнити думку, привернути увагу читачів або слухачів. Розгляньмо на прикладі такої цитати з роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого»: *«У нас є маркети й супермаркети. Холдинги, лізинги й консалтинги. Рейтинги, брифінги, автобани й хабвеї. Жлоб-шоу, фаст-фуди і сендвич-бари. Рейдери, трейдери, рокери, брокери, кілери, ділери, трасти й педераста»* (Костенко, 2016: 120). У пропонованому уривку вжито низку функційних детермінацій, проте суть номінованих понять у цьому контексті не важить: через нагромодження співзвучних термінів-запозик (так званих *варваризмів*) виникає виразна алюзія на шквал варваризмів у сучасних терміносистемах та й у публічному мовленні, які є чужинними за змістом і порушують милозвучність української мови. Цей художній засіб із доречним використанням алітерації справляє неперевершений сатиричний ефект. Отож завдяки вдало проінтерпретованій цитаті викладач має можливість реалізувати супутнє навчально-виховне завдання – спонукати студентів до негативного ставлення до англоварваризації.

Під час практичної роботи акцентуємо, що засобами створення художньої образності часто стають поєднання детермінацій різних галузей знань, які поширюють свою семантику відповідно до контексту, в якому їх використано, тобто виявляється здатність до «гармонійного співіснування в одній фразі елементів різних термінологічних систем» (Куньч, 2021: 44). Приміром, як у такій цитаті: *«Всесвітня дифузія радіації, хімії, інфекцій і вірусів, міграція людей, товарів і епідемій»* (Костенко, 2016: 22). Поєднання номінацій різних тематичних розрядів у наведеному уривку створює враження хаотичності, що сприяє досягненню іронічно-саркастичного ефекту.

Отже, практична робота над текстами, а також виконання тестових завдань у Віртуальному навчальному середовищі Львівської політехніки дає можливість різнопланово проаналізувати детермінації в художньому й суспільно-політичному дискурсі та дійти висновку, що інтелектуальний стрижень, який виявляє себе внаслідок їхнього застосування, змушує читача до вдумливого прочитання тексту, позаяк від розуміння термінного значення

відповідних лексем зазвичай залежить сприйняття цілісної авторської думки.

Третій аспект роботи з вивчення можливостей детермінування – дослідницький. Він передбачає самостійне опрацювання тексту на вибір з метою утвердження вмінь і навичок аналізувати семантичні модифікації термінних одиниць різного рівня детермінування. Студенти обирають відповідно до власних уподобань тексти для дослідження, здійснюють суцільне вибирання з них цитат із фактами детермінування, класифікують за тематичними ознаками, за рівнями детермінування тощо. Ця робота сприяє не лише засвоєнню матеріалу курсу «Основи термінознавства», а й дає змогу освоювати статистичні, інтерпретаційні та інші методики наукових досліджень. Новітні інформаційні технології дають змогу студентам полегшити роботу з добору матеріалів для дослідження. Так, вибрати цитати, в яких використано наукові терміни різних галузей знань, можна за допомогою Генерального регіонально анотованого корпусу української мови (ГРАК). Статистичний та корпусний методи дослідження привертають особливу увагу студентів, позаяк дають змогу автоматизувати копітку працю з пошуку матеріалів для дослідницької роботи. На сьогодні текстові корпуси широко використовують і в лінгвістичних, і в нелінгвістичних галузях (Kharchuk, Kunch & Hnatyuk, 2023: 359–372). Окремий аспект дослідницької роботи – пошук в досліджуваних джерелах яскравих прикладів тропеїчного застосування детермінацій для підсилення емоційного впливу на читача. До прикладу, **антитезу**, яка базується на детермінованих лексемах, виявляємо в такій цитаті: «*Жінка – інструмент, а я – прилад. Навіть найдосконаліший прилад поступається інструментові. Це як комп'ютер і скрипка. Як піаніно і агрегат*» (Костенко, 2016: 80). Терміни *скрипка*, *піаніно*, *інструмент* належать до музичної терміносистеми, натомість *комп'ютер*, *прилад* та *агрегат* – до технічної, однак термінне значення лексем у цьому контексті зовсім не важить. Музичні терміни асоціюються з мистецтвом, чимось високим і тонким, як і жінка головного героя в його уяві. А він за фахом комп'ютерник, тому й характеризує себе технічними термінами. Влучна широка антитеза завдяки детермінаціям з галузей мистецтва і техніки протиставляє характери, духовний світ двох людей і викликає яскраву емоційну реакцію.

У своїх розвідках студенти виявляють характерні риси творчої манери письменників, твори яких вони аналізують. Приміром, у художньому почерку Ліни Костенко можна виявити чимало прикладів **оксиморона**: «*Але саме це і додає людині трагічного оптимізму*» (Костенко, 1991: 6). У творчості Богдана Лепкого превалюють порівняння з використанням детермінованих лексем: «Тут, як у годиннику, колісця за себе заходять. Пусти одно, всі обертаються. Так і труднощі мої і турботи. Одна другу тручає» (Лепкий, 1991: 372).

Четвертий етап роботи з вивчення детермінування – творчий. Суть його в самостійному творенні публіцистичного чи художнього тексту на актуальну тематику із застосуванням власних оригінальних прикладів детермінування. Безумовно, студенти скористаються часто вживаними в журналістській практиці типовими словосполученнями з використанням детермінованої лексики, як-от із терміном *пульс*: *пульс міста, пульс прогресу, пульс філософської думки, пульс історії* тощо. Проте творчі роботи студентів демонструють і їхні оригінальні образно-експресивні контексти. Завдяки цій роботі студенти мають змогу на власному досвіді продемонструвати, як термін в семантико-стилістичному переосмисленні стає інструментом для реалізації їхніх творчих задумів.

Комплексно поєднавши в навчальному процесі чотири охарактеризовані вище аспекти вивчення процесу детермінування, викладач має всі передумови досягати навчальних завдань у процесі підготовки майбутніх журналістів – формувати мовну компетентність студентів.

Наукова новизна

На основі практичного досвіду викладання курсу «Основи термінознавства» для студентів спеціальності «Журналістика» НУЛП запропоновано оригінальну інноваційну освітню модель, за допомогою якої досягають формування мовної майстерності журналіста, опертої на розуміння можливостей детермінування. Вона базується на активному залученні новітніх засобів навчання й містить науково-дослідницьку компоненту.

Висновки

Отже, в сучасному високотехнологічному світі термінознавство набуває особливої актуальності, зокрема в контексті мовної підготовки майбутнього журналіста. Опанування цього курсу дає

змогу студентів усвідомити природу процесів термінування й детермінування та набути вмінь і навичок досягати виразного стилістичного ефекту від детермінування на основі засвоєння найкращих взірців художньої творчості.

Виокремлено чотири основні аспекти вивчення процесу детермінування. Перший аспект – опанування теоретичних засад досліджуваної проблеми. Другий, практичний, аспект роботи має на меті сформувати в студентів уміння й навички аналізувати, як змінюється термін, уведений до художнього чи публіцистичного стилю, та який вплив він чинить на відповідний контекст, надаючи йому певних семантичних, стилістичних чи емоційно-естетичних особливостей. Третій аспект – дослідницький, він передбачає самостійне опрацювання художнього чи публіцистичного тексту на вибір з метою утвердження вмінь і навичок аналізувати семантичні модифікації термінних одиниць різного рівня детермінування. Четвертий, творчий, аспект полягає в самостійному творенні публіцистичного чи художнього тексту на актуальну тематику із застосуванням оригінальних прикладів детермінування. Комплексне поєднання чотирьох аспектів вивчення детермінування сприяє досягненню мовної компетентності студента.

Мистецьки оволодівши мовними засобами, журналіст у подальшій професійній діяльності досягатиме виразного стилістичного ефекту і чинитиме яскравий емоційний вплив на аудиторію. Саме цьому найбільшою мірою сприяє, на наш погляд, вивчення курсу з термінознавства.

Література

- Городиловська, Г. (2016). Медичні терміни як складова ідіостилю Романа Іваничука. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*, 842, 115–119.
- Дубинець, О. (2015). Військова лексика в романі Р. Іваничука «Мальви». *Вісник Харківського НУ ім. В. Каразіна. Серія: Філологія*, 73, 169–172.
- Клименко, Н.Ф. (2014). Взаємодія функціональних стилів літературної мови і вплив її на словотвірну систему. У Клименко Н.Ф. *Вибрані праці* / Упоряд. Є.А. Карпіловська, О.Д. Пономарів, А.О. Савенко. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Коваль, А. (1970). *Науковий стиль сучасної української літературної мови: Структура наукового тексту*. Київ: Видавництво Київського державного університету.

- Комова, М.В. Кочан, І.М. (2020). *Наукові дослідження з українського термінознавства: навч. посібник*. Львів: Тріада плюс.
- Костенко, Л.В. (1991). Геній в умовах заблокованої культури. *Літературна Україна*.
- Костенко, Л. (2016). *Записки українського самашедшого*. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА.
- Кочерган, М. (2002). *Вступ до мовознавства: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти*. Київ: «Академія».
- Красножан, Ж. (2009). Функції детермінологізованих лексем у художньому тексті. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, IX, 175–177.
- Куньч, З.Й. (2021). Співіснування детермінологізмів різних тематичних груп в художньому дискурсі. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*, 32 (71), № 1 (1), 44–49. DOI: 10.32838/2710-4656/2021.1-1/08
- Куньч, З.Й. (2022а). Стилiстичні можливості детермінологізмів в історичній повісті Богдана Лепкого «Мотря». *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*, 33 (72), № 4 (1), 23–28. DOI: 10.32838/2710-4656/2022.4.1/05
- Куньч, З.Й. (2022б). Найважливіші аспекти вивчення термінової лексики зі студентами інженерно-технічних спеціальностей. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля Серія: Філологічні науки*. 1 (23), 175–184. DOI: 10.32342/2523-4463-2022-1-23-17.
- Куньч, З.Й., Наконечна, Г.В., Микитюк, О.Р., Булик-Верхола, С.З. & Теглівець, Ю.В. (2018). *Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм*. Львів: Галицька Видавнича Спілка.
- Лепкий, Богдан (1991). *Мазепа. Трилогія, Мотря. Історична повість у двох томах*. Львів: Червона калина.
- Навальна, М.І. (2011). *Динаміка лексику української періодики початку ХХІ ст.: монографія*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Туровська, Л. (2007). Термінологічна лексика на сторінках періодичних видань. *Українська мова*, 2, 33–41.
- Фаріон, І.Д., Куньч, З.Й., Васишин, І.П., Микитюк, О.Р. & Ментинська, І.Б. (2020). *Термінологічна актуалізація української мовної дійсності*. Львів: Галицька Видавнича Спілка.
- Яценко, Н. (2000). Військова лексика в історичних романах Ліни Костенко. *Дивослово*, 3 (517), 30–32.
- Becker, V. A. (2021). The Roles of Computing Terminology in Non-Computing Disciplines. *Proceedings of the 26th ACM Conference on Innovation and Technology in Computer Science Education*. V. 2. June 2021. Pages 659. DOI: 10.1145/3456565.3460073.
- Kharchuk, Liliia, Kunch, Zoriana & Hnatyuk, Myroslava. (2023) Research of Medical Terms-substantives in O. Zabuzhko's Artistic Works on the Basis of the

Text Corpus. In CEUR Workshop Proceedings. 2023. Vol. 3396 : Computational linguistics and intelligent systems 2023 : proceedings of the 7th International conference on computational linguistics and intelligent systems. Vol. II: Computational linguistics workshop. Kharkiv, Ukraine, April 20-21, 2023. P. 359–372.

Condamines, A. (2021). How can one explain “deviant” linguistic functioning in terminology. *Terminology*. Vol. 27, № 2. Pp. 358–379.

References

Horodylovska, H. (2016). Medychni terminy yak skladova idiostyliu Romana Ivanychuka [Medical terms as a component of Roman Ivanichuk's idiosyle]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Serii «Problemy ukrainskoi terminolohii»*, 842, 115–119 (in Ukrainian).

Dubynets, O. (2015). Viiskova leksyka v romani R. Ivanychuka «Malvy». *Visnyk Kharkivskoho NU im. V. Karazina. Serii: Filolohiia*, 73, 169–172 (in Ukrainian).

Kharchuk, Liliia, Kunch, Zoriana & Hnatyuk, Myroslava (2023) Research of Medical Terms-substantives in O. Zabuzhko’s Artistic Works on the Basis of the Text Corpus. In CEUR Workshop Proceedings. 2023. Vol. 3396 : Computational linguistics and intelligent systems 2023 : proceedings of the 7th International conference on computational linguistics and intelligent systems. Vol. II: Computational linguistics workshop. Kharkiv, Ukraine, April 20-21, 2023. P. 359–372 (in English).

Klymenko, N.F. (2014). Vzaiemodiia funktsionalnykh styliv literaturnoi movy i vplyv yii na slovotvirnu systemu [The interaction of functional styles of the literary language and its influence on the word-forming system]. Klymenko, N.F. *Vybrani pratsi* [Selected works]. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).

Koval, A. (1970). *Naukovyi styl suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy: Struktura naukovo tekstu* [The scientific style of the modern Ukrainian literary language: The structure of the scientific text]. Kyiv: Vydavnytstvo Kyivskoho derzhavnoho universytetu (In Ukrainian).

Komova, M. V. Kochan, I. M. (2020). *Naukovi doslidzhennia z ukrainskoho terminoznavstva* [Scientific research in Ukrainian terminology]. Lviv, Triada plus Publ. (In Ukrainian).

Kostenko, L.V. (1991). Henii v umovakh zablokovanoi kultury [A genius in a blocked culture]. *Literaturna Ukraina* (in Ukrainian).

Kostenko, L. (2016). *Zapysky ukrainskoho samashedshoho* [Notes of the Ukrainian Samashedsh]. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA Publ. (in Ukrainian).

Kocherhan, M. (2002). *Vstup do movoznavstva: pidruchnyk dlia studentiv filolohichnykh spetsialnostei vyshchyykh navchalnykh zakladiv osvity* [Introduction to Linguistics: a textbook for students of philology majors of higher education institutions]. Kyiv: Akademiia (in Ukrainian).

Krasnozhan, Zh. (2009). Funktsii determinolohizovanykh leksem u khudozhnomu teksti [Functions of determinized lexemes in artistic text]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, IX, 175–177 (in Ukrainian).

- Kunch, Z.Y. (2021). Spivisnuvannia determinolohizmiv riznykh tematychnykh hrup v khudozhnomu dyskursi [Coexistence of determinologisms of different thematic groups in artistic discourse]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka*, 32 (71), № 1 (1), 44–49. DOI: 10.32838/2710-4656/2021.1-1/08 (in Ukrainian).
- Kunch, Z.Y. (2022a). Stylistychni mozhyvosti determinolohizmiv v istorychnii povisti Bohdana Lepkoho «Motria» [Stylistic possibilities of determinologisms in Bohdan Lepky's historical story "Motrya"]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka*, 33 (72), № 4 (1), 23–28. DOI: 10.32838/2710-4656/2022.4.1/05 (in Ukrainian).
- Kunch, Z.Y. (2022b). Naivazhlyvishi aspekty vyvchennia terminnoi leksyky zi studentamy inzhenerno-tekhnichnykh spetsialnostei [The most important aspects of studying term vocabulary with students of engineering and technical specialties]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia Serii: Filolohichni nauky*, 1 (23), 175–184. DOI: 10.32342/2523-4463-2022-1-23-17 (in Ukrainian).
- Kunch, Z.Y., Nakonechna, H.V., Mykytiuk, O.R., Bulyk-Verkhola, S.Z. & Tehlivets, Yu.V. (2018). *Teoriia termina: konkretyzatsiia leksyko-semantychnykh paradyhm* [Term theory: specification of lexical-semantic paradigms]. Lviv: Halytska Vydavnycha Spilka (in Ukrainian).
- Lepkyj, Bohdan (1991). *Mazepa. Trylohiia, Motria Istorychna povist' u dvokh tomakh* [Mazepa. Trilogy, Motrya. A historical story in two volumes]. L'viv: Chervona kalyna Publ. (in Ukrainian).
- Navalna, M.I. (2011). *Dynamika leksykonu ukrainskoi perodyky pochatku XXI st.: monohrafiia* [Dynamics of the lexicon of Ukrainian periodicals of the beginning of the 21st century: monograph]. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- Turovska, L. (2007). Terminolohichna leksyka na storinkakh periodychnykh vydan [Terminological vocabulary on the pages of periodicals]. *Ukrainska mova*, 2, 33–41 (in Ukrainian).
- Farion, I.D., Kunch, Z.Y., Vasylyshyn, I.P., Mykytiuk, O.R. & Mentynska, I.B. (2020). *Terminolohichna aktualizatsiia ukrainskoi movnoi diisnosti* [Terminological actualization of the Ukrainian linguistic reality]. Lviv: Halytska Vydavnycha Spilka (in Ukrainian).
- Yatsenko, N. (2000). Viiskova leksyka v istorychnykh romanakh Liny Kostenko [Military vocabulary in Lina Kostenko's historical novels]. *Dyvoslovo*, 3 (517), 30–32 (in Ukrainian).
- Becker, B. A. (2021). The Roles of Computing Terminology in Non-Computing Disciplines. Proceedings of the 26th ACM Conference on Innovation and Technology in Computer Science Education. V. 2, June 2021, pages 659. DOI: 10.1145/3456565.3460073 (in English).
- Condamines, A. (2021). How can one explain “deviant” linguistic functioning in terminology. *Terminology*. Vol. 27, № 2. Pp. 358–379 (in English).

Zoriana Kunch. Studying the possibilities of determination in the achievement of the journalist's language competence. Scientific research aims to outline the main directions of studying the phenomenon of determinism while working with student journalists. To accomplish the goal, several general scientific research **methods** were applied: interpretive, descriptive, systematization, and classification methods, as well as the system analysis method, which made it possible to trace the relationships between individual aspects of the work on the study of the possibilities of determination and the achievement of language competence of the future journalist.

Results. Based on the practical experience of teaching the course "Fundamentals of Terminology" to journalists students of the National University "Lviv Polytechnic," an original, innovative educational model is proposed, with the help of which they achieve the formation of a journalist's language skills, based on understanding the possibilities of determination. Four main aspects of the study of the determination process are singled out. The first aspect is mastering the researched problem's theoretical foundations. The work's second practical aspect aims to form in students the skills and abilities to analyze how a term introduced into artistic or journalistic style changes and its impact on the relevant context, giving it certain semantic, stylistic, or emotional-aesthetic features. The third aspect - research - involves the independent processing of an artistic or journalistic text of your choice to establish the skills and abilities to analyze semantic modifications of term units of different levels of determination. The fourth aspect – creative – consists of the independent creation of a journalistic or artistic text on a topical subject using original examples of determinism. **Conclusions.** Thanks to the application of the proposed methodology, the future journalist has the opportunity to artistically master linguistic means and achieve an expressive stylistic effect in order to have a vivid emotional impact on the audience.

Key words: term, determination, linguistic competence of a journalist, semantic modifications, educational model

Куньч Зоряна Йосипівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувачка кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка», <http://orcid.org/0000-0002-8924-7274>; zorjana.kunch@gmail.com

УДК УДК 821.161.2:378.016]:004

Вікторія Сірук

Використання інтернет-ресурсів для викладання лекційних курсів

Сучасні інтернет-ресурси з філології поновлюються новими сайтами, блогами, подкастами, інтерв'ю, електронними бібліотеками, різноманітними аудіокнигами, відеоматеріалами. Науково-педагогічний працівник повинен володіти цифровими навичками задля ознайомлення здобувачів освіти зі змістовим наповнення цього контенту, задля збагачення, урізноманітнення і їхніх знань, і форм роботи, пропонуючи шляхи пошуку відповідей на поставлені запитання. Уся електронна інформація з української літератури може слугувати викладачеві основним чи ілюстративним матеріалом для лекцій. Ефективне використання інтерактивних технологій упродовж лекційного курсу забезпечить формування як професійних навичок у здобувачів освіти, так і *soft skills*. Центральна увага на таких лекціях з використанням цифрових технологій на здобувачеві освіти: як дослідникові, доповідачеві, ініціаторові дискусії, консультантові. Окрім того цифрові технології сприятимуть атмосфері творчого пошуку, заохочуючи прагнення знаходити свій спосіб вирішення тих чи тих літературознавчих проблем, мотивації навчально-виховного процесу, зацікавленню як автором, так і його художнім текстом, стимулом до творчої ініціативи, самостійності.

Ключові слова: інтерактивні технології, інтернет-ресурси, лекція, електронна інформація, сайти, подкасти, інтерв'ю

Вступ

Одним з ефективних засобів активізації навчально-пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти є лекція. Найбільш популярна форма навчання слугує поглибленню, систематизації знань з того чи того освітнього компонента, органічно поєднується з іншими видами навчальної діяльності в процесі аудиторної та позааудиторної роботи. Основним недоліком у викладанні лекційного матеріалу вважають слабкий зворотній зв'язок, відсутність інтерактивності. Оскільки упродовж лекції здобувач освіти засвоює значно більший об'єм інформації за той самий час самостійної роботи, науково-педагогічний

працівник повинен продемонструвати високий рівень ораторської майстерності та педагогічної компетентності, продумати і обрати таку методику навчання і викладання, таку взаємодію зі слухачами, яка забезпечить і концентрацію уваги, і спонукатиме до діалогу, і мотивуватиме до пошуків відповідей на проблемні питання, до відвідування кожного наступного заняття. Орієнтуючись на компетентності й запити сучасних здобувачів освіти, педагоги усе частіше вдаються до інноваційних форм проведення лекцій. Найбільш популярними вважають інтерактивні інструменти навчання, необхідним – використання інтернет-ресурсів під час викладання, тому що це поєднує активну діяльність і викладача, і студента.

Теоретичний базис

Прикметні ознаки сучасної лекції у вищій школі, методика проведення такого виду заняття часто висвітлювалася у численних наукових публікаціях, зокрема В. Мужайла, В. Туркот, О. Коновал (Мужайло, 2013; Туркот & Коновал, 2018). Якщо у традиційній лекції переважає інформативний монолог викладача, то під час інтерактивної лекції перевага надається полілогу зі здобувачами освіти, у ході якого вирішується проблемне питання. Розрізняють різноманітні інтерактивні лекції: *лекція-бесіда, лекція-дискусія, проблемна лекція, лекція-візуалізація, лекція-консультація, лекція-пресконференція, бінарна лекція.*

Важлива підготовка до інтерактивної лекції: викладачеві необхідно визначити мету, актуальність запропонованої теми, продумати структуру лекції, підібрати матеріал, вибудувати логіку і послідовність викладу так, щоб сконцентрувати увагу на основному, обрати методи і технології навчання і викладання на певних етапах засвоєння інформації. Окрім того варто розподілити навчальний матеріал за окремими питаннями, подбати про міжпредметні зв'язки, контролювати регламент проведення лекції для того, щоб наприкінці залишити час для відповідей на запитання слухачів, підбити підсумки. За умов дистанційного навчання викладач повинен продемонструвати навички володіння цифровими технологіями. Здобувачам освіти на початку курсу можна запропонувати план тем, які виноситимуться на самостійне опрацювання. Тут необхідним виявиться і прочитання художніх текстів, і перегляд відео, і прослуховування подкастів. Усі ці види робіт можна

впроваджувати і при очному навчанні під час лекційного курсу, використовуючи технічні можливості.

Виклад основного матеріалу

У вищих навчальних закладах на філологічних факультетах під час вивчення освітніх компонентів «Сучасна українська література», «Сучасна література з методикою навчання», чи «Сучасна література з методикою викладання» ефективними будуть інтерактивні лекції. Загалом такі курси мають на меті поглибити уявлення здобувачів освіти про основні закономірності розвитку історико-літературного процесу кінця ХХ–початку ХХІ ст., доповнити їхні знання про надбання української літератури цього періоду в контексті світової культури. Звертається увага на поглиблення у студентів самостійного уміння інтерпретувати жанрово-стильову специфіку сучасного тексту, виокремлювати ознаки індивідуального стилю того чи того письменника.

Зацікавити здобувачів освіти основними тенденціями розвитку сучасної української літератури на вступних, оглядових лекціях можна найбільш поширеною і порівняно простою формою проведення навчального процесу – *лекцією-бесідою*. На початку чи у ході лекції викладач може задавати проблемні запитання, створюючи так би мовити мотивуючий “гачок”, наприклад: «Коли, на Вашу думку, бере початок сучасна українська література?», «Які теми були забороненими у добу соцреалізму і які актуалізовано сучасними письменниками?», «Які Ви знаєте школи, гурти, угруповання 90-х років ХХ ст.?», «Чи варто розглядати увесь масив літератури кінця ХХ–початку ХХІ ст. за генераціями, поколіннями, тобто за аналогією до шістдесятників?». Зважаючи на специфіку запитання, студенти мають можливість самостійно дійти висновків і узагальнень, які викладач повідомлятиме їм у формі нових знань. Особливість такої лекції у тому, що вона дозволяє залучити знання здобувачів освіти з освітніх компонентів «Історія української літератури ХХ ст.», «Теорія літератури», які вивчалися раніше, апелює до їхнього самостійного читацького досвіду, актуалізує пререквізити, а також дає можливість зрозуміти глибину і важливість поставленої проблеми. При цьому слід враховувати і темп викладу навчального матеріалу, і специфіку аудиторії. Далі варто ознайомити здобувачів освіти з явищем постмодернізму, його ознаками, специфікою творення. Тут стануть у нагоді відеолекції Дж. Пітерсона

<https://www.youtube.com/watch?v=MA6mC9wq2XQ>. чи М. Рошка <https://www.youtube.com/watch?v=491X9Yg1uhI>. Про постмодерну людину і культуру, яка долала післявоєнну депресію, розповідає С. Радченко <https://www.youtube.com/watch?v=CPofY4GZts8>. Варто виокремити основні ознаки сучасного літературного процесу, скерувати здобувачів освіти до ютуб-лекції Ростислава Семківа, де він докладно аналізує динаміку та перспективи розвитку сучасної літератури https://www.youtube.com/watch?v=jC2Q_T89YXI. У ґрунтовній відкритій лекції <https://www.youtube.com/watch?v=zkhizYQTxE>. В. Єрмоленко спробував протиставити і поєднати літературу і політику, виявити причини появи тоталітаризму. Українська радянська література постає в критичному осмисленні Є. Стасіневича <https://www.youtube.com/watch?v=46-K7muBQKA>.

Для ознайомлення з представниками сучасного літературного процесу викладач може запропонувати перегляд відео <https://www.youtube.com/watch?v=Yn0o3bQUTeU>, де Макс Кідрук, І. Павлюк, К. Бабкіна, О. Михед, К. Родик та інші гості ютуб-каналу обговорюють літмайстерність, творчу лабораторію створення текстів та проблеми української критики.

Виклад матеріалу можна подати у формі *лекції-дискусії*, заздалегідь скласти перелік питань за темою. Подаючи навчальний матеріал, можна використати відповіді студентів на поставлені запитання, зорганізувати вільний обмін думками. Такий метод дозволяє активізувати пізнавальну діяльність, керувати колективною думкою групи. Найбільш ефективною лекція-дискусія виявиться наприкінці лекційного курсу, оскільки викладач матиме змогу відстежити ефективність використання студентами отриманих знань. Для самостійного опрацювання здобувачам освіти можна запропонувати подкаст «Про текст» від Litosvita (<https://prottext.podbean.com/>), де авторка і ведуча С. Стретович у розмовах із Є. Стасіневичем, А. Чехом, Максом Кідруком, О. Михедом, Б. Романцовою та іншими відомими письменниками та критиками торкаються питань літературної майстерності, канону сучасної літератури, книгодрукування в Україні, нових імен та книг. Дискусійні питання, які виникли під час обговорення, можна винести на окрему лекцію-дискусію, в якій братимуть участь й самі студенти.

Особливістю *проблемної* лекції є те, що викладач обґрунтовує проблему, яка потребує дослідження, наприклад, «Вісімдесятники: покоління чи умовне означення творчих індивідуальностей?». У проблемному запитанні є певна дискусійність. Її розв'язання можна розпочати переглядом циклу відеолекцій письменника О. Ірванця про тяглість, наступність, протистояння шістдесятників та покоління вісімдесятників, дискусійної лекції «Вісімдесятники: від андеграунду до мейнстріму» культуролога М. Рябчука. Відеолекція О. Галети про літературу 90-х років ХХ ст., ідентифікацію покоління через смисли, маркери, мистецькі й політичні акції, постапокаліптичні візії, часописи й антології. О. Забужко проаналізувала українську літературу доби Незалежності в європейському контексті, Т. Гундорова розкрила сутність терміна «постчорнобильська бібліотека» у контекстах Карнавалу та Апокаліпсису.

Ефективною тут виявиться спільна робота і лектора, який пропонує ретроспекцію до політичних, суспільно-історичних подій 80-х років ХХ ст., проблем книгодрукування 90-х років ХХ ст., окремих літературних постатей та їхніх художніх текстів і слухача, який повинен опрацювати, всебічно осмислити матеріал. Здобувачів освіти зацікавить низка бесід у програмі «Говорить Жадан» на Радіо-НВ. На одній з них В. Агеєва у розмові із С. Жаданом з'ясовує питання постколоніалізму, літератури культурно-ідеологічного спротиву
<https://www.youtube.com/watch?v=YXGzYjWemJk>. Проблемна лекція може подаватися й у формі кейсу. Наприклад, кейсом лекції «Сучасні письменники на сторінках підручників з української літератури» можуть слугувати підручники зі шкільного курсу літератури, які роздані перед початком лекції, або електронні версії підручників. Слухачі повинні розглянути художні твори поданих там авторів, висловити свої міркування, проаналізувати доцільність, креативність запропонованих там завдань, підготувати власні.

Зацікавити студентів сучасним художнім твором як специфічним засобом пізнання світу й себе в ньому, поглибити навички аналізу художнього тексту з погляду індивідуальної творчої манери (стилю) автора в контексті цього періоду та з позицій новітніх методик прочитання тексту можна завдяки *лекції-візуалізації*. Це така форма роботи, на якій матеріал подається за допомогою технічних засобів навчання (аудіо та/або відеотехніки). Презентація творчості письменника може виявитися менш ефективною, тому що позбавляє

можливості сприймати звуковий ряд і живий рух. Ознайомлення з інтермедіальними студіями в сучасному мистецтві варто розпочати з ґрунтовної лекції «Естетичний бунт та візуальна культура. Віртуальність як нова реальність» про культуру доповненої реальності, яку читає Є. Ворожейкін <https://www.youtube.com/watch?v=70stH1ajhi8>. Значно підвищить рівень сприйняття творчості того чи того письменника ютуб-відео, на якому О. Забужко, Ю. Андрухович, С. Жадан Юрко Іздрик, П. Вишебаба читають власні вірші. Цей матеріал спонукатиме до вивчення поетикальних особливостей сучасної української лірики, де завжди є діалог традиції і новаторства у жанровому, стильовому, мовному проявах поезії, словесно-мистецькі експерименти. Після перегляду здобувачам освіти можна запропонувати висловити власні думки у формі есе чи тез про різноплановість авторських стратегій, фольклорні, біблійні, соціальні мотиви; урбаністичність, метафоричність, верліброві варіації тощо у творчості письменників.

Здобувачів освіти зацікавлять мультимедійні проєкти С. Жадана «розділові» та фільм-концерт «розділові наживо», у якому поєднано сучасну поезію, музику та візуальні образи. Студенти можуть підготувати повідомлення про особливості мультимедійного продукту, його естетичну функцію, при цьому обґрунтувати власні судження та міркування. Усе це сприяє ефективному сприйняттю та запам'ятовуванню навчального матеріалу. Для пізнання творчості письменника можна запропонувати перегляд концерту гурту «Жадан і собаки» <https://www.youtube.com/watch?v=AArHDrEk3J8>. Цікавим може виявитися і відеозапис репетиції концерту «Птах» у колаборації С. Жадана та музичного гурту «Лінія Маннергейма» <https://www.youtube.com/watch?v=k3cXgIPiIQ>. Після перегляду здобувачі освіти можуть поділитися своїми враженнями, аргументувати висновками. При цьому варто пам'ятати, що подача лекції-візуалізації зводиться до розгорнутого чи короткого коментування контенту, який переглядається і що така форма роботи не повинна ставати самоціллю, а лише засобом розв'язання конкретних освітньо-виховних завдань. Увагу студентів треба зосередити на розширенні меж художнього тексту, яке відбувається за рахунок синтезу літератури і музики, літератури і живопису, скульптури, архітектури, літератури і театру, літератури і кінематографу, перформансу. Ілюстративним матеріалом для такої

лекції або для самостійного опрацювання (щоб визначити спільні і відмінні фрагменти, майстерність у зображенні епохи, характерів) можуть слугувати і фільми: «Віддана» за твором «Фелікс Австрія» С. Андрухович, «Дике поле» за романом «Ворошиловград» С. Жадана, «Кисневий голод» за циклом армійських оповідань Ю. Андруховича, «Маленьке життя» за однойменною повістю О. Жовни, «Століття Якова» за мотивами однойменного роману Володимира Лиса. Музичні проєкти Ю. Андруховича у колаборації з гуртом «Мертвий півень», М. Савки (з музичним гуртом «Тріо Мар'яничі») ілюструють інкорпорування літератури в мистецькі простори музики.

Для ознайомлення з малярськими полотнами, колажами, інсталяціями Юрка Іздрика і станіславським феноменом можна запропонувати редакційну статтю часопису «Місто» <https://mi100.info/2018/03/31/fenomen-izdryka/>, процес створення картини-абстракції пропонує письменник А. Дністровий на своєму ютуб-каналі <https://www.youtube.com/watch?v=-iP3rt3GDzk>, розмова про мистецтво з художником і письменником В. Муликом за лінком https://www.youtube.com/watch?v=QOat_n7bXVE, каталог живопису Леся Подерв'янського за лінком <https://www.facebook.com/poderviansky/posts/2204769883002947/>. У такий спосіб здобувачі освіти більш ґрунтовно пізнають інтермедіальний вимір сучасної літератури, як відбувається кодування і перекодування творів літератури, ознайомляться із багатогранністю таланту сучасних письменників.

Лекцію-консультацію зазвичай організують у формі своєрідної дискусії. Половину часу варто відвести на проблемні питання, які студенти ставитимуть викладачеві. О. Забужко у розмові з журналісткою М. Барчук акцентувала увагу на проблемі антиколоніальних студій, мультикультуралізму, часто замовчуваних подій XIX століття, покликаючись на власне літературознавчо-інтелектуальне есе «Як рубали вишневий сад, або Довга дорога з Бад-Емса» <https://www.youtube.com/watch?v=Z5dgteSIyAU>. Про механізми деколонізації, суспільні практики, проблему ідентичності, український спротив імперії, боротьбу за збереження колективної пам'яті, ведуть розмову куратор діалогової платформи «Українського дому» О. Нанов та В. Агеєва, як авторка книги «За лаштунками імперії» <https://www.youtube.com/watch?v=qkeeu987xOs>. Р. Семків у

розмові з В. Агеевою розкриває наративи постколоніального спадку <https://www.youtube.com/watch?v=LbH-8qTndsI>.

На лекціях такого формату варто звернути увагу на тему реінтерпретації української класичної літератури. У нагоді стане монографія П. Іванишина «Українське літературознавство постколоніального періоду», Я. Поліщука «Література як геокультурний проект» та ін. Завдання, яке отримають здобувачі освіти: прочитати малознані художні тексти українських письменників, класичні зразки українського письменства і використовувати доступні літературознавчі праці, подати власні інтерпретаційні зразки вибраних творів. Доцільно рекомендувати ознайомитися та скористатися матеріалами онлайн-ресурсу, де літературознавці Я. Цимбал та Є. Стасіневич подають історію української літератури у відомих іменах і творах, реінтерпретуючи їх <https://wisecow.com.ua/literatura/ukrayinska-literatura-v-imenax/>.

Схожою є лекція-прес-конференція, на яку запрошуються фахівці з того чи того питання, проблеми чи комплексу проблем. Здобувачі освіти можуть підготувати запитання, а викладач може запросити спеціальних консультантів-знавців. Така лекція-прес-конференція в умовах ОК «Сучасна українська література», «Сучасна література з методикою навчання», чи «Сучасна література з методикою викладання» можлива за участі сучасного письменника, який відповідатиме на задалегідь запропоновані йому питання щодо тенденцій сучасного літературного процесу, індивідуального стилю, використання тих чи тих художніх прийомів, художньої майстерності тощо. На ютуб-каналі «Сенс» Є. Стасіневич та А. Євдокимова обговорюють питання сучасної літературної критики та еротики читання. Б. Неборак і А. Євдокимова у подкасті «Наразі без назви» роздумують над проблемами сучасної культури, аналізують художні тексти та явища літератури.

Одна із тем для обговорення на ОК присвячена методиці вивчення сучасної української воєнної (ветеранської) літератури. Важливо знати автуру (цивільні особи, військові, волонтери), художні прийоми, сюжети, герої, художні образи, якими послуговуються задля фіксації української історії: документалізм чи художня умовність. Варто акцентувати увагу на різножанровості художніх текстів (вірш, щоденник, спогад, хроніка, бойовик, мелодрама) і образіві воїна-

захисника. Можна скористатися відеозаписом дискусії між Є. Стасіневича та О. Бондар про мілітарну тему в культурі і тему війни в українській літературі від Касіяна Саковича до сучасних авторів <https://www.youtube.com/watch?v=oC4TQKFNrWg>. Доречною виявиться дискусія «Ветеранська література», на якій актуалізуються художні тексти про російсько-українську війну (<https://www.youtube.com/watch?v=MZKrNCLBY-M>). Достатньо інформативний огляд літературних творів про російсько-українську війну І. Курінної <https://svoi.city/articles/263038/knigi-pro-vijnu>. Здобувачі освіти можуть поділитися власним читацьким досвідом, враженнями про такі тексти. Окрім того викладач може порекомендувати інформацію на сайті видавництва «Старого Лева» для ознайомлення з поетичними та прозовими книгами про війну. А. Євдокимова на своєму каналі «Сенс» пропонує розмову з О. Михедом про його книгу «Позивний для Йова», яка написана у жанрі хроніки російсько-української війни <https://www.youtube.com/watch?v=yO-HiudN14Y>. Бінарна лекція – це така сучасна форма проведення заняття, на якій навчальний матеріал подається двома лекторами, які є представниками різних наукових шкіл, кафедр тощо. Розкриваючи одну і ту ж тему, вони ведуть дискусію і залучають до обговорення аудиторію. Здобувачам освіти можна запропонувати розміщені на ютубі лекції Б. Романцової про постаті, книги, явища сучасної літератури та Р. Семківа, де він акцентує увагу на 30-літній історії сучасної літератури та книгодрукування. Така форма роботи пожвавить лекцію, сформує культуру дискусії, а здобувачі освіти матимуть змогу зіставити погляди лекторів на одну і ту ж проблему. Лекція Г. Улюри вчить, як розпізнавати масову літературу в контексті постмодернізму, її жанрово-тематичні різновиди, сюжетну своєрідність, проблематику <https://www.youtube.com/watch?v=cFERE-tBo2E>. Додатково можна порекомендувати опрацювати дослідження Т. Гундорової, А. Кривопишної, С. Філоненко (Гундорова, 2008; Кривопишина, 2018; Філоненко 2011), у яких масова література розглядається як художній феномен, її жанрова система, гендерний дискурс, структура текстів. При цьому студенти можуть прочитати готичні детективи А. Кокотюхи, травелоги М. Кідрука, любовні романи Лесі Романчук, Лади Лузіної та прозу Люко Дашвар, С. Талан, виокремити жанрово-

стильові, проблемно-тематичні ознаки твору, риси індивідуального стилю письменника.

Наукова новизна

Викладений матеріал подано як методичні рекомендації науково-педагогічному працівникові вищої школи філологічних факультетів для розробки лекційних курсів із питань сучасного літературного процесу з використанням інтернет-ресурсів. Такі інтерактивні технології навчання забезпечують наповнення лекції новим змістом, модернізувавши її відповідно до вимог часу, поінформованості та ерудиції здобувачів освіти.

Висновки

Впровадження інтерактивних методів навчання в навчальний процес вищої школи сприятимуть реалізації завдань сучасної освіти та входження в єдиний європейський освітянський простір. Йдеться про те, що викладач повинен не лише ознайомити слухачів з новими тенденціями, достовірними фактами, цікавими подіями, науковою літературою, а й сформуванню вміння критично оцінювати отриману інформацію. Лекції з використанням інтернет-ресурсів сприятимуть урізноманітненню інтерпретаційних методик, спонукатимуть до читацької співтворчості, пошуку нових фахових літературно-критичних видань, сайтів, освітніх платформ, використання мистецьких контекстів, інтермедіальних студій, реінтерпретації, досліджень теоретичного дискурсу, спонукатимуть здобувачів освіти до критичного мислення, творчої активності, зіставної аналітики задля формування культурно-ціннісних орієнтирів у професійній діяльності, досліджень у галузі літературознавства.

Література

Гундорова, Т. (2008). *Кітч і література. Травестії*. Київ: Факт.

Іванишин, П. (2014). *Українське літературознавство постколоніального періоду: монографія*. Київ: Академія.

Кривопишина, А. (2018). *Масова та елітарна література: природа художності в українському романі початку ХХІ століття*. Дис. ... к. філол. н.: 10.01.06. Київ.

Літературно-джазові імпровізації: інтермедіальні студії / за ред. Світлани Маценки (2019). Львів: Срібне слово. 396.

Маценка, С. (2017). *Метамистецтво: словник досвіду термінотворення на межі літератури й музики*. Львів: Априорі.

- Мужайло, В. (2018). Сучасна лекція як важливий чинник підвищення якості освіти. *Забезпечення якості вищої освіти: матеріали 49-ої наук-метод. конф. ОНАХТ*. Одеса. 42–45.
- Просалова, В. (2015). *Інтермедіальні аспекти української літератури*. Донецьк-Вінниця.
- Туркот, Т., Коновал, О. (2013). *Педагогіка та психологія вищої школи*. Херсон. Олді-плюс.
- Фесенко, В. (2014). *Література і живопис: інтермедіальний дискурс*. Київ: Видавничий центр КНЛУ.
- Філоненко, С. (2011). *Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр*. Донецьк: ЛАНДОН-XXI.

References

- Hundorova, T. (2008). *Kitch i literatura. Travestiyi* [Kitsch and literature. Travesties] Kyiv: Fakt.
- Ivanyshyn, P. (2014). *Ukrayins"ke literaturoznavstvo postkolonial"noho periodu: monohrafiya* [Ukrainian literary studies of the post-colonial period: a monograph]. Kyiv: Akademiya.
- Kryvopyshyna, A. (2018). *Masova ta elitarna literatura: pryroda xudozhnosti v ukrayins"komu romani pochatku XXI stolittya* [Mass and elite literature: the nature of artistry in the Ukrainian novel of the beginning of the 21st century]. Kyiv.
- Literaturno-dzhazovi improvizaciyi: intermedial'ni studiyi / za red. Svitlany Macenky* (2019). [Literary and jazz improvisations: intermedia studies/ edited by Svitlana Matsenka]. L'viv: Sribne slovo. 396.
- Macenka, S. (2017). *Metamystectvo: slovnyk dosvidu terminotvorennya na mezhi literatury j muzyky* [Metaart: a dictionary of term-making experience on the border between literature and music]. L'viv: Apriori.
- Muzhajlo, V. (2018). Suchasna lekciya yak vazhlyvyj chynnyk pidvyshhennya yakosti osvity [The modern lecture as an important factor in improving the quality of education]. *Zabezpechennya yakosti vyshhoyi osvity: materialy 49-oyi nauk-metod. конф. ОНАХТ*. Одеса. 42–45.
- Prosalova, V. (2015). *Intermedial"ni aspekty ukrayins"koyi literatury* [Intermediate aspects of Ukrainian literature]. Donec'k-Vinnycya.
- Turkot, T., Konoval, O. (2013). *Pedahohika ta psyxolohiya vyshhoyi shkoly* [Pedagogy and psychology of higher education] Xerson. Oldi-plyus.
- Fesenko, V. (2014). *Literatura i zhyvopys: intermedial'nyj dyskurs* [Literature and painting: intermedial discourse] Kyiv: Vydavnychyj centr KNLU.
- Filonenko, S. (2011). *Masova literatura v Ukrayini: dyskurs / hender / zhanr* [Mass literature in Ukraine: discourse/gender/genre] Donec'k: LANDON-XXI.

Viktoriiia Siruk. The use of Internet resources for Lecture Courses. Modern Internet resources on philology are updated with new sites, blogs, podcasts,

interviews, electronic libraries, various audio books, and video materials. A scientific-pedagogical worker must possess digital skills in order to acquaint students with this content, to enrich and diversify their knowledge and forms of work, offering ways to find answers to the questions posed. All electronic information on Ukrainian literature can serve the teacher as basic or illustrative material for lectures. The effective use of interactive technologies during the lecture course will ensure the formation of both professional skills and soft skills in students. The central focus of such lectures with the use of digital technologies is on the student: as a researcher, speaker, initiator of discussion, consultant. In addition, digital technologies will contribute to the atmosphere of creative search, encouraging the desire to find one's own way of solving certain literary problems, motivation of the educational process, interest in both the author and his artistic text, an incentive for creative initiative, independence.

Key words: interactive technologies, internet resources, lecture, electronic information, websites, podcasts, interviews

Сірук Вікторія Григорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки, <https://orcid.org/0000-0002-9058-7129>; victoriasiruk@gmail.com

УДК 373.3/.5.091.3-026.12-024.63:821.111'05-1/-9.09Керрол

Тереза Левчук, Вікторія Соколова

Інтерактивне вивчення зарубіжної літературної класики: диалогія Льюїса Керрола про Алісу

Фантастична диалогія англійського письменника, математика й філософа Льюїса Керрола про Алісу та її пригоди в Дивокраї та Задзеркаллі – визнана класика світової літератури, розрахована не тільки на дітей, але й на дорослих. Ця двоплановість (і більше – багатоплановість) виявляє себе на різних рівнях тексту та його рецепції. Актуальність розвідки зумовлена необхідністю розширення методології трактування творів Льюїса Керрола в контексті цифрового середовища з урахуванням вимог медіаграмотності. **Мета** – аналіз та розробка інтерактивних прийомів вивчення диалогії Льюїса Керрола про Алісу в шкільному курсі зарубіжної літератури. **Методи:** описовий, типологічно-порівняльний, частково контекстуальний та біографічний.

Результати. Проаналізовано відповідні розділи шкільних програм і підручників, розмаїтий цифровий контент, присвячений казковим повістям Льюїса Керрола «Аліса у Дивокраї» та «Аліса в Задзеркаллі». Автор змодельював уявний світ, віртуальність якого подвоюється в сучасному кіберпросторі. Сьогодні серед завдань учителя – не тільки навчити аналізувати текст/медіатекст, але й розвинути навички медіаграмотності. Матеріал «Аліси» дає можливість пояснити важливі для розуміння природи художності поняття вимислу/дійсності. Наголошено на міждисциплінарному потенціалі вивчення творів Льюїса Керрола (математика, фізика, історія, географія), інтермедіальних аспектах (анімація, кіно, музика, живопис). Використання цифрових технологій при опануванні «Аліси» поділяємо на дві категорії: пасивне сприйняття матеріалу – відеоматеріал, мультимедійні презентації, аудіохрестоматії; апробація та перевірка знань – створення постера або колажу за мотивами твору, висловлення в цифровому середовищі (чат, блог, сторінка в соцмережі), кросворду, схеми подорожі Аліси, фанфіка або коміксу, участь у відеогрі, підбір відеоматеріалу тощо. Запропоновано використання навчальної платформи «Kahoot!», за допомогою якої можна проводити інтерактивні заняття та перевірку знань здобувачів освіти різних рівнів через онлайн-тестування. **Висновки.** Вивчення диалогії Льюїса Керрола про Алісу та її неймовірні пригоди в шкільному курсі літератури забезпечує розвиток основних компетентностей, передбачених освітніми нормативами; стимулює когнітивні властивості школярів, сприяє їхній медіаграмотності.

Ключові слова: зарубіжна література, казка, віртуальність, медіаграмотність, цифрове середовище, компетентнісний підхід

Вступ

Літературні казки Льюїса Керрола (*Lewis Carroll*, 1832–1898) здобули світову славу насамперед завдяки поєднанню в них легкої оповіді та логічних загадок, дивовижної фантастики і філософських роздумів, тонкого гумору та захопливої гри. Це й не дивно, адже автор цих текстів мав не тільки письменницький талант, але найперше був математиком і мислителем, а також теологом і фотографом. Усі його зацікавлення (більшою чи меншою мірою) знайшли місце в казкових повістях про Алісу.

Актуальність дослідження визначається насамперед тими морально-етичними проблемами, які постають у процесі ознайомлення з творами Льюїса Керрола. Інший аспект актуальності пов'язаний із можливістю та необхідністю вироблення та застосування інноваційних підходів у вивченні творів про Алісину пригоди в школі. Також назріла необхідність розширення методології трактування таких текстів у контексті цифрового середовища з урахуванням вимог медіаграмотності.

На сучасному етапі зростає роль дидактичного потенціалу цифрових технологій в освітній галузі: «Якщо суб'єкти навчання засвоюватимуть інформаційні образи реальних природних явищ і процесів шляхом експериментування з різноманітними цифровими інструментами і технологіями (симуляції, комп'ютерні моделювання, віртуальна і доповнена реальність та ін.), це й забезпечить *творчу діяльність* у синтетичному навчальному середовищі, вплине на *пізнавальну активність учнів, їхню мотивацію до навчання і самонавчання*, сприятиме формуванню відповідних *цифрових компетентностей*» (Пінчук & Лупаренко, 2022: 40).

Враховуючи факт активного використання ІКТ в природничо-математичній галузі (STEM-освіта), дослідники відзначають зміну вектору в гуманітарну галузь – на ментальні та когнітивні процеси, соціальні моделі та естетичну діяльність. Зокрема авторки цитованої вище розвідки покликаються на глобальні дослідження компанії Microsoft із рекомендаціями щодо використання ІКТ в освіті, серед яких одна з головних тенденцій така: «Технології стають більш гуманістичними, спрямованими на творчість і співпрацю. Нові

інтерфейси підтримуватимуть постійний зворотній зв'язок, змішану реальність, жести, голос і дотик. Практико орієнтоване навчання, міжпредметна проектна діяльність, використання “інтерактивного” обладнання, друк тривимірних конструкцій, навчальні 3D-відео, віртуальні подорожі стали справжніми трендами шкільної освіти» (там само: 40).

Фантастична діалогія Льюїса Керрола про Алісу – оптимальний матеріал для вивчення можливостей використання ІКТ в шкільній гуманітарній освіті. Творчість англійського письменника й математика була об'єктом розгляду лінгвістичних, лінгвокультурологічних, літературознавчих, перекладознавчих розвідок. Для освітньої практики важливе значення мають розвідки методичного спрямування О. Ніколенко (2013), О. Орлової (2013) та ін.

Мета статті – аналіз та пропозиції інтерактивних прийомів вивчення діалогії Льюїса Керрола про Алісу в шкільному курсі зарубіжної літератури. Аналізуючи вибраний для дослідження матеріал, застосували описовий, типологічно-порівняльний, частково контекстуальний та біографічний методи.

Виклад основного матеріалу

Історія створення казкових повістей про Алісині пригоди в Дивокраї та Задзеркаллі загальновідома, але важлива для подальшого сприйняття текстів школярами. Передісторія творів дає ключ для розуміння багатьох нюансів, починаючи від імені головної героїні – Аліса.

Перша книга з'явилася після прогулянки Темзою в компанії віце-канцлера Оксфордського університету та його трьох доньок, одна з яких – Аліса – попросила записати для неї імпровізовану історію. Згодом з'явилося продовження чудернацьких пригод. Так світову літературу поповнили дві надзвичайно популярні книги для дитячого (і не тільки) читання: «Алісині пригоди в Дивокраї» (*Alice's Adventures in Wonderland*, 1865; зазвичай використовують скорочену назву «Аліса в Дивокраї» – *Alice in Wonderland*) та «Аліса в Задзеркаллі» (*Through the Looking-Glass*, 1871; також *Through the Looking-Glass, and What Alice Found There*).

Уже на заголовних сторінках першої книги автор дає ключ для розуміння твору як синтезу фантазування, сновидної уяви, глибинних мислительних процесів, довготривалої пам'яті: «*Алісо, казку давніх*

днів / Сховай до сивини / В тім тайничку, де бережеш / Дитячі любі сні, / Немов прочанин квітку з піль / Своєї сторони!» (Аліса, 2018: 3).

Сюрреалістична поетика творів Льюїса Керрола знайшла відгомін у багатьох явищах масової культури (рок та попмузика, живопис, опера, балет, мода), кіноіндустрії (алюзії у фільмах і серіалах; численні анімаційні, теле- та кіноекранізації за мотивами повістей про пригоди Аліси, серед яких вирізняється фентезі-фільм Тіма Бертон 2010 р.), відеоіграх тощо. Окрему сторінку побутування творів Льюїса Керрола становлять ремінісценції в інших літературних текстах¹. Зрозуміло, що все перелічене уможлиблює інтертекстуальне та інтерактивне вивчення повістей про Алісу в шкільному курсі літературної освіти, але є низка застережень щодо сприйняття цих текстів.

Неординарне мислення та фантазія письменника дали матеріал для роздумів літературознавцям, психоаналітикам і навіть неврологам. Безперечно, що вчителі-практики мусять опанувати наукові та методологічні напрацювання при підготовці до уроків про «Алісу». Відразу після виходу книг Льюїса Керрола відзначено їхній вплив на пам'ять, мову та свідомість. З плином часу та науково-технічним прогресом ці фактори набувають інших форм і змісту. Сьогоднішні школярі занурені в цифрові технології від народження. За теорією Штрауса–Гоува вони належать до покоління Альфа, яке цілком народилося в ХХІ ст. Серед дитячих розваг домінують електронні гаджети, соціальні мережі та потокові медіа. Представники покоління Альфа тотально цифрофізовані, їхня свідомість відмовляється сприймати, що колись не було інтернету – головного каналу комунікації. Їм властива полідіяльність і нетерплячість, вони очікують результат відразу після натискання кнопки. Ці та багато інших аспектів потрібно враховувати й у викладанні літератури. Оскільки сьогодні майже кожен має доступ до інформації, накопичення знань не гарантує успіху. Захопити увагу сучасних школярів можна шляхом активації їхніх креативних здібностей – вигадувати, моделювати, висувати гіпотези тощо. Такі підходи передбачає STEM-освіта та інтерактивні технології.

¹ Програма з української літератури містить твір Галини Малик «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії». ТЛ: повість-казка. МК: фільм «Аліса в Країні Див» (2010). Можливість інтегрованого уроку.

Сприйняття історії про неймовірні пригоди Аліси корелює, як вже було зазначено, з проблемами пам'яті, мови та свідомості. Задовго до появи технологій, що уможливили проникнення в таїни людського мозку, талант письменника й математика дозволив зазирнути в його лабіринти шляхом інтелектуальної мовно-логічної гри. Керрол створив вигаданий світ, який дорівнює віртуальному (ця властивість тексту, очевидно, посприяла створенню численних відеоігор і квест-локацій).

Alice in Wonderland (2010) – action-adventure за фільмом Тіма Бертона (офіційні скріншоти)

Сьогодні феномен віртуальної реальності досліджують із позицій антропології, соціології, інженерної психології переважно в аспекті оцінювання його впливу на людину.

Поряд із віртуальною розрізняють доповнену та змішану реальності. Принципова відмінність полягає в тому, що віртуальна конструює новий (штучний) світ, доповнена лише вносить певні штучні елементи в сприйняття реального світу, а змішана поєднує віртуальний та реальний світи в єдиний простір. Інтерактивність – важлива особливість віртуальної реальності, бо вона може взаємодіяти з іншими реальностями, у тому числі й тією, що її створює.

При вивченні творів Льюїса Керрола в школі дієвим буде саме інтерактивний підхід. У програмах минулих років твір «Аліса в Країні Див» був рекомендований для учнів 5 класу. Зауважимо, що в різних програмах є розбіжності в назві твору, зумовлені різними перекладами та виданнями¹. Тільки нескороченої книги «Аліса в Дивокраї» сьогодні є шість перекладів українською (Г. Бушина, В. Корнієнко, В. Панченко, В. Наріжна з оригіналу, П. Таращук, О. Пилипенко за посередництвом іншого перекладу).

¹ У різних виданнях одного й того самого перекладача є різні назви. Наприклад, у перекладі В. Корнієнка (рекомендований для шкільного вивчення) книга виходила під назвами «Аліса в Країні Див» (Київ, 2001), «Алісині пригоди у Дивокраї» (Тернопіль, 2006), «Аліса у Дивокраї» (Київ, 2018).

Модельні програми передбачають вивчення згаданого твору в 5 або 6 класах у варіативному компоненті¹. У різних програмах казка Льюїса Керрола міститься в різних рубриках. Є. Волощук розташовує «Алісу» в розділі «Дивні мандрівки й відкриття душевних скарбів» для 6 класу поряд із творами для вибору, паралельного вивчення та зіставлення: Жуль Верн, «П'ятнадцятирічний капітан» (уривки). Роберт Льюїс Стівенсон, «Чорна стріла» (уривки) (https://osvita.ua/doc/files/news/830/83089/Zar_lit_5-6-kl_Voloshchuk_14_07.pdf). У модельній програмі групи авторів (Н. Богданець-Білоskalенко, В. Снегір'ова, О. Фідкевич) твори на вибір Е. Т. А. Гофмана «Лускунчик і Мишачий король» та Льюїса Керрола «Аліса в Країні Див» віднесено до рубрики «Реальність і вигадка в художній літературі». При вивченні твору англійського письменника учні мусять звернути увагу на такі аспекти: «Аліса, світ її уяви та захопливі пригоди. Персонажі, які оточують героїню. Елементи казки і гри у творі. Ідея творчого ставлення до життя» (<https://drive.google.com/file/d/1ITKX2EMG3Y6YHGJQvBQGCaigiddKPj/view>).

У модельній програмі «Школа радості» (2021) повість про Алісу вміщено в тематичному розділі «Сила творчої уяви» для 5 класу на вибір із казкою Е. Т. А. Гофмана «Лускунчик і Мишачий король». У випадку вибору твору Льюїса Керрола рекомендовано зосередитися на таких проблемах: «Образ Аліси, світ її уяви та захопливі пригоди. Персонажі, які оточують героїню. Особливості художньої мови твору. Ознаки казки. Утілення ідеї особистої свободи, вільного мислення й творчого ставлення до життя» (<https://drive.google.com/file/d/1VcmR4LmieemuTyXWO2wcaGO22ME-lIEh/view>). Запропоновано види діяльності: створення постера або колажу за прочитаним твором, висловлення в цифровому середовищі (наприклад, чат, блог, сторінка в соцмережі тощо).

2022 р., попри критичні обставини, вийшло друком кілька підручників для 5 класу різних авторів, які мають електронні версії. Усі вони побудовані на основі програми авторського колективу (О. Ніколенко та ін.), містять фрагменти художніх текстів, інформаційний блоки, після кожного з яких запропоновано запитання

¹ Повість-казка «Аліса в Задзеркаллі» міститься в списках творів для додаткового читання. Учитель може обрати її для уроків позакласного читання чи уроків із резервного часу.

для перевірки засвоєного матеріалу. Після художніх текстів також подано завдання та запитання; узагальнення знань передбачено в результаті прочитання всіх уривків. Під різними рубриками пропонують завдання, спрямовані на активацію репродуктивної, пошукової діяльності, на розвиток мислення й творчості, завдання для співпраці. Пояснено літературознавчі терміни.

Методичні розробки практиків враховують, з одного боку, вікові можливості учнів, з іншого – ігровий та креативний потенціал творів Льюїса Керрола. Наприклад, Л. Гавриленко розробила літературну вікторину (<https://www.youtube.com/watch?v=fijz6fROL-M>); Т. Попова – інтегровану інтелектуальну гру (http://metodportal.com/sites/default/files/mp/017/12/62189/scenarij_integrovana_literaturna_gra__storinkamy_alisy.pdf). У мережі розміщено чимало конспектів уроків учителів-практиків, що містять ілюстративний матеріал, передбачають репродуктивну та творчу діяльність школярів.

Сучасне освітнє середовище спонукає розглядати літературний твір не тільки як текст, але й як медіатекст. Використання ІКТ при вивченні творів Льюїса Керрола, зокрема його повісті-казки «Аліса у Дивокраї», враховано у формулюванні очікуваних результатів навчання, коли учень «записує власні міркування про прочитані твори та інформацію про них з інших джерел (зокрема цифрових), створюючи постер за прочитаним твором; висловлюється в захищеному цифровому середовищі щодо проблем, які порушуються у художніх творах» (<https://drive.google.com/file/d/1VcmR4LmieemuTyXWO2wcaGO22ME-UEh/view>).

Надійним кіберпростором і водночас потужним інтернет-ресурсом є освітні платформи, незамінні не тільки в умовах дистанційного та змішаного навчання, але й очного. Сьогодні в Україні чимало цифрових можливостей для проведення уроків, створення конспектів, здійснення опитувань. Популярними платформами для дистанційного навчання стали Classroom, Meet, Zoom тощо. Для досягнення оптимальних результатів у певній освітній галузі (зокрема й мовно-літературній) необхідні спеціалізовані ресурси. Досвідчені педагоги рекомендують доповнювати матеріал друкованого підручника інтерактивними записами і посиланнями на цифрові медіа, створюючи в такий спосіб синтетичне освітнє середовище.

Колективом під керівництвом Ольги Ніколенко створено онлайн-платформу до підручника «Зарубіжна література. 5 клас» (2021) «Друзі Полліанни» (<https://www.academia-nikolenko-5klas.com.ua/>). «Алісу у Дивокраї» можна почитати (розділ «Електронна хрестоматія»), послухати («Аудіохрестоматія»), подивитися («Мультимедійні презентації»). Ресурс також має розділи «Експрес-урок» та «Відеохрестоматія», де «Аліса» ще не представлена.

У підручнику зарубіжної літератури для НУШ Олени Ісаєвої та Жанни Клименко (2022) подано QR-код до аудіохрестоматії, а також учням рекомендовано прослухати твір «Аліса в Країні Див» для розвитку уяви (https://pidruchnyk.com.ua/1690-5_zarlit_isaeva.html).

У підручнику Н. Кодоб'янської, Л. Удовиченко, В. Снегірьової (2022) також розміщено QR-код для читання онлайн про подальші пригоди Аліси https://pidruchnyk.com.ua/1691-5_zarlit_kadobianska.html.

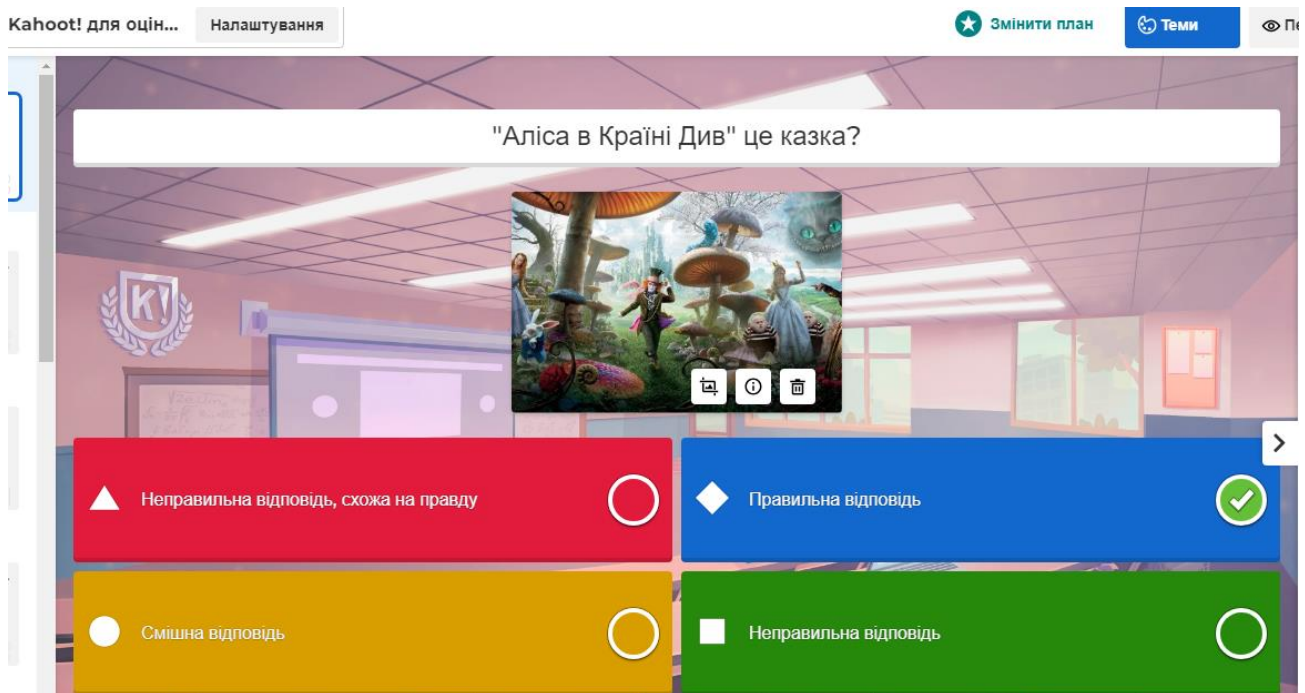
Послухати скорочений варіант книги можна на ютуб-каналі «Укрліб» (<https://www.youtube.com/watch?v=0oxNwwwj2Ow>) та вебресурсі «Аудіокниги онлайн» (<https://4read.org/402-ljuyis-kerol-alsa-v-krayin-chudes.html>).

Учителі-практики пропонують онлайн обговорення та дискусії. В інтернет-просторі є також презентації, постери, відеозаняття (наприклад, цикл уроків Лесі Сич: <https://www.youtube.com/watch?v=OKt8iCqETjs>, <https://www.youtube.com/watch?v=u-pn7pIDdzA>; матеріали Наталії Рудніцької: <https://www.youtube.com/watch?v=JflmcwAyE6Y>; Наталії Бондарчук: https://www.youtube.com/watch?v=eK_xZCzWRpE), окремі практичні завдання для учнів. Перегляд яскравого і розмаїтого ілюстративного матеріалу – котроїсь із численних кіноверсій, мультфільмів дають можливість активізації візуального сприйняття творів Льюїса Керрола.

Подібний матеріал зараз особливо актуальний, тому що учні мають можливість скачати його на різні гаджети і читати, слухати,

передивлятися, виконувати завдання навіть в умовах відсутності світла або під час повітряної тривоги. Цінним є й те, що твори англійського письменника й математика можуть бути цікавими не тільки для школярів, але й для дорослих, тому їх можна сприймати в колі цілої родини.

Цифрові технології прислужаться у виконанні різних завдань: створення кросворду, схеми подорожі Аліси, фанфіка або коміксу, участь у відеогрі, підбір відеоматеріалу тощо. Продуктивним на уроці вважаємо застосування навчальної платформи «Kahoot!», за допомогою якої можна проводити інтерактивні заняття та перевірку знань здобувачів освіти різних рівнів через онлайн-тестування. Отримати доступ до неї можна через вебпереглядач або однойменний додаток у Google Play або App Store. Описаний досвід стимулює конвергенцію фізичного й віртуального середовища в навчальній практиці, збагачує форми й методи засвоєння матеріалу.

Використання ІКТ в інтегрованому підході до вивчення казок Льюїса Керрола продуктивне й у міждисциплінарній парадигмі. Насамперед зв'язок з англійською мовою – робота з оригіналом та різними перекладами. Зважаючи на вік учнів, можна звернути увагу на розбіжності в іменах персонажів у перекладах Г. Бушиної (Аліса в Країні Чудес, 1960) та В. Корнієнка (Аліса в Дивокраї, 2001).

Персонаж в оригіналі	У перекладі Галини Бушиної	У перекладі Валентина Корнієнка
<i>Dodo</i>	Індик, який пропонує гру політичні гонки	Додо, який пропонує гру Гасай-Коло
<i>Caterpillar</i>	Гусениця	Гусінь
<i>Cheshire Cat</i>	Кіт Сміюн	Чеширський Кіт
<i>Hatter</i>	Капелюшник	Капелюшник
<i>March Hare</i>	Солоний заєць	Шалений заєць
<i>Dormouse</i>	Вовчок	Сонько-Гризун
<i>Queen of Hearts</i>	(Чирвова) Королева	Королева (чирвова)
<i>Mock-Turtle</i>	Фальшива Черепаха	Казна-Що-Не-Черепаха
<i>Pigeon</i>	Голубка	Горлиця

Порівняльна таблиця власних назв у перекладах Г. Бушиної (Аліса в Задзеркальній країні, 1960) та В. Корнієнка (Аліса в Задзеркаллі, 2001).

Персонаж в оригіналі	У перекладі Галини Бушиної	У перекладі Валентина Корнієнка
<i>Tweedledee</i>	Близнюк	Круть
<i>Tweedledum</i>	Близняк	Верть
<i>Humpty Dumpty</i>	Хитун-Бовтун	Шалам-Балам
<i>W. Knight</i>	Білий Вершник	Білий Лицар
<i>Messenger</i>	Гейха	Салений Саєць
<i>Aged man</i>	Дід	Дідусь
<i>Daisy</i>	Маргаритка	Стокротка
<i>Haigha</i>	Гінець	Хтось
<i>“Lily”</i>	Півник	Тигрова Лілея
<i>Tiger-lily</i>	Лілі	Крихітка Луї
<i>Hatta</i>	Гатта	Кап-Ель-Юшник
<i>Frog</i>	Жаба	Жабун
<i>Crow</i>	Ворона	Крук
<i>R. Queen</i>	Червона Королева	Чорна Королева
<i>R. King</i>	Червоний Король	Чорний Король
<i>R. Knight</i>	Червоний Вершник	Чорний Лицар

Перекладознавчі аспекти діалогії про Алісу – тема не одного дослідження. Оксана Дзера відзначає, що серед праць, присвячених теорії та критиці перекладів дитячої літератури, «Аліса» видається абсолютним лідером (2007: 111). У власній розвідці науковиця простежує методи перекладу поетичних елементів казкових повістей з огляду на цільового читача.

Першу україномовну книжку про Алісу склали прозові переклади Г. Бушиної та поетичні Л. Горлача. Г. Бушина орієнтувалася на широку аудиторію «молодшого шкільного віку» й, відповідно, пішла шляхом докладного пояснення дивовиж, водночас спростивши насичену парадоксами мову оригіналу. Такого ж принципу дотримувався Л. Горлач, перетворивши поетичні переклади на дитячі забавлянки.

В україномовній адаптації В. Корнієнка вміщено кілька віршів у його перекладі, але більшість – це переклади М. Лукаша в редагуванні І. Малковича. Обидві книги неодноразово виходили у видавництві «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА». Автори перекладу (кожен мав певний напрям та об'єм праці) по-своєму одомашнювали чужоземний текст. Примітно, що в сцені розмови Аліси й Білої та Чорної Королеви маємо виразну алюзію на саме видавництво І. Малковича. Порівняймо оригінал і версію «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГІ».

“She’s all right again now,” said the Red Queen. “Do you know Languages? What’s the French for fiddle-de-dee?”

“Fiddle-de-dee’s not English,” Alice replied gravely.

“Who ever said it was?” said the Red Queen.

Alice thought she saw a way out of the difficulty this time. “If you’ll tell me what language ‘fiddle-de-dee’ is, I’ll tell you the French for it!” she exclaimed triumphantly.

But the Red Queen drew herself up rather stiffly, and said “Queens never make bargains”.

Адаптований текст:

– *Ось тепер вона знову безпечна, – сказала Чорна Королева. – Чужі мови знаєш? Як буде по-французькому «Абаба-аль-амага»?*

– *Це не наше слово, – поважно мовила Аліса.*

– *А хто каже, що наше? – відказала Чорна Королева.*

Аліса вирішила, що цього разу голими руками її не візьмуть.

– *Якщо ви скажете, з якої мови «Абаба-аль-амага», то я скажу як це буде по-французькому! – переможно вигукнула вона.*

Та Чорна Королева лише гордовито випросталася і заявила:

– *Королеви до торгу не опускаються! (Аліса 2020: 134).*

Певна річ, що пояснювати школярам середнього віку перекладацькі нюанси не видається можливим (хіба обмежитися порівнянням власних імен – див. таблиці вище). Це швидше можна робити на уроках англійської мови в старшій школі, на заняттях із перекладу у вищій школі. Текст «Аліси» в цьому плані дуже вдячний.

Пропонований школярам літературний матеріал дозволяє проводити міждисциплінарні паралелі з історією (ознаки вікторіанської доби та її звичаїв), з різними видами мистецтв (живопис, графіка, музика, кіно, анімація), фізикою (характеристики часу і простору, особливості руху; існує фізичне явище «кільця Аліси»). Професор математики Чарльз Доджсон, який писав під іменем Льюїс Керрол, наповнив тексти «Аліси» алгебраїчними й геометричними алюзіями, виразивши в такий спосіб власне скептичне ставлення до новітніх ідей. Очевидно, що зашифровані ним складні логічні метафори будуть мало зрозумілі для учнів раннього віку, але якраз математика забезпечила «Алісі» інтерес читачів різних категорій. Утрудненим для дитячого сприйняття є й медичний контекст твору. Але студентів і вчителів такі знання потрібні, враховуючи психолого-педагогічні вимоги. «Синдром Аліси в країні див» – неврологічний стан, пов'язаний зі знаменитими метаморфозами Аліси, яка то зменшувалася, то виростала. Цей синдром характеризують порушення візуального сприйняття людиною власного тіла та його частин, коли об'єкти здаються меншого розміру (мікросоматогнозія) або більшого (макросоматогнозія). Дослідження в галузі медицини вказують на ймовірні причини таких відхилень, зокрема мігрень. Щоденник Керрола фіксує, що письменник потерпав від цієї недуги. Дехто навіть вважає, що він описав власні галюцинації.

Терміном «ефект Чеширського кота» називають бінокулярний розлад, що виникає, коли одне око фіксуємо на нерухомому об'єкті, а інше помічає те, що рухається. Коли мозок зосереджується на об'єкті, що рухається, нерухомих об'єкт з другого ока просто зникає, як і герой Керрола. Зрештою, така інформація може бути цікавою й для учнів.

Вивчення творів «Аліса у Дивокраї» та «Аліса в Задзеркаллі» з використанням цифрових технологій та врахуванням основ медіаграмотності має потужний компетентнісний потенціал. Описані в модельній програмі напрями розвитку компетентностей під час опанування навчального предмета «Зарубіжна література» (Додаток

1: <https://drive.google.com/file/d/1VcmR4LmueemuTyXWO2wcaGO22ME-UEh/view>) у конкретному застосуванні до аналізованих текстів поділяємо на два рівні – змісту (внутрішній) та сприйняття (зовнішній). Проілюструємо кількома найбільш виразними прикладами.

Математична компетентність передбачає вміння установлювати причинно-наслідкові зв'язки, виокремлювати головну та другорядну інформацію, логічно обґрунтовувати висловлену думку. Льюїс Керрол наскрізно в розповіді про Алісині пригоди порушує звичну логіку. Текст насичений різноманітними математичними задачами й головоломками, що інклінують до відомих наукових теорій. Услід за Алісою читачі спостерігають це на текстовому (внутрішньому) рівні і разом із героїнею змушені шукати пояснення, логічно викладаючи власні думки про прочитане в комунікації з іншими (зовнішній рівень).

Компетентності в галузі природничих наук, техніки і технологій, які полягають у вмінні висувати гіпотези, описувати процеси власної діяльності з використанням мовних і мовленнєвих засобів; спостерігати, аналізувати, здійснювати мовні експерименти, досліджувати мовні й літературні тексти/явища, віднесемо до смислових, відображених у тексті. Аліса постійно це робить. Використання сучасних технологій (зокрема цифрових) для розширення кола читання художньої літератури – це вже зовнішній (читацький) рівень.

Інноваційність – уміння презентувати власні ідеї та інноваційні погляди зрозуміло й грамотно, вдаючись до прикладів і цитат – щораз демонструє Аліса (рівень тексту). Мобілізація ресурсів (зокрема нематеріальні та цифрові) – читацький (зовнішній) рівень сприйняття й презентації тексту.

Інформаційно-комунікаційна компетентність передбачає вміння використовувати різні види сприймання художніх текстів для пізнання та естетичного задоволення. Алісі постійно доводиться слухати вірші або ж читати самій. Зазвичай Льюїс Керрол робить пародії на англійські тексти XIX ст., переважно шкільні чи дидактичного спрямування, хоча є серед них і популярні тогочасні романи. Аліса демонструє вікторіанську чемність, слухняно вислуховуючи співрозмовників, іноді вступаючи в обговорення текстів. Це змістовий (внутрішній) рівень. На зовнішньому рівні

читачі мусять навчитися висловлювати власні думки про прочитане в безпечному інформаційному просторі. Школярі навіть можуть повчитися розпізнавати маніпулятивні технології й протистояти ним на прикладі Алісиної комунікації з іншими.

Набуття передбачених програмою компетентностей при вивченні діалогії про Алісу інтегруються в кінцевому результаті в загальнокультурну компетентність сприймати та осмислювати цінності, актуалізовані літературою, використовувати досвід взаємодії з творами мистецтва в життєвих ситуаціях для формування власного світогляду, створювати тексти/медіатексти з вираженням власних ідей, досвіду та почуттів.

Наукова новизна

полягає в узагальненні методичних підходів до вивчення творів Льюїса Керрола на методологічному рівні з урахуванням основ медіаграмотності та в пропозиції інноваційних прийомів.

Висновки

Твори Льюїса Керрола про Алісині пригоди викликають інтерес у читачів різного віку. Грунтуючись на мовно-логічних загадках, тексти «Аліси» відображають таємниці мови й мислення, стимулюють когнітивні процеси та приносять естетичну насолоду. У шкільному вивченні дають можливість вчителю застосовувати розмаїтій методико-педагогічній інструментарій, розвивати різні компетентності учнів, зокрема безпечно поводитися в інтернет-просторі та комунікувати в цифровому середовищі.

Фантастична поетика текстів у поєднанні з насиченим науковим фактажем виводять на проблему розмежування вигадки/правди в художньому творі. Побутування «Аліси» в численних ігрових формах кіберпростору посилює ефект двоплановості – фантастика в тексті, віртуальне середовище зовні.

Література

- Дзера, О. (2007). Методи перекладу поетичних уривків із «Аліси в Країні Чудес»: орієнтація на цільового читача. *Іноземна філологія*, 119, 111–118.
- Керрол, Л. (2018). *Аліса в Дивокраї*. Київ: Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА».
- Керрол, Л. (2020). *Аліса в Задзеркаллі*. Київ: Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА».

Ніколенко, О. (2013). У світі фантазій Аліси: культурологічний аналіз повісті Льюїса Керрола «Аліса в Країні Див». *Всесвітня література в сучасній школі*, 4, 10–29.

Орлова, О. (2013). Система уроків з вивчення казки Льюїса Керрола «Аліса в Країні Див»: [конспекти уроків]. *Зарубіжна література в школах України*, 12, 53–61.

Пінчук, О., Лупаренко, Л. (2022). Дидактичний потенціал використання цифрового контенту з доповненою реальністю. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 63, 39–57.

The Project Gutenberg eBook of Through the Looking-Glass, by Charles Dodgson, AKA Lewis Carroll. URL: <https://www.gutenberg.org/files/12/12-h/12-h.htm>

References

Dzera, O. (2007). Metody perekladu poetychnykh uryvkiv iz «Alisy v Kraini Chudes»: oriientatsiia na tsilovoho chytacha [Methods of translation of poetic passages from "Alice in Wonderland": targeting the target reader]. *Inozemna filolohiia*, 119, 111–118 (in Ukrainian).

Kerrol, L. (2018). *Alisa v Dyvokrai* [Alice in Wonderland]. Kyiv: Vydavnytstvo «A-BA-BA-HA-LA-MA-HA» (in Ukrainian).

Kerrol, L. (2020). *Alisa v Zadzerkalli* [Alice in the Looking Glass]. Kyiv: Vydavnytstvo «A-BA-BA-HA-LA-MA-HA» (in Ukrainian).

Nikolenko, O. (2013). U sviti fantazii Alisy: kulturolohichniy analiz povisti Liuisa Kerrola «Alisa v Kraini Dyv» [In Alice's Fantasy World: A Cultural Analysis of Lewis Carroll's Alice in Wonderland]. *Vsesvitnia literatura v suchasni shkoli*, 4, 10–29 (in Ukrainian).

Orlova, O. (2013). Systema urokov z vyvchennia kazky Liuisa Kerrola «Alisa v Kraini Dyv»: [konspekty urokov] [The system of lessons for studying Lewis Carroll's fairy tale "Alice in Wonderland": (lesson notes)]. *Zarubizhna literatura v shkolakh Ukrainy*, 12, 53–61 (in Ukrainian).

Pinchuk, O., Luparenko, L. (2022). Dydaktychnyi potentsial vykorystannia tsyfrovoho kontentu z dopovnenoiu realnistiu [Didactic potential of using digital content with augmented reality]. *Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*, 63, 39–57 (in Ukrainian).

The Project Gutenberg eBook of Through the Looking-Glass, by Charles Dodgson, AKA Lewis Carroll. URL: <https://www.gutenberg.org/files/12/12-h/12-h.htm> (in English).

Tereza Levchuk, Viktoriia Sokolova. Interactive Learning of Foreign Literary Classics: Lewis Carroll's Dilogy about Alice. The fantastic diptych by English writer, mathematician, and philosopher Lewis Carroll about *Alice in Wonderland* and *Through the Looking-Glass* is recognized as a classic of world

literature, intended not only for children but for adults as well. This duality (and even more – multilayeredness) reveals itself on different levels of the text and its reception. The relevance of this research is determined by the necessity to expand the methodology of interpreting Lewis Carroll's works in the context of the digital environment, taking into account the requirements of media literacy. The study **aims** to analyze and develop interactive teaching methods for studying Lewis Carroll's diptych about Alice within the school course of foreign literature. **Methods:** descriptive, typological-comparative, partly contextual and biographical.

Results. Relevant sections of school programmes and textbooks as well as diverse digital content dedicated to Lewis Carroll's fairy tales «Alice's Adventures in Wonderland» and «Through the Looking-Glass» have been analyzed. The author has created an imaginary world, the virtuality of which is being doubled in the modern cyberspace. Today, the teacher's objectives include not only teaching text/media text analysis but also developing media literacy skills. The material of «Alice» provides an opportunity to explain essential concepts for understanding the nature of art, such as imagination/reality. Emphasis is placed on the interdisciplinary potential of studying Carroll's works (Mathematics, Physics, History, Geography) and intermedial aspects (animation, cinema, music, painting). The use of digital technologies for mastering «Alice» can be divided into two categories: passive perception of the material – video material, multimedia presentations, audio anthologies, and knowledge application and assessment – creating a poster or collage based on the work, publishing a post in the digital environment (chat, blog, social media page), crossword puzzles, mapping Alice's journey, fan fiction or comics, participation in a video game, selection of video materials, etc. The use of the educational platform «Kahoot!» is offered to conduct interactive lessons and assess the knowledge of learners at different levels through online testing. **Conclusions.** The study of Lewis Carroll's diptych about Alice and her incredible adventures in the school course of literature promotes the development of the core competencies specified in educational standards, stimulates students' cognitive abilities, and enhances their media literacy skills.

Key words: foreign literature, fairy tale, virtuality, media literacy, digital environment, competency-based approach

Левчук Тереза Петрівна – доктор філологічних наук, професор кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки, <https://orcid.org/0000-0002-0277-3280>; tereza.levchuk@eenu.edu.ua

Соколова Вікторія Альбертівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки, <https://orcid.org/0000-0002-3682-9406>; sokolovavic@gmail.com

Осмислення творчості Лесі Українки

УДК 821.161.2.09

Марія Моклиця, Людмила Бондарук

Мономіф у наративі символістської драми: «В дому роботи, в країні неволі» Лесі Українки

У статті йдеться про доцільність застосування наратологічного методу, поєданого з міфокритичним, при дослідженні драматургії. Такий підхід набуває особливої актуальності при вивченні поезики символістської драми. Мова символів містить потенціал узагальнення максимального масштабу, побутова деталь через низку прийомів здатна суттєво розширити діапазон абстрактних значень. Це дозволяє у стислій драматургічній формі вміщувати масштабний наратив із героями архетипного рівня. **Наукова новизна:** вперше вказана методологія застосована до драми-діалогу Лесі Українки «В дому роботи, в країні неволі» (1906). **Мета і завдання** статті – показати, як символ формує багат шарову структуру тексту драми і архетип героя мономіфу.

Висновки. Текст обсягом шість сторінок через голоси двох персонажів і об'єктивованого наратора, представленого у ремарках, розгортає перед реципієнтом картину грандіозного будівництва єгипетських пірамід. Голос наратора розповідає історію епічного гатунку: про стародавні цивілізації, які тисячоліттями вражають нащадків гігантськими спорудами: храмами, артефактами. Голоси двох персонажів, рабів на будівництві піраміди, стикаються в напруженому агоні представників різної віри і різної культури. Кожен голос – це розповідь про окреме людське життя, піщинку в океані будівничих могутньої цивілізації Давнього Єгипту. Ключовий символ «будівництво» об'єднує низку символічних образів і дозволяє уявляти будівництво як величне діяння людини, яка у своєму бажанні дати гідну оселю богам дорівнялась до архетипного героя. Будівничий, який збудував піраміди, проходить шлях тяжких випробувань і стає рівним богам.

Ключові слова: драма-діалог, символізм, наратив, голос наратора, архетип, символ.

Вступ

Невелика драма Лесі Українки «В дому роботи, в країні неволі» (1906), в жанровому плані визначена авторкою як діалог, так чи

інакше, але перебувала в полі зору дослідників. Ще у 1920-і роки сформувалася традиція трактувати драми Лесі Українки на біблійні теми у соціологічному ключі

На думку Б. Якубського, який вважав, що діалог «безперечно, не належить до видатніших творів» Лесі Українки, драма продовжила тему рабства, неволі: «Знов маємо добре відоме Лесі Українці оточення єгипетського полону євреїв, що вона за ним так часто в своїй творчості більш чи менш символічно розуміла російський полон українського народу» (Якубський, 2012: 166). Значно пізніше, з майже протилежних світоглядних позицій приєднався до такої тези Ю. Бойко: «Велика площа, на якій відбувається дія – це площа історичних можливостей Російської імперії» (Бойко, 1992: 169).

А. Гозенпуд, зосередившись на театральній специфіці драматургічних творів Лесі Українки, зробив акцент на драматичному протистоянні раба Гебрея і раба Єгиптянина, спостеріг неоднозначність цих персонажів: «Письменниця з великим співчуттям змалювала постать єврея, але не менш переконливо створила вона й інший образ. Край неволі був для єврея-раба чужим від початку, відтоді, як він, втративши вітчизну, потрапив у полон, а не після образи, що йому заподіяв єгиптянин. Але він свідомий свого рабства і ненавидить його, а раб-єгиптянин любить його. От чому вони якийсь час ворожі один одному» (Гозенпуд, 1947: 67). Твердження, що єгиптянин любить своє рабство, редукує великий фрагмент тексту, в якому ставлення єгиптянина до рабства детально роз'яснюється, тому суттєво спрощує важливі смисли.

Ю. Бойко звернув увагу на цікаву деталь: раб-єгиптянин має «тонкий, трохи рипучий голос». «Людське раба-єгиптянина поставлене під сумнів. Від нього віє таємничим жахом. <...> Велетень і тонкий рипучий голос – це не в'яжеться...» (Бойко, 1992: 167). У бажанні урівняти обох рабів (попри те, що раб Гебрей містить більше негативних маркерів), дослідник так коментує цю деталь: «Уявіть собі, читачу, пишномовні тиради, прорікані тонким скрипучим голосом» (там само: 167). Це натяк на саркастичне авторське ставлення до образу Єгиптянина, у тексті цілком відсутнє. Загалом цей діаспорний дослідник вважає, що «В дому роботи, в країні неволі» – високомистецький твір неоклясичного напрямку» (там само: 170), всупереч тому, що основна увага в аналізі відведена символічним образам драми. Символічними Ю. Бойко вважає також

образи двох основних персонажів, щоправда, без уточнення, що саме вони символізують. У чому полягає неокласицизм твору, у дослідженні також не аргументовано.

Із сучасних інтерпретацій твору найбільш цікавим видається дослідження О. Козлітіної, яка вписала діалог у «єгипетський текст» Лесі Українки (Козлітіна, 2012).

Підсумовуючи стан наукової рефлексії твору, слід наголосити, що, попри суттєві зрушення, соціологічне прочитання домінує, його варто окреслити також як інерційно алегоричне. Звертання до біблійних тем чи до давно минулих епох сприймається і сьогодні як засіб переважно для ілюстрування злободенних проблем сучасної авторів дійсності, як найбільш поширений спосіб літературного просвітництва: через наочний приклад, взятий з історії, пояснити суть сучасних подій чи процесів. Це, у свою чергу, впливає на театральне мислення, спонукає застосовувати алегоричний чи метафоричний спосіб моделювання сценічного простору. Якщо авторський текст спирається на мову символів, цілком протилежну за функцією, то глибинні прошарки змісту такого тексту залишаються не прочитаними, а то й спотвореними.

Драматургія Лесі Українки – це, переважно, мова символів. **Мета і завдання** цієї розвідки – наголосити на символічному і наратологічному прочитанні діалогу «В дому роботи, в країні неволі», показати, як символ формує багат шарову структуру тексту і архетип героя мономіфу.

Теоретична і методологічна база дослідження

Наратологічні дослідження драматургії ще досить поодинокі в українському літературознавстві. Йдеться насамперед про використання наратологічного методу для дослідження прозових епічних текстів (Л. Мацевко-Бекерська, М. Легкий, І. Папуша, В. Сірук, О. Ткачук та ін.). Тимчасом теоретики наратології Р. Барт («Вступ до структурального аналізу наративів», 1966), Ц. Тодоров («Грамматика Декамерона», 1969), Ж. Женетт («Фігури III») переконливо показали, що текст-нарратив може проявлятися в будь-якому літературному жанрі, де є події, пов'язані між собою в часі або логічно. За Ж. Женеттом, наратологія – це наука, яка вивчає внутрішні механізми розповіді, з усвідомленням різниці між її трьома основними складниками: історія, розповідь, оповідування. Ще одна проблема нарративного дослідження – проблема «голосу» («Хто

говорить?»), яка розкриває функції оповідача і персонажів (Genette, 1983: 226). Ці тези не лише уможлиблюють, але й зумовлюють необхідність наратологічного дослідження драматургічного тексту, адже голос оповідача і голоси персонажів є тим оркестром голосів, який формує певне ставлення реципієнта до події (історії).

Особливої ваги набуває «голос» у символістських історіях. Символістський роман і символістська драма подібні за структурою: ні в романі, ні в драмі події самі по собі не перебувають у фокусі зображення, вони – лиш засіб розкриття внутрішніх станів, внутрішнього життя персонажів. Символістська драма не містить відкритої конфліктності. Первинне значення має діалог й авторські ремарки, голос і символічне мовлення. Голос реалізується у мовленні персонажів чи оповідача, він ретранслює авторську настанову, його ставлення до об'єкта розповіді. Для символістської драми функція голосу визначальна, оскільки мовлення персонажів розгортає імпліцитне поле смислів ключових символів, акцентованих у ремарках.

При дослідженні символістського тексту важливо тримати в полі зору тісний зв'язок наратології з міфокритикою, оскільки художня література у своєму метанаративі спирається на традиційні структури, укорінені в міфах і фольклорі. Текстами, в яких сполучені символічне мовлення і міфологія, є переважна більшість драматургічних творів Лесі Українки. У даному разі особливо актуальною стає праця Дж. Кемпбелла «Герой з тисячею облич» (1949), оскільки у ній простежена літературна історія архетипного образу героя, шлях якого починається від найдавніших міфів, казок і легенд та триває в літературі (мистецтві загалом) до теперішнього часу (Кемпбелл, 1999). Звісно, не кожний герой архетипного рівня проходить всі шаблі шляху, означені дослідником як усталені елементи сюжету (тут багато важить обсяг літературного твору). Визначальним є походження «героя»: сина бога і людини, тобто наявність будь-яких надзвичайних якостей і вчинків, які зміцнюються в ході випробувань і дозволять здійснити неможливе.

«Символістський наратив в драмі – це показ найбільш драматичного фрагменту історії героя чи героїв, зіткнення профанного і сакрального світу в межовій екзистенційній ситуації, коли сценічні деталі мовою символів творять містичну атмосферу шляху до істини. Історія героя символістського наративу стає

мономіфом, а домінантні символи – міфологемами. Отже, мономіф – це універсалізована історія героя на шляху випробувань, яка відтворюється культурою від первісного ритуалу ініціації до творення численних супергероїв сучасної популярної літератури, містить усталені формальні елементи. Мономіф свідомо моделюється в багатьох літературних творах ХХ століття» (Бондарук, 2020: 65–66).

Виклад основного матеріалу

На агональний характер діалогу вказує його назва «В дому роботи, в країні неволі». Одразу проставлені маркери бінарних опозицій робота / неволя, дім / країна: вже у назві звучить голос наратора (це авторська інстанція, представлена ремарками), який дає заявку на максимально об'єктивне, «історичне» бачення. В уяві постає безліч історій з усталеним перебігом подій: знецінення дому у поневоленій країні; загроженість дому (приватного життя) у країні неволі; робота в дому як плекання, творча праця і робота як примус, дошкульний рабський труд; роль митця у поневоленій країні. Тисячі індивідуальних історій, включно з історією авторки.

Півтори сторінки із шести загального обсягу – це початкова ремарка, з включеними у неї короткими репліками двох персонажів. Голос наратора передає бачення грандіозної панорами, картини, вихопленої із далекої минувшини, більш того: наратор оповідає історію людської культури і цивілізації. «Велика, залита полудневим соняшним світлом, площа в околицях Мемфіса; на заході вона переходить в справдешню пустелю, пісковату, повиту сухим маревом, тремтячим від спеки; на сході її оточують з'арослі папіруса й лотоса, що вкривають багна, позostalі від нільської п'оводі... Посеред площі величезна будова, ще не скінчена: колоннади, подекуди ще без капітелів, але поставлені по виразному плану, мури з барвистими малюнками, ще пократовані сіткою помічних ліній, велетенські постаті богів з невикінченими емблемами на головах, а декотрі й зовсім ще без голів» (Леся Українка, 2021: 263). Виразно чути епічну інтонацію, співзвучну з давніми усними епосами. Картина максимально стисла, але сповнена численними знаками і символами, які згодом увиразняться в діалогах. Відсилання до реальної історії через назву Мемфіс, майстерно відібрані деталі природного ландшафту надають картині достовірності, реалізму. Вибору деталей передуює добре знання Лесею Українкою Єгипту, особисте зацікавлення природою, культурою та історією країни. Тон ремарки,

окрім панорамного бачення, передає авторське зачудування неймовірним задумом, підсилене особистим досвідом, знайомством з пірамідами, побудованими кілька тисячоліть назад. Дивлячись на піраміди, людина ХХ століття не може не ставити питання: хто зміг таке побудувати? Не може не дивуватись, не вражатись силою, вмінням, талантом й іншими надзвичайними рисами будівничих. Для Лесі Українки це неминуче окреслюється як глобальна проблема Авторства, в даному разі у статусі Будівничого пірамід. Автор грандіозних будівель, які тисячоліттями зберігають образ високої самобутньої культури, – збірний образ, це герой, який, споруджуючи величні храми богам, дорівнявся до них, став одним із бого-людей (богоподібною людиною, героєм із тисячею облич).

Піраміда – це у драмі не стільки усипальниця фараонів, як поширено думати, а храм богів, символ процесу окультурення майже не придатного для життя простору. В описі недовершеного будівництва наголошені деталі, які перетворюють будівництво на процес творчості: колони поставлені по виразному плану, мури з барвистими малюками; раби місять глину, роблять цеглу, різьбярі й малярі під керівництвом будівничого «заходжуються ретельно коло покрас і статуї». Далі перебіта голосом дозорця оповідь наратора фокусується на картині полуденного відпочинку, коли всі учасники будівництва «падають як мертві спати ницьма або й горілиць на розпеченім піску, на камінні, на самім краєчку мура, вповдовж брусів межі колоннами, навіть на колінах у колоссальних богів; сонце блищить на спітнілих лобах, одежа мов палає відблиском гарячого проміння – раби не чують, сплять важким сном, що розпірає їм груди спішним, нерівним диханням» (там само: 263). Тон оповіді змінюється в описі численних будівничих пірамід. З одного боку, це реалістичний опис з точними деталями, які допомагають оживити картину, зробити її зримою, відчутною на рівні дихання. З іншого боку, розкидані між колосальними статуями тіла вже нагадують мертвих, створюють відчуття часового оксиморону: ці виснажені будівничі скоро помруть, зникнуть, а камінні статуї будуть стояти віки. Нільське болото і пустеля, які оточують будівництво, – це додаткове випробування для будівничих, межовий стан екзистенції.

Ще виразніше оживає картина будівництва, коли голос наратора перебивають голоси двох не послуних рабів. Сповнений символізму опис одягу персонажів: Гебрей «(в заболоченій одежі, шкарубкій від

мулу, увесь засмічений присохлим баговінням...))», Єгиптянин в одязі, яка «замашена фарбами, але ніякого іншого бруду на ній нема». У відповідь на дражливу репліку Гебрея про нестерпні умови Єгиптянин стримано каже: «ну фарба, ну, болото – що ж такого? / На те робота» (там само: 264). Брудний одяг ніби в обох персонажів (відповідно роботі), але наратор наголошує, що одяг Єгиптянина замашений тільки фарбою, а одяг Гебрея ще й засмічений баговінням. Це видає їх ставлення і до роботи, і до себе в процесі роботи.

Гебрей представник великого числа байдужих чорноробів, що порпаються у багні й болоті, яке оточує будівництво зі сходу. Болото утворюється внаслідок нільської поводи, знаменитої своїми руйнівними і водночас життєдайними наслідками. Мабуть, викопування і перенесення мокрої глини – робота більш стерпна, аніж вергання каменю, адже волога і болото рятують Гебрея від спеки. Але виглядає так, що йому подобається демонструвати власним огидним виглядом зневагу до свого рабського стану. Він – демонстративний раб, який ненавидить і кориться водночас.

Раб Єгиптянин «худий, як і Гебрей, але його тонка сухорлява постать широкоплеча і неначе мов викована із червоної міді, по ній знати уперту, незломну силу, якусь немов нелюдську витривалість». Гебрей дивується цій витривалості: «Ти з кришталю? / Ти мідяний? Ти камінь, чи людина?» (там само: 264). Зауважимо, що в чорновому варіанті стояло означення «залізний», традиційне для характеристики сили і витривалості людини. У чистовому тексті воно замінене на «мідяний», ніби менш виразне і логічне означення, але зате більш суголосне портрету Єгиптянина у початковій ремарці («мов викований з міді»). Характеристика «мідяний» стосується і тіла, і духу Єгиптянина, натякає також на пісковату пустелю, яка із заходу оточує будівництво.

Єгиптянин любить свою роботу, він не просто фарбує, як йому вкажуть, а приміряє на будову власне бачення її колористики. Він мислить як митець без конкретної спеціалізації: художник, скульптор, архітектор водночас. Єгиптянин задрить розпоряднику будівництва, оскільки той вільний все змінювати. Втім, одразу й знецінює цей статус, згадавши, що й головний будівничий має свої обмеження. Статус величного Будівничого вимальовується в уяві Єгиптянина, коли він зізнається Гебреєві у своїй потаємній мрії: будувати храми,

подібні на пальми і лотоси, гробниці, вирубані в горі (щоб умістились саркофаги усіх людей, а не лише царів).

Обидва персонажі раптово спалахнули емоцією обурення. Гебрея обурює його становище виконавця тяжкої і безглуздої роботи, Єгиптянина обурило зневага єгипетських богів, висловлена Гебреєм. На відміну від голосу епічного наратора, голоси учасників агону звучать емоційно, кожен представляє окрему і живу, надто суб'єктивну людську історію із безкінечного числа рабів, які споруджують піраміди.

Гебрей ненавидить своє рабство і свою роботу. Він звертається по допомогу до бога, якого називає по-різному: Боже Сил, Боже Помсти, Боже Грому, тобто апелює лише до могутньої сили бога, до його здатності помститися чи покарати ворогів. Разом з тим образ Гебрея не можна віднести до однозначних чи негативних. Його спалює ненависть до рабства і чужих богів, але він товаришує з єгиптянином, вносить свою частку необхідної праці у спільну справу.

Для Гебрея будівництво – це «каміння купа величезна», боввани без глузду, для Єгиптянина – оселя богів, спорудження якої надихає і захоплює. Коли Єгиптянин фантазує, що б він робив, якби став вільним будівничим, виявляється його мистецька натура: «сю постать я б зробив далеко вище, / а тую нижче; не жовтогарячу, / але червону фарбу тут поклав би» (там само: 266). Єгиптянин не задоволений своїм рабським статусом, бо це не дає сповнитись його мрії: побудувати ніким не бачену новітню піраміду-храм. Але він тішиться своєю участю у побудові величної споруди. Натомість Гебрей не відчуває величі храму, бо його боги інші. Тяжка робота для нього ще й принизлива.

Мрія Єгиптянина здається Гебреєві пустопорожньою, але реципієнта має захопити історія цього безіменного автора неіснуючої піраміди, одного із сотень тисяч, адже голос цього персонажа звучить в унісон з голосом наратора, відсилає до авторської інстанції. Особливо відчутно це в монологах про богів, яким присвячена піраміда-храм. Треба врахувати і символізм «постаменту», місця, з якого промовляє Єгиптянин: він сидить «на великому пальці ноги колоссального Озіріса». Неспівмірність малого й великого зникає, коли Єгиптянин описує храми, які б волів збудувати.

Ні, ще не так!.. Не так, як будівничий -
 він все-таки не сам собі господарь -
 накаже перше царь, жерці присудять,
 а потім він буде, щó звелять.
 А я б не так. Я будував би храми
 по-сво́єму, я б видумав нові
 емблеми для богів, а колоннади
 зовсім би не таким порядком ставив, –
 я б їх еднав по три, по п'ять, по сім,
 отак, як пальми часом виростають...
 І! що б то був за храм! боги мої!..
 Ото була б новітня піраміда,
 якої світ ще не видав!.. (там само: 266–267).

Голоси персонажів характеризуються в оповіді наратора. Голос Гебрея «хрипкий, змордований», дражливий, голос Єгиптянина «тонкий, трохи рипучий». Єгиптянин, коли розповідає про свою мрію, «вголос марить», говорить пошепки, наприкінці «озивається трохи сонним голосом до Гебрея». Гебрей відповідає «Ще хрипшим, аж безгучним голосом, повний лютости і злорадости» (там само: 268). Голоси рабів не випадково хрипкі й рипучі: це придушені голоси, які рідко звучать, зазвичай їм ніяк і ні до кого говорити. Але є й різниця: дражливий, лютий, злорадний голос у Гебрея, у Єгиптянина він тонкий, сонний, близький до шепоту. Так контрастують і характери: палкий, різкий, сповнений придушеними негативними емоціями Гебрея, спокійний, виважений, більш раціональний у схильного до творчого самозаглиблення Єгиптянина. Тонкий голос пасує художому й міцному тілу Єгиптянина, свідчить про його нелюдську витривалість. Водночас голос не служить йому надто часто, адже він поринає у мрії і тішиться внутрішнім баченням.

По-різному звучать голоси персонажів і в їхніх гострих репліках чи палких промовах. Єгиптянин про мову Гебрея: «Се чиста нільська повідь! Заливає / мене словами – пробі, утоплюсь!» (там само: 264). «Нільська повідь» Гебрея – це вибух емоції, яка, довго стримувана, вирвалася назовні, аби полегшити душу. Тому його тон гострий, саркастичний, зневажливий. Друг Єгиптянин не заслуговує такого ставлення, але він єдиний, на кого Гебрей може вихлюпнути свій гнів. Голос Єгиптянина яскраво звучить у довгому монолозі про його уявне будівництво величних, ніким не бачених храмів-пірамід. У

нього теж голос сповнений живими емоціями, але це емоції піднесеного натхнення, захоплення. Це голос митця, так само, як і голос об'єктивованого наратора, тонкий, бо стиснутий від надміру невисловленого.

Словник наратора і Єгиптянина насичений міфологемами, які відсилають до давньоєгипетської міфології, підштовхують реципієнта до масштабного мислення.

Та то зовсім не хата й не оселя,
то так неначе царство, в ньому се,
що ми будуємо, є мов дворець.
Се хата Ра, оселя Озіріса,
притулок для мандрівниці Ізиди,
колиска Горусу, спочивок Фта,
майстерня Тота, Апісовий хлів,
Анубіс, Нейт, Амон домують тут (там само: 265).

Єгиптянин говорить про своїх богів, як про видатних родичів, роль кожного з них важлива і зрозуміла. Світ створено богами для людей. Але так само, як кожна людина прагне мати власний дім, для кожного бога піраміда грає свою роль: для когось це дворець, для іншого хата, оселя, притулок, колиска, хлів... Усе таке ж, як у людини, але піднесене до небес.

Наукова новизна

Вперше застосовано наратологічний метод у поєднанні з міфокритичним до аналізу драми-діалогу Лесі Українки «В дому роботи, в країні неволі» (1906). Вважаємо такий підхід продуктивним саме в дослідженні поезики символістської драми.

Висновки

Архетипний Будівничий постає в драмі через символізацію досить великого числа учасників будівництва піраміди. Насамперед це збірний образ, який увиразнюється в початковій ремарці. Історію величного будівництва, яке було справою рук надто багатьох і надто різних людей, в тому числі і сповнених ненависті рабів-гебреєв, і місцевих рабів, єгиптян, розповідає наратор. Вихоплений з минувшини епізод не має завершення (у фіналі персонажі вертаються до тієї ж роботи). Зате наратор знає, чим завершилось єгипетське рабство євреїв і чим завершилось будівництво пірамід. Це знання імпліцитне, розраховане на так само поінформовану інстанцію реципієнта. Активізувати це знання так, щоб наблизити до сучасної

людини рабів Давнього Єгипту, наратору допомагають голоси оживлених будівничих. Будівничий Єгиптянин має нелюдську витривалість, загартовану ворожим до людини кліматом, і вроджений мистецький дар, який він реалізує лише частково. Натомість цілком доростає до архетипного Будівничого автор небачених храмів, покликаних увічнити не тільки фараонів, а й усіх людей. Цей образ, взятий із мрій давньої людини, раба Єгиптянина, сприймається наратором ХХ століття як образ-архетип, Будівничий великої культури, цивілізації загалом: велетень, боголюдина.

Література

- Бойко, Ю. (1992). «В дому роботи, в країні неволі». *Вибрані праці*. Київ: Медекол, 161–172.
- Бондарук, Л. (2020). *Символ у багаторівневій структурі тексту: Марсель Пруст, Моріс Метерлінк*. Луцьк: Вежа-Друк.
- Гозенпуд, А. (1947). *Поетичний театр (Драматичні твори Лесі Українки)*. Київ: Мистецтво.
- Кемпбелл, Дж. (1999). *Герой з тисячею облич*; пер. з англ. О. Мокровольський. Київ: ВД «Альтернатива».
- Козлітіна, О. (2012). *Єгипетський модус в творчості Лесі Українки: тене́за, знакова парадигма, інтерпретація*: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Кіровоград: КДПУ імені В. Винниченка.
- Українка, Леся (2021). В дому роботи, в країні неволі. *Діалог. Повне академічне зібрання творів* (Т. 1). Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 263–269.
- Якубський, Б. (2012). Невеликий діалог про неволю. *Творчий шлях Лесі Українки. Біографічні матеріали*. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 166–170.
- Genette, G. (1983). *Nouveau Discours du récit*. Paris: Edition du Seuil.

References

- Boyko, Yu. (1992). «V domu roboty, v kraini nevoli». *Vybrani pratsi*. Kyiv: Medekol, 161–172 (in Ukrainian).
- Bondaruk, L. (2020). *Symvol u bahatorivnevii strukturi tekstu: Marsel Prust, Moris Meterlink* []. Lutsk: Vezha-Druk (in Ukrainian).
- Hozenpud, A. (1947). *Poetychnyi teatr (Dramatychni tvory Lesi Ukrainky)* []. Kyiv: Mystetstvo (in Ukrainian).
- Kempbell, Dzh. (1999). *Heroi z tysiacheiu oblych*; per. z anhl. O. Mokrovolskyi []. Kyiv: VD «Alternatyva» (in Ukrainian).
- Kozlitina, O. (2012). *Yehypetskyi modus v tvorchosti Lesi Ukrainky: geneza, znakova paradyhma, interpretatsiia*: avtoref. ... kand. filol. nauk: 10.01.01 []. Kirovohrad: KDPU imeni V. Vynnychenka (in Ukrainian).

Ukrainka, Lesia (2021). *V domu roboty, v kraini nevoli*. Dialoh []. *Povne akademichne zibrannia tvoriv* (T. 1). Lutsk: Volynskyi Natsionalnyi Universytet imeni Lesi Ukrainky, 263–269 (in Ukrainian).

Yakubskyi, B. (2012). Nevelykyi dialoh pro nevoliu []. *Tvorchyi shliakh Lesi Ukrainky. Biohrafichni materialy*. Lutsk: Volynskyi Natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky, 166–170. (in Ukrainian).

Genette, G. (1983). *Nouveau Discours du récit*. Paris: Edition du Seuil.

Maria Moklytsia, Lyudmila Bondaruk. Monomyth in the Narrative of Symbolist Drama: "V domu roboty – v kraini nevoli)" by Lesya Ukrainka. The article deals with the expediency of applying the narratological method, combined with the myth-critical method, in the study of drama. This approach is of particular relevance in the poetics of symbolist drama study. The language of symbols contains the potential of generalization of the maximum scale, a routine issue through a number of techniques, that can significantly expand the range of abstract meanings. This allows a concise dramatic form to contain a large-scale narrative with characters of archetypal level. **Scientific novelty:** for the first time this methodology is applied to the drama-dialogue by Lesya Ukrainka "V domu roboty – v kraini nevoli (1906). **The purpose and task of the article** are to show how the symbol forms the multilayered structure of the drama text and the archetype of the monomyth's hero of the monomyth.

Conclusions. The six-page text through the voices of two characters and an objective narrator, presented in the remarks, unfolds a picture of the grandiose construction of the Egyptian pyramids. The narrator's voice tells a story of epic scale: ancient civilizations that for thousands of years amaze descendants with giant structures: temples, and artefacts. The voices of two characters, slaves on the pyramids' construction, collide in an intense agon of representatives of different faiths and different cultures. Each voice is an individual human life story, a grain of sand in the ocean of the builders of the mighty civilization of Ancient Egypt. The key symbol "construction" unites a number of symbolic images. It allows us to imagine the construction as a majestic act of man, who, in his desire to give a decent home to the gods, became equal to the archetypal hero. The builder, who built the pyramids, passes the path of severe trials and becomes equal to the gods.

Key words: drama-dialogue, symbolism, narrative, narrator's voice, archetype, symbol.

Моклиця Марія Василівна – доктор філологічних наук, професор кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки, <https://orcid.org/0000-0001-7984-4377>; Mariya.Moklytsya@vnu.edu.ua

Бондарук Людмила Василівна – доктор філологічних наук, доцент кафедри романської філології Волинського національного університету імені Лесі Українки, <https://orcid.org/0000-0003-1861-1216>; bondaruk.liudmyla@vnu.edu.ua

З роду Драгоманових-Косачів

УДК 821.161.2.09

Ірина Констанкевич

Націоналістична діяльність Олени Пчілки як «редакторки-видавниці» часопису «Рідний край»

Висвітлено багатогранну діяльність Олени Пчілки як «редакторки-видавниці» (за її термінологією) у справі націоналізації українського суспільства. Журнал (тодішнє самовизначення «часопис») «Рідний край», головним редактором якого з 1907 по 1916 р. була Олена Пчілка, сьогодні вже визнано важливою сторінкою в історії становлення української ідентичності. Але присвячені журналу численні дослідження останніх десятиліть мають переважно описовий і фрагментарний характер. Актуальність журналу у сучасному історичному контексті важко переоцінити. Більшість його матеріалів, перенесених без дати й автора в сучасну українську культуру, були б сприйняті як злободенні. Важливо дослідити глибші засади такої позачасової актуальності журналу. Для цього варто застосувати не лише культурно-історичний підхід, а й залучити інші сучасні методи: рецептивний, інтертекстуальний, герменевтичний, постколоніальний та інші. **Мета і завдання статті:** наголосити на головній ролі Олени Пчілки у роботі журналу «Рідний край», ще недостатньо поцінованій у сучасній українській культурі, показати, як саме їй вдавалося здійснювати українізацію суспільства в умовах колонізації, асиміляції, національного, економічного, культурного пригноблення. **Наукова новизна** статті – в обґрунтуванні нового ракурсу бачення історії української літератури та представників її першого ряду, зокрема Олени Пчілки. У **Висновках** йдеться про необхідність систематизувати усі численні ролі Олени Пчілки, які їй доводилося виконувати для того, щоб протягом десятиліття не лише видавати журнал, а й за його посередництвом суттєво впливати на літературну і суспільно-політичну ситуацію в країні, за умов жорсткого національного гноблення закладати підвалини українського ренесансу.

Ключові слова: Ольга Косач, національна культура, часопис-журнал, публіцистика, белетристика, есеїстика.

Вступ

«Рідний край» – щотижневий журнал (за форматом швидше газета), тоді іменованій часописом, який з 1905 року видавався у

Полтаві, але 1907 року був закритий (закриття видань, не дуже лояльних до імперської влади – звична практика тих часів). Засновником журналу була полтавська громада, а першим редактором – юрист і лікар М. Дмитрієв. До видання долучилися Г. Коваленко, Г. Маркевич (кошти), Панас Мирний, Г. Шерстюк й вже відома своєю літературною творчістю в Україні і Галичині полтавчанка Ольга Косач – Олена Пчілка. З моменту завершення полтавського періоду часопису в епіцентрі усієї історії журналу опиняється саме вона. Олена Пчілка домоглася дозволу на видання журналу у Києві й очолила його в усіх можливих напрямках: як головна редакторка, як авторка, як виконувачка численних обов'язків члена редакції, як громадська і політична діячка тощо. Звісно, що й непрості фінансові питання теж лягали на її плечі. У Києві Олена Пчілка як редакторка журналу потрапила у далеко не сприятливе культурне середовище. Навпаки, мало не з перших кроків вона зіштовхнулася з ворожим ставленням, адже переїзд у столицю означав, окрім всього іншого, переміщення в епіцентр національної і політичної боротьби. Дивовижно, що при постійних численних утисках і труднощах журнал протримався аж до початку Першої світової війни (1914 року заборонений). Враховуючи особисту ситуацію Олени Пчілки й історичні обставини, можна було підвести ризик під цією діяльністю. Натомість Олена Пчілка «відкрила» журнал втретє: розпочала його видання у рідному Гадячі і мужньо протрималася два роки (1915–1916). Цей короткий виклад історії журналу вже містить чітке відсилання до головної проблеми: на даному етапі недостатньо просто описати тією чи іншою мірою актуальні для нашого часу матеріали, друквані на сторінках журналу «Рідний край», назріла необхідність вивчити феномен творчої особистості Олені Пчілки.

Суспільно важливим є факт написання кількох дисертацій, присвячених журналу «Рідний край», особливо з огляду на їх приналежність до різних галузей знань. Дисертація С. Семенко (Журнал «Рідний край» і літературний процес початку ХХ століття, 2000), захищена з української літератури, систематизувала літературну, власне белетристичну частину журналу. Показано, що на сторінках журналу друкувалися першорядні автори того часу, часопис характеризувався всеукраїнським охопленням, жанровим і тематичним розмаїттям, європейською відкритістю до новацій, яка не

суперечила збереженню глибоких національних традицій. Літературні матеріали журналу показують його центральну роль в літературному процесі. Водночас у дисертації надто мало місця відведено постаті головної редакторки, тим часом як саме її естетичні вподобання, широта поглядів і висока ерудиція й були запорукою того, що журнал відбирав кращі здобутки літератури і мистецтва, давав їм належну оцінку.

Дисертація Н. Степаненко (Часопис «Рідний край»: духовні обшири українства, 2011) увімкнула власне журналістський погляд на проблематику, занурила в специфічні деталі видавничої справи, висвітлила широко суспільний контекст, стан громадянського суспільства, політичного устрою і багато інших питань. На жаль, і при такому ракурсі роль Олени Пчілки не тільки не була актуалізована, а й почасти затерта широким різнобічним матеріалом.

Те саме можна сказати й про дисертацію з історичних наук І. Кучернюка (2016): мета окреслити широку панораму суспільно-політичного життя України початку ХХ століття не дозволяє належно поцінувати роль однієї особистості. І все ж навіть істориків не вдалося оминати увагою численні статті Олени Пчілки, присвячені стану української мови, українських книг, періодичних видань, української культури в цілому. «У статті Олени Пчілки “Наша літературна мова” йдеться про значення і специфіку літературної мови як особливого різновиду загальнонародної мови, обробленої майстрами художнього слова – Т. Шевченком, Марко Вовчком, П. Кулішем та ін. Автор не просто висловлює свої міркування, а закликає всіх, хто пише, хто несе слово людям, послуговуватися бездоганною літературною мовою. Вона звертає увагу на модну в той час практику творення нових слів письменниками, яка в цілому була позитивним явищем, оскільки літературна мова не може “зоставатися чимсь закостенілим, загубленим в одному стані, – вона має поширюватися”, видозмінюватися. Головне для митця, наголошувала О. Пчілка, не лише “орудувати мовою по вимогах своєї думки”, “творити слово по потребі”, але й не втрачати почуття міри, не допускати розриву між живою мовою і штучним варіантом її – неологізмом, «не відходити від народної основи... від коренів і звичаєвих форм своєї народної мови» (Кучернюк, 2016).

Варто відзначити, що у Полтаві з 2007 року видається науковий публіцистичний художньо-літературний альманах «Рідний край»: на

продовження традиції столітньої давнини. На сторінках однойменного сучасного альманаху публікується багато матеріалів, присвячених журналу-попереднику. Завдяки діяльності альманаху поступово окреслюється важливість часопису «Рідний край», актуалізуються ті чи інші його аспекти. Попри усі заслуги альманаху, доводиться визнати: полтавці ще далеко не все зробили для вшанування своєї землячки, Олени Пчілки.

Методи й методики

У дослідженні редакторської діяльності Олени Пчілки провідними є історико-культурний та біографічний методи. рецептивний, інтертекстуальний, герменевтичний, постколоніальний

Виклад основного матеріалу

Те, що культура належно поцінувала якусь персону минулого, засвідчується по-різному, зокрема й тим образом, який знаходить відбиток у свідомості усіх представників нації. Цей образ формується внаслідок багатолітнього вивчення спадщини, численних рефлексій над життєвим шляхом особи. Такий образ завжди дещо ідеалізований, але водночас він мусить відповідати дійсності, повинен адекватно відбивати якості видатної особистості. Нема сумніву в тому, що ми, українська нація, ще добре не знаємо багатьох своїх героїв, в тому числі й Олену Пчілку.

«Олену Пчілку називали дивачкою, і більшість її сучасників не оцінили гостроту і проникливість її розуму, широту і глибину світогляду письменниці, а, може, бачили і розуміли, але не визнавали, боячись втратити якісь матеріальні цінності, бо на літературній ниві з такими революційними думками неможливо було мати користі чи спокою. Боялися проявити свою солідарність із поглядами Олени Пчілки не тільки колеги «по перу», а й навіть передплатники її часопису» (Купрата, 2011). Те, що Олена Пчілка була на рідкість сміливою жінкою, відзначали усі сучасники. Але ще належить збагнути, як їй вдалося стати такою.

«Олені Пчілці випала тяжка місія Кассандри: в час загального очамріння космополітизмом та “юдофілією” глянути на роки вперед і внутрішнім мудрим зором осягнути велику суспільну біду, яку воно несе. Прирікши себе на вічну ненависть ворогів і нерозуміння соратників, на тернистий шлях “ізгоя”, на самотність і довге забупя. Але, подолавши цим проникливим, далекосяжним, чистим зором власну смерть, вона нарешті повертається в наше сьогодні.

Непримиренним Словом Правди, яке нині так потрібне все ще викинутому, бо оспалому, українству», – такими гостро-публіцистичними словами закінчує свою цілком академічну, аналітичну передмову до книги есеїв Олени Пчілки «Викинуті українці» Валерій Архипов (Архипов, 2006).

Не можна не зауважити, як різко почав мінятися характер часопису «Рідний край» відразу, як його очолила Олена Пчілка. Тоді і пізніше, з різних політичних таборів, їй дорікали, що вона зрадила суспільно-політичний ухил журналу, перетворила його на літературний. Зовні ніби й так: у кожному числі представлені літературні твори з поезії, прози і драматургії, але не менше в кожному номері і політики, і суспільних проблем. Але головне не в кількості тих чи інших матеріалів. Головне – у тому підході, який Олена Пчілка застосовувала до кожного. Про що б вона не писала, що б не відбирала, керувалась вона насамперед національною ідеєю. У всьому – посилити дух українства, і не лише в репрезентації етнографічних чи фольклорних матеріалів, народної творчості (такого – небагато), а в скеровуванні читачів на усвідомлення важливості національного самоусвідомлення.

Ось, для прикладу, інформаційна редакційна замітка без підпису, з назвою «Постанова з'їзду діячів людських університетів» (*Рідний край*, 1908, ч. 1). «В Петербурзі отсе відбувається з'їзд з цілої Росії діячів людських університетів. При тій темноті, що панує над російськими народами, завдання таких університетів дуже велике; але виконувати його вповні вони не в стані, – і не з своєї вини. В боротьбі з народною темнотою діячам людських університетів на кожному кроці приходиться наражатись на безліч перешкод; проте треба знати, що робота їх, хоч і далеко їй до тієї універсальности, достачала і достачає велику користь людності Росії, але сливе виключно – людності московській, Ми, українці навіть, і в задоволенню потреби самоосвіти, – як і у всьому иншому, – дуже покривджені. В 1876 р. нас духовно осліпили, – заборонивши нам нашу мову. І довгі часи од нашого народу було одібрано красу правдивої науки, як од сліпця – красу природи. Лише недавно і ми добули хоч трохи права на самоосвіту та й та крихта нашого права не забезпечена. Права ж на одиноко успішнішу освіту, се на освіту в рідній мові по школах, ми не маємо й досі» (Постанова, 1908: 4). Не можна не вловити інтонацій і стилю, характерного для письма Олени Пчілки, не можна не

подивуватись гостроті розуму, вмінню сказати відверто найбільш наболіле, знаходячись під пильним наглядом цензури, агресивно ворожої до найменшого прояву національної свідомості.

Ще один приклад того, що усі редакційні статті часопису, присвячені найбільш злободенним подіям тижня, просякнуті національним духом, є нарис «Невпорана година» (*Рідний край*, 1908, ч. 6). Вже сам початок статті видає досвідченого і вправного літератора: «Коли-б хто зхотів переложити на иншу мову сей український народний вираз, що ми оце вгорі написали, то завдав би собі тим клопоту... Отже дуже добрим поясненням до його може служити, коли скажемо, що сей вираз як раз приходиться до справи з Холмщиною. Вже іменно – “невпорна година” з тею “холмською справою”!» (Невпорана година, 1908: 2). Спонукою для статті стали численні листи, які отримувала редакція «Рідного краю» не лише з усієї України й Галичини, але звідусіль, де мешкали пригноблені українці. У даному разі йшлося про листи з Холмщини, сповнені наріканнями на жебрацьке життя, економічні й релігійні утиски з боку поляків. Автор замітки, обравши гасло «Невпорана година», ніби на перший погляд хоч і злободенну, але тривіальну тему обертає не лише на політичну, але й філософську, психологічну: «Найповажніші питання, віри, національності, що зв'язані й з економічними питаннями, зависли в якійсь невиразності. Чутки, присуди, знов одміни, турбують людей, дратують їх до живого серця – і знов поринають у безвість» (Невпорана година, 1908: 2). Пафос замітки звернений не на чиновників чи панів, які чинять утиски, не на державні інституції. Це звернення насамперед до інтелігенції: «Чи думають коли люде, одірвані від питаннів глибокої сердечної віри, яка то справді драма в душі чоловіка, коли йому кажуть: “як будеш так, а не отак молитись, по своєму а не моему, сповідатися в тій, а не в отсій церкві, то я тебе викину геть з мого селища, – пропадай разом з усією сім'єю!” / Що робити? Чи вже зрадити своїй совісті? чи йти з дітьми на нужду, на погибель?... / Чи думає наш інтелігент, яке то становище думки простої людини, коли в неї сплутались розуміння віри з розумінням національності? коли та людина не знає, що їй робить, як їй бути, – коли вона говорить з своїми рідними предківською мовою, а через віру немов належить до національності иншої, ворожої! / Хто коли з людей “мудріших” брав на себе

завдання освітити сю темряву, подати руку помочі стражденнім душам, вказати їм вихід?..» (Невпорана година: 1908, 2).

Як бачимо, хоч світ і змінився від часів Олени Пчілки, але її думки, які виразно звучать мало не в кожній редакційній статті, досі не втратили актуальності.

У невеликому есеї «Хата на могилі Т. Шевченка», підписаному ініціалами О. П. (*Рідний край*, 1908, ч. 7) відбивається, як у краплі води, уся велика і багатоаспектна робота Олени Пчілки, яка стосувалася популяризації, вивчення творчості Шевченка, усвідомлення його ролі в становленні української нації (про цю сторону її діяльності див.: Величко, 2007). Есей написано з великою невдаваною любов'ю і повагою, що не послаблює його документально-публіцистичного складника. Головне завдання – дати поживу уяві тих читачів, які прагнули але не змогли побувати на могилі в Каневі. Тому – докладний опис і самої хати-музею, і її експонатів, і відвідування. Але при цьому жодного відстороненого об'єктивізму. Зауваження щодо книги, в якій відвідувачі хати Шевченка записують різноманітні відгуки, має цілком несподіваний поворот до політичної тематики: «Доля сеї книжки, що пишуть в її гості, не зовсім певна... Хоть найбільший російський поет і казав про свою братію, що поети родяться “не для житейсаго волненья”... лише “для звуків сладкіх і молитв”, одначе та книжка з солодкими, рифмованими стрічками, не раз бувала в місцевому “полицейському управленію”, бо де-кому цікаво буває глянути, хто саме перебував у хаті Шевченковій, які “молитви” зазначив літерами у книжці...» (О. П., 1908: 4). Авторка есею, звісно, дуже обмежена у можливостях висловлювати свої власні політичні погляди, тим паче з приводу національних питань, стисло і виразно формулює саме політичну ситуацію в Україні, прозоро натякає, що дозвіл поклонятися могилі Шевченка зовсім не означає, що українцям дозволено читати його твори й адекватно розуміти. Дивний інтерес поліцейського управління до відвідувачів хати-музею біля могили поета суперечить риторичним настановам російських поетів-класиків про вищість поетичного призначення («Мистецтво поза політикою» – кажуть сучасні адепти Кремля і колаборанти). Зауваження Олени Пчілки не зовсім іронічне, скоріше саркастичне. Воно виражає її ставлення до імперської політики Росії і натякає на її усвідомлення того, що російська література насправді просякнута шовіністичним духом. До

цього питання, вже у різко-критичному тоні, вона часто повертається на сторінках «Рідного краю».

Здається, піднесено-романтичне завершення есею не зовсім узгоджується з об'єктивно-документальною першою, і майже памфлетною другою частинами. Але насправді саме цей контраст і є ознакою літературної майстерності Олени Пчілки. Будь-яку гостру соціальну чи політичну тему, заздалегідь нецікаву а то й ворожу багатьом читачам, вона повертала так, що змушувала замислитися і водночас схвилюватись читачів. «І справді, якесь особливе почуття огортає душу на тій горі. Вигляд з-відтіль не порівняний! Такого чудового крайовиду трудно й знайти – гарно й на Дніпро подивитись, та на простір того берега, мило й на саму околицю Тарасової гори оглянутись. / А як зійдеш по сходках на саму могилу, то обгортає тебе таке глибоке почуття, що й словами його не вимовиш!» (О. П., 1908: 4).

У шістнадцятому номері «Рідного краю» за 1908 рік надруковано переспів Олени Пчілки вірша Сватоплука Чеха, її переклад оповідання (нарису) Сватоплука Чеха «Чужинець у Празі», післямова з підписом О. К. (Ольга Косач). Це яскравий приклад того, як Олена Пчілка поєднувала у власному світогляді усвідомлений націоналізм і повагу до інших народів, наскільки вона була по-європейськи освіченою, по-європейськи вільнодумною і емансипованою.

«Тепер можна приїхати до Праги, не знаючи зовсім по німецьки, і прожити там скільки років, не чуючи німецької мови. За те всюди на кожному кроці можна чути чеську мову, се-б то мусиш чути, бо вона тепер всюди лунає: на вулиці, в трамваї, в найроскішніших крамницях, кавярнях, гостинницях. Всюди по всіх вулицях, і по найголовніших, можна побачити розкішні будинки різних чеських інституцій. Чехи вже мають тепер в Празі свій чеський університет, політехніку, академію наук, торгову академію, багато гімназій, мистецьких шкіл, музеїв, силу народних нижчих шкіл для хлопців і для дівчат, безліч всяких наукових, літературних, мистецьких, спортових спілок; окрім величезного “національного театру”, мають скільки менших театрів в різних частинах Праги. Мають багато видавництв, книгарень, бібліотек, дуже багато всяких газет, журналів. Керується Прага чехами, бо, називаючи по нашому, в мійській думі мало не всі гласні – чехи, а

німців всього скілька душ. Тепер чужинцеві не треба “шукати” чогось чеського в Празі, бо з першого ж погляду видно, що се зовсім чеське місто» (О. К., 1908: 10).

Перекладаючи і популяризуючи твори Сватоплука Чеха, висловлюючи повагу до іншої нації і глибоке розуміння її особливостей, Олена Пчілка не забуває щоразу загострити питання пробудження національної свідомості українців: «Тепер не злість та погорда обіймає чужинця, як він оглядає Прагу, а дивування і велика повага до чехів, за те, що вони в такий короткий час зробили так страшенно багато. Для сього треба було багато праці, сили, охоти, упертості, а часом і самопожертвування, бо їм приходилося тяжко боротися з німцями; – і чехи на се все здобулися. А чехів усього 9 мільйонів! У такого чужинця, як українець, під час пробування в Празі, окрім подиву і поваги до чехів, мимо-волі прокидається злість і погорда до себе, бо все те, що в сьому Чеховому оповіданні говориться про чехів, можна цілком сказати про нас, українців. Тільки й теї одміни, що ми стоїмо тепер національно гірше, ніж стояли чехи в 1880 році, бо у нас навіть на задвірках та по глухих вулицях нема й того, що було вже у них в ті часи... Певне не мало часу пройде поки ми матимем все те, що мають чехи тепер. Коли-б у нас була така працьовитість як у чехів, така сила й така напосідливість, то може-б у нас було швидче все те, що мають чехи» (О. К., 1908: 10). Слова Олени Пчілки сповнені гіркотою, вони гострі і безжальні, але водночас вони мають велику силу впливу, не можуть не зачіпати, не кликати, не спонукати до роздумів. Бо ці слова народжені не лише професійними обов'язками видавця й автора тижневика, а всім життям цієї дивовижної жінки, її найглибшими бажаннями, головним сенсом усіх починань.

Наукова новизна

Зосереджено увагу на постаті головної редакторки часопису «Рідний край» Олени Пчілки, який вона очолювала з 1907 до 1916 р. Назріла необхідність систематизувати усі ті аспекти журналу, які сформувалися під безпосереднім впливом письменниці, належали її авторству, завдячують їй появою тощо.

Висновки

У часописі «Рідний край», очолюваному Оленою Пчілкою у 1907–1916 рр. відображено роботу з організації літературного процесу, зокрема оптимізації літературної критики і залученні

численної автури, суспільно-політична праця, втілена у редакційних статтях, есеях, замітках, публіцистичних матеріалах, літературна творчість самої авторки і багато іншого. Мабуть, лише після такого узагальнення ми зможемо належно поцінувати доробок Олени Пчілки, її без перебільшення головну роль в українізації українського суспільства початку ХХ століття.

Література

- Архипов, В. (2006). Непримиренна. У: *Пчілка, Олена. Викинуті українці: До жидівсько-української справи*. Київ: МАУП, 5–18.
- Величко, Н. (2007). Тарас Шевченко як поет, «славний борець за правду і волю», на сторінках часопису «Рідний край» (1906–1912 рр.). *Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах*, 1 (16), 93–103.
- Купрата, Н. (2011). Національне питання у світоглядній концепції Олени Пчілки. *Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах*, 1 (24), 188–191. <http://www.archive.ndiu.org.ua/fulltext.html?id=1409>
- Кучернюк, І. (2016). Часопис «Рідний край» в суспільно-політичному та культурному житті України (1905-1916 рр.). Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України. КНУ ім. Т. Г. Шевченка. Київ. [Chasopys_Ridnyi_krai_v_suspilno-politychnomu_ta_kulturnomu_zhytti_Ukrainy_1905__1916_rr.pdf](#)
- Постанова з'їзду діячів людових університетів (1908). *Рідний край*, 1, 4.
- Пчілка, Олена (2006). *Викинуті українці: До жидівсько-української справи*. Київ: МАУП.
- О. П. [Олена Пчілка] (1908). Хата на могилі Т. Шевченка. *Рідний край*, 7, 4.
- О. К. [Ольга Косач] (1908). Післямова до оповідання (нарис) Сватоплука Чеха «Чужинець у Празі», у перекладі Олени Пчілки. *Рідний край*, 16,10.
- Невпорана година (1908). *Рідний край*, 6, 2.
- Семенко, С. (2000). Журнал «Рідний край» і літературний процес початку ХХ століття: автореферат дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 – українська література. Нац. педагог. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ.
- Степаненко, Н. (2011). *Часопис «Рідний край»: духовні обшири українства*. Полтава: ПП Шевченко Р. П.

References

- Arkhyrov, V. (2006). N Prymyrenna [Irreconcilable]. U: *Pchilka, Olena. Vykynuti ukrainsi: Do zhydivsko-ukrainskoi spravy*. Kyiv: MAUP, 5–18 (in Ukrainian).
- Velychko, N. (2007). Taras Shevchenko yak poet, «slavnyi borets za pravdu i voliu», na storinkakh chasopysu «Ridnyi krai» (1906–1912 rr.) [Taras Shevchenko as a poet, a "glorious fighter for truth and freedom", on the pages of the magazine "Native Land" (1906–1912)]. *Ridnyi krai: Naukovyi publitsystychnyi khudozhno-literaturnyi almanakh*, 1 (16), 93–103 (in Ukrainian).

Kuprata, N. (2011). Natsionalne pytannia u svitohliadnii kontseptsii Oleny Pchilky [The national question in Olena Pchilka's worldview concept]. *Ridnyi krai: Naukovyi publitsystychnyi khudozhno-literaturnyi almanakh*, 1 (24), 188–191. <http://www.archive.ndiu.org.ua/fulltext.html?id=1409> (in Ukrainian).

Kucherniuk, I. (2016). Chasopys «Ridnyi krai» v suspilno-politychnomu ta kulturnomu zhytti Ukrainy (1905-1916 rr.) [The magazine "Native Land" in the social, political and cultural life of Ukraine (1905-1916)]. Dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 – istoriia Ukrainy. KNU im. T. H. Shevchenka. Kyiv. Chasopys_Ridnyi_krai_v_suspilno-politychnomu_ta_kulturnomu_zhytti_Ukrainy_1905__1916_rr.pdf (in Ukrainian).

Postanova z'izdu diiachiv liudovykh universytetiv (1908) [Resolution of the congress of representatives of people's universities]. *Ridnyi krai*, 1, 4 (in Ukrainian).

Pchilka, Olena (2006). *Vykynuti ukraintsi: Do zhydivsko-ukrainskoi spravy* [Discarded Ukrainians: To the Jewish-Ukrainian issue]. Kyiv: MAUP (in Ukrainian).

O. P. [Olena Pchilka] (1908). Khata na mohyli T. Shevchenka [The hut on the grave of T. Shevchenko]. *Ridnyi krai*, 7, 4 (in Ukrainian).

O. K. [Olha Kosach] (1908). Pisliamova do opovidannia (narysu) Svatopluka Chekha «Chuzhynets u Prazi», u perekladi Oleny Pchilky [Afterword to the story (essay) by Svatopluk Chech "Stranger in Prague", translated by Olena Pchilka]. *Ridnyi krai*, 16, 10 (in Ukrainian).

Nevporana hodyna (1908) [An untimely hour]. *Ridnyi krai*, 6, 2 (in Ukrainian).

Semenko, S. (2000). Zhurnal «Ridnyi krai» i literaturnyi protses pochatku XX stolittia [The magazine "Native land" and the literary process of the beginning of the 20th century]: avtoreferat dys. ... kand. filol. nauk: 10.01.01 – ukrainska literatura. Nats. pedahoh. un-t im. M. P. Drahomanova. Kyiv (in Ukrainian).

Stepanenko, N. (2011). *Chasopys «Ridnyi krai»: dukhovni obshyry ukrainstva* [The magazine "Native land": the spiritual expanses of Ukraine]. Poltava: PP Shevchenko R. P (in Ukrainian).

Iryna Konstankevych. Nationalistic Content of Olena Pchilka's Activity as an "woman editor-publisher" of the journal "Ridnyi Krai (Native Land)". The article highlights the multifaceted activity of Olena Pchilka as an "editress-publisher" (as she herself defined her position) in the nationalization of Ukrainian society. The journal "Native Land" (self-identified as a "chasopys" at that time), the chief editor of which was Olena Pchilka from 1907 to 1916, is today recognized as a prominent and essential page in the history of the Ukrainian identity formation. But numerous recent studies dealing with the journal's activity are primarily descriptive and fragmentary in nature. In the modern historical context, the relevance of this journal is difficult to overestimate. Most of the published in it materials when transferred without date and author into modern Ukrainian culture would be perceived as topical. It is essential to explore deeper the foundations of the timeless relevancy of the magazine. To argue the research findings, it is necessary to apply not only the cultural-historical approach

but also involve other modern methods, particularly, receptive inter-textual, hermeneutic, post-colonial, and others. The purpose of the article and the main tasks of the study are to emphasize the leading role of Olena Pchilka in the journal's "Native Land" activity, which is not yet sufficiently appreciated in modern Ukrainian culture, to show how exactly she managed to promote the Ukrainization of society in the conditions of colonization, assimilation, national, economic, and cultural oppression. The scientific novelty of the article consists in substantiating a new vision of Ukrainian literature history and its first-rate representatives, in particular Olena Pchilka. In conclusion, it is necessary to systematize all the many roles of Olena Pchilka, which she performed in order not only to publish a journal for a decade but also to significantly influence the literary and socio-political situation in the country through it, under conditions of brutal national oppression, thus laying the foundations of the Ukrainian renaissance.

Key words: Olga Kosach, national culture, "chasopys"-magazine, journalism, fiction, essay writing.

Констанкевич Ірина Мирославівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки; <https://orcid.org/0000-0003-4193-6780>; Konstankevych.Iryna@vnu.edu.ua

Теоретичні рефлексії

УДК 82-3.0(4):821.161.2-051"18/19"І.Франко

Святослав Пилипчук

«Се такий рід творчості, що в наших часах запановує майже неподільно в літературі»: історія та теорія роману у літературознавчих студіях Івана Франка

У статті проаналізовано внесок Івана Франка у дослідження питання історії та теорії роману. Методологія розвідки поєднує послідовний генологічний аналіз та елементи культурно-історичного та порівняльно-історичного підходів.

Відзначено, що внесок українського дослідника у розвиток генологічних студій є досить суттєвим. Зокрема, наголошено на пріоритетності романознавчих пошуків у доробку ученого. У питанні історичної поетики романного жанру Франко стояв на позиції його поступального руху, розширення компетенції, аж до утвердження статусу першорядної літературної форми. На шляху поступу роману автор естетичного трактату «Із секретів поетичної творчості» виокремлював переламні, поворотні моменти, коли жанр, внаслідок суспільних потрясінь і творчих змагань нових генерацій письменників, віднаходив нові перспективні можливості для поглиблення та удосконалення. На думку ученого, античний роман з його шаблонним зображенням любовних історій після перемоги християнства продовжує буття у формі духовного роману, який, зберігаючи захопливу сюжеттику прототипу, на перший план виводить функцію пропагандистську, проповідує духовні цінності. Лицарський роман, що перейняв естафету від християнського духовного роману, фокусується на постаті діяльного головного героя, однак не пропонує розвитку характеру. Гегемонію лицарського роману перериває Сервантес своїм «Дон Кіхотом». У творі геніального іспанця було закладено підвалини соціально-психологічного роману, який остаточно викристалізувався лише у ХІХ ст. і засвідчив максимальне розгортання жанрових контурів генологічної одиниці. Саме на вивченні цієї сучасної стадії життя жанру зосередився Іван Франко, окресливши цілий комплекс його конститутивних ознак, впізнаваних характеристик. Серед найвиразніших він виокремив зростання ролі внутрішньої події, інтеріоризації оповіді, коли автор, пам'ятаючи про гостроту й динамізм сюжету, воліє поблукати лабіринтами людської душі, пізнати найпотаємніші мотиви поведінки. Наукова новизна:

тракуємо генологічні дефініції І. Франка про роман як результат глибокого вивчення історії жанру, з'ясування особливостей його сучасного побутування та врахування особистого письменницького досвіду. Цінні Франкові знахідки у царині романознавства знайшли продовження у оригінальній творчості письменника, засвідчили його унікальне вміння гармонійно поєднати теорію та практику.

Ключові слова: генологія, роман, жанр, історична поетика, розвиток характеру, соціально-психологічний роман, психологічний роман, інтроспекція.

Вступ

Інтегральним елементом літературознавчого дискурсу Івана Франка були пошуки у царині генології. Точні та глибокі міркування дослідника про жанрову природу аналізованих художніх творів є підставовими для окреслення комплексу конститутивних ознак, що формують неповторне обличчя певної генологічної одиниці. Жанрознавчі спостереження ученого вирізняються концептуальністю, вмінням заглянути у суть явища, виокремити основне. Причиною Франкового тонкого прочування жанрових контурів твору була, гадається, не просто розвинута літературознавча інтуїція, а й тривала вдумлива праця на ниві словесності. Генологічну оцінку твору учений засновував не на його одновимірній рецепції, а на багатоаспектному, стереометричному сприйнятті. Образно кажучи, щонайменше із трьох оглядових веж Іван Франко намагався роздивитися жанрові «кордони» твору. Перша – вежа теоретика літератури, який, покликаючись на досвід попередників і враховуючи власні спостереження, вписує твір у існуючу парадигму, сприймає у контексті жанрової системи літератури, вказує, які ознаки домінують і наскільки вони корелюють із комплексом тих впізнаваних маркерів, що їх жанр виробив у процесі становлення та розвитку. Себто дослідник пропонує подивитися на жанр у діахронному зрізі. Друга – вежа літературного критика, який, окрім того, що «мусить сам вироблювати перспективу, вгадувати значення, вияснювати прикмети даного автора, мусить... орати цілину» (Франко, 1981: 31, 50–51), zarazом зорієнтований на якнашвидшу «діагностику» твору, де першочерговим завданням є жанрова атрибуція: встановлення (за умови, якщо автор не запропонував своєї), або ж узгодження пропонованої генологічної номінації (особливо, коли йдеться про оригінальні авторські жанрові атрибуції) з провідними тенденціями жанрових пошуків сучасного літературного процесу. З такої позиції

Іван Франко дає синхронний зріз явища, вписує його у поточний контекст. Третя – вежа письменника (у Франковому випадку вона точно не зі слонової кістки), який уже не теоретично, а на практиці застосовує інструмент жанрового означення, аби чіткіше (промовляючи до «генологічної свідомості» читача) окреслити естетичний, формально-змістовий, зрештою й ідеологічний вимір твору, визначити бодай приблизні його координати у «безмежному полі» красного письменства. По суті, через чітку жанрову номінацію автор вручає читачеві ключ до «відкриття» твору, підштовхує до певного типу сприйняття, налаштовує на відповідний рецептивний реєстр.

Теоретичний базис і методи

В основу статті покладено теоретичні напрацювання українських (Іван Денисюк) та закордонних (П'єр Даніель Юе, Вільям Александр Клоустон, Фелікс Лібрехт, Джон Данлоп) учених у царині жанрознавства. Акцентовано, передусім, на внескові Івана Франка у розвиток студій про роман. Заразом взято до уваги цінні спостереження дослідників про оригінальну генологічну концепцію автора «Перехресних стежок». Зокрема, крізь призму рецепції Франкових ґрунтовних «думок про роман» враховано магістральні положення евристичних розвідок Івана Денисюка, Романа Голода, Тараса Пастуха та ін.

У розвідці поєднано послідовний генологічний аналіз з елементами культурно-історичного (при аналізі зауваг Івана Франка щодо впливу «духу часу» на розвиток роману) та порівняльно-історичного (при встановленні відмінностей у романописі на різних етапах «життя» жанру) методів.

Виклад основного матеріалу

Одним із пріоритетних завдань Івана Франка стало з'ясування жанрової своєрідності роману. Увага дослідника до жанру зумовлена передусім тим, що саме цей тип творів на межі ХІХ – ХХ ст. відвойовував собі щоразу більше літературного простору, утверджувався як провідна, домінуюча генологічна одиниця. Перед тим як охарактеризувати складну і багатовимірну природу роману учений вважав за потрібне дослідити його історію, показати який, хоч на багатьох відтинках і звивистий, але успішний шлях він пройшов від античності (часу свого зародження) до сучасності. Властиво, Іван Франко зважився на написання короткої «біографії роману», його

переможної «життєвої» мандрівки з окресленням (оригінальним і концептуальним) усіх «перехресних стежок», себто вузлових етапів становлення. Епоха античності, що породила цю «велику епічну форму», вплинула на формування особливої атмосфери «раннього дитинства» роману, посприяла закладенню тих міцних підвалин, на яких зріс величний палац «короля жанрів».

Древній грецький роман як перша стадія тріумфальної ходи жанру не вирізнявся художньою досконалістю, тяжів до малювання захопливих, однак вельми трафаретних любовних історій. «Роман цей, – за проникливою характеристикою Івана Франка, – був звичайним оповіданням про дивовижні, страшні або веселі пригоди двох закоханих істот, яких розлучила неприязнь та інтриги злих людей і які, врешті, добиваються щасливого поєднання» (Франко, 1980: 28, 176). Окрім засвідчення типових змістових контурів античного роману, цього останнього щедрого дарунку старого світу своїм «нащадкам пізнім», Іван Франко зосередився на написанні короткого путівника для оглядин галереї його (роману) персонажів та на розборі архітектури шаблонних схем, що їх використовували античні автори при конструюванні романного художнього світу. «Дійові особи, – ділився міркуваннями учений, – виведені тут звичайно шаблонно: негативні характери, характери благородні, наївні або смішні постаті в усіх цих романах цілком подібні. Головну увагу зосереджено на описах цікавих, звичайно неправдоподібних пригод, морських подорожей, чужих країв і звичаїв» (Франко, 1980: 28, 176). Незважаючи на однотипність, помітну невибагливість, роман швидко здобув свого вдячного читача і зайняв важливу нішу на літературній мапі II – III ст. н.е.

Вихід античного роману на провідні позиції став запорукою того, що й після перемоги християнства йому вдалося уникнути заборони, занепаду і забуття. Навпаки, цей потужний засіб впливу та комунікації став на службу новій ідеології, а відтак утвердив свою міць. Коментуючи цей поворотний момент в історії жанру, Іван Франко наголосив: «християнство... не могло обминути такого могутнього популярного засобу пропаганди як роман» (Франко, 1980: 28, 177). Прагнення зберегти улюблену і вже впізнавану літературну форму сприяло плавному і безболісному переходу античного роману у роман християнський, що супроводжувалося відповідним перемиканням світоглядно-ідеологічних кодів. Якщо античний

прототип тяжів до цілковитого захоплення фантазії реципієнта, то новіший аналог змагав до утвердження християнських цінностей. Нові завдання літератури, нові суспільні запити спричинили низку суттєвих трансформацій у романі. Якщо захоплююча зовнішня пригодницько-любовна канва залишилася незмінною, то внутрішній настрій зазнав докорінних перетворень. Зрештою, Іван Франко з філігранною точністю аналітика артикулював увесь комплекс новацій: «Роман зазнав величезних змін... щодо моральної атмосфери, якою він живиться. В той час як поганський роман лише заспокоював цікавість, лоскотав нерви і розбуркував фантазію, немов доза гашишу, а поза тим в єднанні двох закоханих вбачав вищу мету життя, поза якою вже не було нічого вартого уваги, – християнський роман, залишивши давню фантастичну декорацію і дещо посиливши її чудодійний елемент, ступив до вищої сфери, безмежно розширив діапазон почуттів. Внутрішня боротьба між поганським і християнським світоглядами, повна відданість одній ідеї, одній вірі, одному переконанню, відречення від утіх цього світу і всього, що в нім є найдорожчого, посвята своєї любові, свого «я» заради любові Бога – ось провідні ідеї новітнього роману» (Франко, 1980: 28, 177). До такого ґрунтовного наświetлення оригінальних рис християнського роману Іван Франко дійшов через поглиблене студіювання окремих зразків цього пласту давньої словесності та їх оцінки у контексті розвою літературної традиції. Тут передусім йдеться про його докторську дисертацію на тему «Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія», де автор, не тільки застановився на докладному текстологічному розборі звісного у багатьох варіантах і редакціях твору, а й запропонував у першій частині дослідження концептуальні теоретичні зауваги щодо жанрової природи роману. Самий лише перелік тез, що їх дослідник вивів як анотацію до вступного розділу, вказує на широкий закрій задуму. «Роман – пануючий рід літератури в нашій часі. Важність його історії. Головні історики роману. Грецькі початки роману. Новіший західноєвропейський роман і його походження. Прогалина між старогрецьким і новішим європейським романом заповнена духовними повістями греко-візантійськими. Романічний характер многих житій і апокрифів...» (Франко, 1981: 30, 31) – ось комплекс актуальних проблем, що над ними розмірковував дослідник. До речі, саме у засновковій частині докторської дисертації Іван Франко

обґрунтував посилену увагу до історії роману. Він пояснив зацікавлення поступом жанроформи не так її важливістю на різних стадіях розвитку людства (хоча й цього не відкидав), як його сучасним статусом, стрімким зростанням літературного «авторитету» і потребою збагнути у всій повноті його потенціал. «Роман..., – констатував учений, – в наших часах запановує майже неподільно в літературі, захоплює найширший інтерес читаючої громади, витискає майже всі інші роди поезії, особливо епічної, і, стаючись духовною стравою мільйонів, здобуває собі величезний вплив і першорядне значення в історії людської цивілізації. Отим-то й не диво, що історія, а особливо почин і перші ступені розвою сього роду літературної творчості набирають великої ваги...» (Франко, 1981: 30, 314). Звичайно ж, праці знаних істориків роману (П'єр Даніель Юе, Вільям Александр Клоустон, Фелікс Лібрехт, Джон Данлоп, Олександр Веселовський та ін.) стали підставовими для українського вченого, однак він ніколи не потрапляв у інтелектуальну залежність, ніколи беззастережно не приймав поглядів попередників, завжди прагнув до вироблення оригінальної концепції розуміння явища.

Іван Франко виступав категорично проти надмірного теоретизування та доктринерства у студіях про історію жанру. Приміром, «тяжким» недоліком загалом важливої праці Джона Данлопа «History of Fiction» (Dunlop, 1814) вважав надмірну її сухість і схоластичність, що виявлялися у недостатньому врахуванні «зв'язку даного автора і його твору з сучасним життям і світоглядом» (Франко, 1981: 30, 316). Сам Франко дотримувався цілком іншої позиції, був переконаний у потребі першочергово відстежувати інтенсивність окресленого зв'язку, а тому докладав значних зусиль для з'ясування впливу «духу часу» на «дух жанру». «Кожен видатний письменник, – ділився своїми літературознавчими переконаннями учений, – торкаючись будь-яких, навіть найвіддаленіших тем, відображає у своїй творчості сучасну йому епоху, своїх сучасників, їх установи, звичаї, спосіб життя, і тим докладніше, чим більше він обдарований» (Франко, 1986: 45, 7). Чудовий приклад практичної реалізації декларованої тези про обов'язкове відчитування отих «відображень сучасності» у художній спадщині письменника Іван Франко показав у циклі евристичних досліджень про Івана Вишенського, де, окрім свідчень закоріненості, перейнятості автора суспільно-політичним буттям етносу, пояснив також культивування

жанру послання як вимогу часу, запит доби. Також учений у студіях про чільного представника полемічної літератури, зокрема мовлячи про цикл його адресованих послань, бажав через посередництво жанру вловити та відчувти живий нерв епохи (Франко, 1981: 30, 7–211).

Повертаючись до Франкової концепції еволюції жанру, відзначимо, що дослідник розглядав християнський, або ж «духовний» роман як важливе «зв'язуюче огниво» між старогрецьким романом та західноєвропейським романом доби гуманізму. При докладнішій характеристиці духовного роману, цього «найважливішого посередника» між античністю та Відродженням, учений зі знанням справи відзначав: «Були се оповідання, писані в тоні і стилі житій святих, діяній апостольських, або откровеній та видіній, пройняті не раз високим духом релігійним, гарячою вірою, а то й переплетені обширними викладами християнської догматики; та проте в їх епічним скелеті дуже легко розпізнати ті самі основні схеми і ситуації, якими так характерно визначається старий грецький поганський роман» (Франко, 1981: 30, 317–318). Тривалий час грецький античний та християнський духовний роман функціонували паралельно. Дальша еволюція романної форми пов'язана із лицарським романом, який, як вважав Іван Франко, виник внаслідок своєрідного синтезу «попередників». У цьому типі творів «світський елемент починає переважати», однак «моральна атмосфера... не вища за старогрецьку» (Франко, 1980: 28, 178). Єдиним важливим здобутком лицарського роману, на думку дослідника, стало утвердження нового типу героя, людини «великої сили і енергії, часом і незламної волі». На провідних позиціях у персонажному ряді «бачимо лицарів, загартованих у невгодах і боях, сміливих, що завойовують королівства силою своєї руки і свого меча» (Франко, 1980: 28, 178). Симпатичний образ «енергійного» і «сміливого» лицаря вкупі із захопливими описами численних мандрівок (нерідко в екзотичні краї) і складними випробуваннями героя (нерідко ціною життя) забезпечити тривалу і упродовж декількох століть незмінну популярність лицарського роману. Його гегемонію вдалося перервати лише на початку XVII ст., коли як зброю проти міцних мечів і гострих списів цілого війська усіх тих Артурів, Ланселотів і Амадісів Гальських (і не гальських) було виставлено, за Франковим влучним висловом, «безсмертне перо Сервантеса» (Франко, 1981: 29, 151). І то була перемога. Вигаданий,

вимріяний світ благородного лицарства, що був не чим іншим, як літературною фікцією, розбився об слово правди, що його іспанський письменник черпав із надійного джерела – реального життя. Сервантесова смілива спроба спричинила значний світоглядний переворот і зумовила зміну філософії роману, пришвидшила вихід жанру на нові шляхи. Іван Франко високо оцінив свіжий струмінь «знаменитого» «Дон Кіхота». У творі «геніального Сервантеса» він побачив не ту одновимірну, прикриту блаґеньким потріпанним і запилюженим у нескінченних походах лицарським плащем, примітивну конструкцію, а цілковито ориґінальне багатовимірне художнє полотно, в якому «не тільки пародія лицарського роману, не тільки перший і найвизначніший гумористичний роман, а... щось значно більше» (Франко, 1980: 28, 178). Український учений одразу ж не забарився ословити те, що спершу склалося у емоційний вираз «щось значно більше». «Це був перший рішучий крок до реалістичного зображення справжнього життя і народу, а разом з тим і перший роман, в якому автор спробував більше заглибитися в характер свого героя, поруч із смішними сторонами показати і його симпатичні, навіть благородні риси і висловити устами цього героя або інших дійових осіб ряд критичних і позитивних думок про стан тодішнього суспільства, його потреби і праґнення... У «Дон Кіхоті» ми бачимо перший роман новішого крою; це суспільно-психологічний твір, хоч на його тлі автор виводить ще веселі, іноді карикатурні арабески в старому лицарському дусі» (Франко, 1980: 28, 178–179). Тобто, новаторство Сервантесового шедедру, за влучним спостереженням дослідника, крилося передусім у змаганні до об'єктивного, хоч і зумисне штучно декорованого Кіхотовими екстраваганціями, зображення дійсності¹, а також у «проникненні» у духовний вимір життя головного героя, у його психологію. Ще однією прикметною рисою цього геніального твору іспанського підсоння є те, що в ньому «з елементарною незрівнянною силою пробивається також на кожному кроці могутча індивідуальність автора» (Франко, 1980: 28, 78). Загалом у «знаменитому романі» Іван Франко

¹ Як доказ відображення реального життя у романі, зокрема актуальних на той час культурних явищ, Іван Франко згадав про епізод зі спогляданням лялькового театру, який справді був особливо популярним в Іспанії у II пол. 16 ст. «В Сервантесовім «Дон Кіхоті», – зазначав Франко, – міститься дуже інтересний опис лялькової вистави, якою так живо займається Дон Кіхот, що, побачивши на сцені ненависних маврів, дає себе пірвати почуттю і кидається з мечем на ляльки та трощить їх без милосердя» (Франко, 1982: 36, 182).

підмітив ті здорові зерна, що, хоч і не зразу, але буйно проросли на європейській літературній ниві.

Водночас, Іван Франко вважав, що Сервантесів «Дон Кіхот» значно «випередив свій час», бо громадськість сприйняла майже виключно зовнішні прикмети твору («сміялася з пригод»), «не звернувши уваги на високі та гуманістичні ідеї» (Франко, 1980: 28, 179). Наслідком цієї неуваги стало майже двохсотлітнє панування «плоскогумористичного злодійського роману», а в Англії «дидактично-сентиментального», який, за Франковою характеристикою, на перший план виводив «постаті влюбливі, ніжні, вразливі, що відзначаються всілякими чеснотами й люблять цілими годинами на десятках сторінок розводитися про ті чесноти, про обов'язки, благородні почуття, любов і ввічливість» (Франко, 1980: 28, 179). Отож роман «рухався» одразу двома шляхами: перший – «гумористичний, пригодницький»; другий – «нудний, повчальний». Врешті на перехресті тих шляхів виник новий тип великої епіки – роман-виховання. Франко називав його «романом педагогічним» і як прикметну рису відзначав, окрім «давнього теоретизування і моралізаторства», наявність «глибокого аналізу складних психологічних явищ». Вперше у романі завдяки «Новій Елоїзі» Жана-Жака Руссо і «Вільгельму Майстру» Йогана Вольфгана Гете було повноцінно презентовано розвиток характеру героя. Цей літературний «винахід» додав сили романові, зміцнив його, відкрив нові горизонти для письменницьких шукань. Щоправда, за слушною заувагою Івана Франка, ані Руссо, ані Гете, ані їхні послідовники не зуміли сповна скористатися відкриттям. Вони так захопилися портретуванням душі, що забули про існування світу зовнішнього, «не торкалися» «суспільного тла та його зв'язку з героєм», «внаслідок чого як розвиток героїв, так і їхня характеристика в цих романах немов провисали в повітрі, вони здаються нам тепер блідими, невиразними, як побляклі старосвітські картини або старі дагеротипи» (Франко, 1980: 28, 180).

Наступний етап розвитку роману пов'язаний із літературними змаганнями письменників-реалістів. Саме вони зуміли тих героїв, що, за образним висловом Івана Франка, «провисали у повітрі» поставити на землю, себто показати, що «людина – це продукт свого оточення, продовження своїх предків, природи та суспільства, серед яких вона живе, що з усіма цими чинниками вона пов'язана безліччю

нерозривних уз...» (Франко, 1980: 28, 180). Усвідомлення цього взаємозв'язку зумовило докорінну зміну жанрової парадигми роману, дало поштовх до максимального розширення меж його компетенції, спонукало до суттєвої модернізації архітекτονіки. Властиво, ХІХ ст. стало свідком народження нової природи роману, показало його досі небачену міць, водночас оприявило неабияку еластичність, здатність оперативно реагувати на будь-які виклики часу. На думку Івана Франка, у зазначений період остаточно сформувалися магістральні жанрові контури, які засвідчити утвердження універсальної жанроформи, здатної запанувати над іншими, чи навіть поглинути їх.

Першочергова заслуга у справі стрімкого зростання роману, за оцінками Франка, належала рівною мірою і письменникам, і літературним критикам. Серед «могутніх талантів», які найбільше долучилися до реформування жанру, дослідник відзначив французьких майстрів пера: Бейля, Стендаля, Бальзака, Флобера, братів Гонкурів та Еміля Золя. Серед літературних критиків: Сент-Бева та Тена. Їхня успішна кооперація посприяла виробленню нових методів творчості та окресленню перспективного шляху «суспільно-психологічних дослідів». Вибір нового вектора руху означав докорінну зміну підходів до літературної праці, де письменник це вже не тільки майстер слова, а й zarazом універсальний дослідник. «Романіст, – як підмітив Франко, – мусить бути тепер і природознавцем, і промисловцем, і лікарем, і юристом, і ремісником, і хліборобом, щоб зрозуміти, заглибитися і відтворити надто диференційоване суспільство, всюди найти явища істотні і відмежувати їх від менш важливих. Діапазон його відчуттів мусить бути величезним так само, як і масштаби його зору; його очі мусять бути в деяких випадках мікроскопами, здатними помітити і відобразити найменші, для звичайних людей непомітні порухи, імпульси або гру кольорів, та водночас мусять збагнути велику кількість вражень і явищ, мусять помітити деякі сталі угруповання і закономірності там, де звичайно невправне око бачить тільки хаос» (Франко, 1980: 28, 181). Стрімкий розвиток жанру зумовив не менш стрімке зростання вимог до його творців. Іван Франко як активний учасник літературного процесу, як вдумливий дослідник тенденцій його прямування особливо гостро це відчував, тому намагався якомога повніше окреслити комплекс вмінь і навичок, необхідних для сучасного письменника. До арсеналу згаданих вимог він долучав ще

й такі: «Його (письменника-романіста. – С.П.) почуття мусять мати також здатність миттю опановувати найрізноманітніші середовища й ситуації, приживатися до них і відтворювати в деталях те, що відоме авторові як сирий матеріал чи то з власних спостережень, чи добуте з книжок...» (Франко, 1980: 28, 181).

Поступ романної форми виявлявся на різних рівнях. Кожен із них Іван Франко намагався окреслити та проаналізувати. Зокрема пильне літературознавче око дослідника помітило суттєві зрушення у стилістиці жанру, передусім у мові персонажів. Романний стиль «уже не може бути одноманітним, гладеньким, академічним і рівним, яким був стиль давніх романів, де всі герої – лицарі й дами, королі, пастухи й дикі варвари... говорили однаковою мовою... Сучасний автор має на увазі передусім дійсність, справжніх людей, з їх постійною грою почуттів і настроїв, з їхніми думками, сповненими хитань і непослідовностей, з їхніми раптовими вибухами почуттів, з їхньою манерою говорити, сповненою безлічі індивідуальних відтінків, що залежать від ступеня виховання, відмінностей характеру, темпераменту, миттєвого настрою, соціального становища та психічного стану» (Франко, 1980: 28, 181). По суті, учений, ще не використовуючи звичної для сучасного літературознавства термінології, вперше заговорив про так звану поліфонію у романі. Властиво, ідею поліфонічності у великій прозі обґрунтував Михайло Бахтін, який розглядав кожен окремий твір як «множинність самостійних і незлитних голосів і свідомостей» (Бахтин, 1979: 6). Коментуючи романне багатоголосся як провідну концепцію дослідника, Марія Зубрицька зазначила: «за Бахтіним, роман – це мовленнєве розмаїття індивідуальних голосів, які художньо організовані у тексті» (Зубрицька, 2001: 404). Отож задовго до Бахтіна (у статті 1891 року) про «індивідуальні», «самостійні» голоси романних героїв розмірковував Іван Франко. Він наголошував, що практикована нараційна стратегія, заснована на індивідуалізації мовлення персонажа, стала революційним явищем, важливим здобутком літератури новітньої доби. Завдяки цьому новаторському способу ретрансляції дійсності романний герой отримав додаткову можливість самопрезентації. Через розмаїття мовних партій героїв також відкрилася перспектива чіткіше вияскравити їхні «профілі та маски». До речі, Іван Франко не тільки теоретично осмислив особливості романної поліфонії, а й успішно апробував її в

оригінальній художній творчості¹. Його пізні романи (приміром, «Перехресні стежки») засвідчують вдале застосування зазначеної тактики. Виразно індивідуалізовані мовні партії Франкових героїв утвердилися як дієвий інструмент під час малювання портретів їхніх душ.

Ще одним ефективним засобом утвердження жанрового авторитету роману наприкінці ХІХ ст. Іван Франко вважав збільшення ролі інтроспективного аналізу, прагнення автора зануритися у найвіддаленіші куточки внутрішнього світу людини, здійснити «студію новочасної душі» (Франко, 1978: 12, 71). По суті, дослідник погодився із тим, що поступово на перший план виступає роман психологічний. Цей різновид роману, не відмовляючись від зовнішньої події, суттєво її редукує, водночас намагається якомога масштабніше розгорнути простір внутрішнього життя героя, показати бурхливу боротьбу всередині людської істоти. Оригінальну і вкрай точну характеристику психологічного роману учений несподівано запропонував у праці «Данте Аліг'єрі. Характеристика середніх віків. Життя поета і вибір із його поезій», де зазначив: «се не лише малюнок індивідуальної душевної драми..., се щось іще більше, ще глибше: се малюнок душевного перелому в душі кожного чоловіка, того перелому, що починається гріхом, порушенням суспільного порядку та етичного закону і через безодні завзятості, зневіри, розпуки доходить до жалю, каяття, покути і кінчиться розкошами поєднання і душевного відродження та заспокоєння» (Франко, 1978: 12, 70). Тарас Пастух назвав цю Франкову формулу психологічного роману «універсальною», такою, що вкотре підтверджує, «наскільки високим аналітичним жанровим мисленням володів Франко, як проникливо він бачив структуру такого роману, значно випереджаючи сучасних... теоретиків» (Пастух, 1998: 12). Окрім високих оцінок генологічних міркувань Івана Франка, дослідник разом окреслив сім законів, що їх «назагал вимагав від сучасного роману» автор естетичного трактату «Із секретів поетичної творчості»: «1. Зображення впливу суспільства на особистість і, навпаки, особистості на суспільство... 2. Бачення романіста має бути і мікроспічним, і великомасштабним... 3. Зображення в романі сучасного авторові життя... 4. Проникнення в глибину явищ,

¹ Докладно про реалізацію концепції поліфонії у Франковій творчості йдеться у монографії Івана Ціхоцького «Мова прози Івана Франка (стилістичні новації)» (Ціхоцький, 2006).

дослідження їхньої генези і розвитку під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. 5. Стильове різноголосся персонажів... 6. Зображення пересічних героїв з їхніми буденними пригодами... 7. Здатність... прогнозувати» (Пастух, 1998: 12–13).

Неодноразово наголошуючи на тотальному домінуванні роману у сучасній літературі, Іван Франко й сам органічно інкорпорував у розгорнуту жанрову парадигму свої творчих шукань цю велику епічну форму. Властиво, вже перша смілива заява про значні письменницькі амбіції була виконана у форматі роману. Справді-бо, як аргументовано довів Іван Денисюк, «Петрії і Добощуки» – «за жанром твориво скомпліковане, але то був роман готичний *par excellence*» (Денисюк, 2005: 191). Згодом, один за одним з-під Франкового пера з'являлися чергові романи, в яких спостерігаємо не тільки змушніння творчої постави майстра слова, а й помічаємо виразніше авторське опрацювання обраної жанроформи. Хоч письменник із властивою скромністю не надто високо оцінював свої здобутки на ниві романопису, справедливим буде визнати, що саме завдяки Франковим спробам (нагадаємо, що автор запропонував не тільки широкий ідейно-тематичний діапазон, а й апробував низку жанрових модифікацій: роман-виховання, робітничий роман, роман з життя інтелігенції та ін.) роман в українській белетристиці почав стрімко, а, головно, успішно розвиватися. Однак Іван Франко був вельми самокритичним у цьому питанні. Якесь невпокоєне відчуття, що його письменницька ліра не може повноцінно, на повний голос передати високу романну ноту, вкупі зі стриманими атестаціями особистого внеску у велику літературу, Франко красномовно висловив у листі до Агатангела Кримського: «Я в своїх композиціях все так роблю, і вибравши собі одну фігуру чи одну подію групу до довкола неї все те, що вважаю потрібним до рельєфнішої обрисовки і характеристики. В романі певно треба б робити інакше, та й те й лихо, що мені (помимо кількох спроб) не вдалося досі написати романа...» (Франко, 1986: 49, 305). Звісно, ці надмірно скромні Франкові епістолярні зізнання давно спростовано і доведено суттєву роль романів у творчому доробку автора. Зокрема, вельми цінними у цьому контексті є дослідження Івана Денисюка, який систематично спростовував «хибну думку про недосконалість Франкової романістики» (Денисюк, 2005: 129) та підкреслював її глибину та новаторство.

Наукова новизна

Послідовно трактуємо Франкові цінні висловлювання зі сфери генології як вислід докладного вивчення історії жанру, з'ясування особливостей його сучасного побутування та врахування особистого досвіду практичного втілення у відповідних мистецьких словесних формах. Властиво, такий комплексний підхід до складного питання сприяв точності та тривкості висновкових тверджень Івана Франка. Тому-то не помилимося, якщо назвемо автора естетичного трактату «Із секретів поетичної творчості» одним із найавторитетніших українських жанрознавців, теоретичні спостереження якого й досі не втратили актуальності, бо ж засновані на філігранному полікритеріальному прочитанні кожного досліджуваного твору.

Висновки

Отже, у науковій практиці Івана Франка дослідження жанрової системи літератури окреслилося як одне із пріоритетних завдань. З особливою ретельністю учений підійшов до вивчення жанрової природи роману, його історичної поетики. Аби краще збагнути «поетичні секрети» роману, дослідник вирішив простежити шлях від зародження жанру до сучасного стану побутування, себто путь від низин до вершин. Знаковою у контексті романознавчих спостережень Івана Франка є студія «Влада землі в сучасному романі», де автор з властивою йому густотою мислі виклав оригінальну версію історії поступу цього типу творів великої прози, зумисне застановляючись на поворотних моментах еволюції. Крок за кроком висвітлюючи причини того, чому так впевнено «простується й міцніє» жанр, український учений зосередився, головню, на відчитуванні партитури роману кінця ХІХ ст. Саме у цей період він максимально розширює свої можливості і утверджується у літературі як першорядна величина. Серед численних жанрових різновидів, які сформувалися упродовж тривалого періоду становлення генологічної одиниці, у вказаний період на авансцену вийшов соціально-психологічний та власне психологічний роман. Докладну характеристику передусім цих виявів «багатоликого» роману запропонував Іван Франко, наголосивши, що і у романній формі, і у літературі загалом спостерігається виразна тенденція до звуження зовнішньої та розширення внутрішньої подієвості, до занурення у «найглибші тайники людської душі». Зрештою, письменник не тільки констатував факт психологізації сучасного роману, а й успішно скористався

популярною практикою у власній художній творчості. Поза всяким сумнівом, значні здобутки Івана Франка у вивченні історії та теорії роману є підставовими для тверджень про ґрунтовний внесок українського вченого у розвиток генологічних студій. Високі атестації Франка-жанрознавця не запізнило компліментарні, а об'єктивні, адже засновані на констатації активного використання досвіду генологічних знахідок (у тому числі й дефінітивних означень щодо низки жанрів) дослідника у літературознавчій практиці.

Література

- Dunlop, J. (1814). *The history of fiction*. Edinburgh.
- Бахтин, М. (1979). *Проблеми поезики Достоевського*. Москва.
- Денисюк, І. (2005). До проблеми новаторства новелістики І. Франка. *Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. Т. 2: Франкознавчі дослідження*. Львів. 129–136.
- Денисюк, І. (2005). Літературна готика і Франкова проза. *Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. Т. 2: Франкознавчі дослідження*. Львів. 191–202.
- Зубрицька, М. (2001). Теорія діалогізму М. Бахтіна. *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* За ред. М. Зубрицької. 2-е видання. Львів: Літопис. 404–405.
- Пастух, Т. (1998). *Романи Івана Франка*. Львів: Каменяр.
- Франко, І. (1976-1986). *Зібрання творів* (Т. 1-50). Київ: Наукова думка.
- Ціхоцький, І. (2006). *Мова прози Івана Франка (стилістичні новації)*. Львів.

References

- Dunlop, J. (1814). *The history of fiction*. Edinburgh. (in English).
- Bakhtyn, M. (1979). *Problemy poetyky Dostoievstkoho*. Moskva. (in russian).
- Denysiuk, I. (2005). Do problemy novatorstva novelistyky I. Franka. *Literaturoznavchi ta folklorystychni pratsi: U 3 tomakh, 4 knykhakh. T. 2: Frankoznavchi doslidzhennia*. Lviv. 129–136. (in Ukrainian).
- Denysiuk, I. (2005). Literaturna gotyka i Frankova proza. *Literaturoznavchi ta folklorystychni pratsi: U 3 tomakh, 4 knykhakh. T. 2: Frankoznavchi doslidzhennia*. Lviv. 191–202. (in Ukrainian).
- Zubrytska, M. (2001). Teoriia diialohizmu M. Bakhtina. *Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st.* Za red. M. Zubrytskoi. 2-e vydannia. Lviv: Litopys. 404–405. (in Ukrainian).
- Pastukh, T. (1998). *Romany Ivana Franka*. Lviv: Kameniar. (in Ukrainian).
- Franko, I. (1976-1986). *Zibrannia tvoriv* (T. 1-50). Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian).
- Tsikhotskyi, I. (2006). *Mova prozy Ivana Franka (stylistychni novatsii)*. Lviv. (in Ukrainian).

Sviatoslav Pylypchuk. “It is the Kind of Art which Currently Reigns Almost Indiscriminately in Literature”: History and Theory of the Novel in Ivan Franko’s Literary Research. The article analyzes Ivan Franko’s contribution to the investigation in the novel history and theory. The intelligence methodology combines consistent geneological analysis and elements of cultural-historical and comparative-historical approaches. The significance of the Ukrainian scholar’s findings in geneological studies has been remarked. Among others, it has been accentuated that novel analysis was among his top priorities. In terms of historical poetics of the novel, Franko propagated its evolutionary development, gradual expansion of coverage and eventual establishment as a dominant literary form. The author of the aesthetic treatise “From the secrets of poetic art” traced out the development of the novel and identified therein turning or tipping moments when the genre, being affected by social turmoil and literary efforts of new generations of writers, found new prospective opportunities for expansion and improvement. The scholar believed that the ancient novel with its standard depiction of love stories since the triumph of Christianity survived in the form of a spiritual novel, which while retaining an engaging plot of the prototype puts forward the propagandistic function and promotes spiritual values. Having taken the baton from the Christial spiritual novel, the knighthood novel focuses on the person of the proactive protagonist, however, it offers no developmnet of the character. The domination of the knighthood novel was interrupted by Cervantes and his “Don Quixote”. The ingenious Spaniard lay the basis of the socio-psychological novel which was finally shaped only in the 19th c. and demonstrated the ultimate expansion of the genre boundaries of this geneological unit. It was on this modern stage of the genre’s life that Franko concentrated his efforts, having outlined a whole set of its constitutive elements and recognizable features. Among the most significant ones are the increased role of internal eventfulness, interiorization of the narration when the author while keeping in mind the acuteness and dynamics of the plot chooses to roam the labyrinth of the human soul and perceive the most covert motives of behaviour. Scientific novelty: we interpret I. Franko's geneological definitions of the novel as the result of a deep study of the history of the genre, clarification of the peculiarities of his modern life and taking into account his personal writing experience. Franko’s valuable findings in the realm of novel studies were implemented in the writer’s literary works, which proved his unique skill to harmoniously combine theory and practice.

Key words: geneology, novel, genre, historical poetics, character development, socio-psychological novel, psychological novel, instrospection.

Пилипчук Святослав Михайлович – доктор філологічних наук, професор кафедри української фольклористики імені акад. Ф. Колесси Львівський національний університет імені Івана Франка, <https://orcid.org/0000-0002-7445-6233>; pylypchuk.sviat@gmail.com

УДК 398(4):001.82]"1890/1925"

Мар'яна Лановик, Зоряна Лановик

**Методологічна парадигма наукових поглядів
академіка Володимира Гнатюка:
до проблеми розвитку європейської фольклористики**

У статті розглядається проблема розвитку європейської фольклористики кінця ХІХ – початку ХХ ст. на основі праць українського академіка Володимира Гнатюка, діяльність якого в радянський період перебувала під обмеженнями, а на сьогодні постала необхідність реконструювати всю панораму гуманітарних досліджень того періоду. Основна мета, яку ставлять перед собою автори, – простежити траєкторію європейської фольклористики від її генезису до пізньої методологічної концепції в її зв'язках з іншими галузями гуманітарного знання, такими, як історія, соціологія, лінгвістика, етнологія, антропологія тощо. Основну увагу приділено методології В.Гнатюка, зокрема траєкторії її становлення, трансформації та взаємозв'язків із появою нових наукових учень. Три домінуючі школи фольклористики, такі як міфологічна, яка вибудовувалася на основі арійської теорії братів Грімів; міграційна, у центрі якої поставала теорія міжнаціональних контактів та міграції сюжетів Т. Бенфея; та антропологічна, що ґрунтувалася на теорії самозародження сюжетів чи ідеї полігенези Е. Тейлора та Е. Ланга, вважаються фундаментальними, а інші теорії – історична, географічна – похідними. Звернено увагу на те, що академік В.Гнатюк вважав доцільним при аналізі різних жанрів використовувати різні методологічні підходи у залежності від того, чи ці жанри поставали, як самобутні для української традиції, чи запозичені.

Висновки засвідчують, що В. Гнатюк був свідомий усіх методологічних пошуків свого часу і продуктивно застосовував їх у своїй науковій практиці. Якщо здебільшого вчені були націлені вважати всі існуючі теорії опозиційними одна одній, то академік В. Гнатюк намагався поєднати всі досягнення своєї епохи й довів, що всі теорії підходять для певного фольклорного матеріалу і в більшості випадків можуть бути узгодженими один з одним. Його наукова діяльність, безсумнівно, є показовою для розуміння процесів розвитку гуманітарних досліджень у Європі. Наукові погляди та висновки вченого досі актуальні для сучасної фольклористики та можуть розглядатися як плідний приклад синтезу й узгодженості методологій і наукових підходів у вивченні національної спадщини європейців.

Ключові слова: В. Гнатюк, фольклористика, методологія, гуманітарні студії, синтез, підхід, європейський досвід.

Вступ

Наука ХІХ століття розвивалася під знаком філології, адже саме у цей період остаточно викристалізувалися основні філологічні сфери, відбувалося становлення гуманітаристики в цілому. Активний розвиток різних галузей знання тривав як процес взаємодії та синергетичного обміну між різними царинами науки. Зацікавлення фольклористикою при цьому було поштовхом до вивчення мовознавства (адже народна творчість виявляла специфіку народних діалектів та говірок), історії (тексти про минуле містили згадки про події, що впливали на життя етносів, зберігали не спотворену пам'ять про минуле), етнографії та культурології (фольклор розглядався у широких контекстах у зв'язку з особливостями матеріальної творчості), соціології (народні оповіді та тексти походили з різних верств населення, містили вказівки на особливості побуту різних етнічних, релігійних, майнових, професійних груп та прошарків), літературознавства (адже у цей час фольклор постав як потужне джерело писемної літератури, що переймала з усної традиції мотиви, сюжети, образи, жанри) та ін. Ці тенденції значно посилювалися у ХХ столітті, яке позначилося сплеском зародження і розвитку нових теорій та методологічних підходів у царині фольклористики, літературознавства, мовознавства, філології в цілому, що стимулювалося появою нових концепцій у сфері філософії, культурології, соціології. Множинність теорій виявила ситуацію цілковитого плюралізму поглядів на межі ХХ – ХХІ століть, що фіксувалося у численних виданнях антологій, хрестоматій, енциклопедій гуманітарних вчень.

У пострадянському (й загалом східноєвропейському) просторі, що упродовж майже століття перебував під потужним ідеологічним впливом, цей процес мав свої особливості: окрім нагальності ознайомлення із закордонними напрацюваннями, які були під забороною радянської цензури, невід'ємним завданням поставало повернення із забуття заборонених імен українських та загалом європейських дослідників та науковців ХІХ – ХХ століть. Тільки у такий спосіб можна було надолужити втрачене і об'єднати розірваний процес наукового розвитку в єдиному пліні.

Сьогодні із відстані достатньої часової дистанції перед сучасною науковою спільнотою постає нове **завдання**: простежити особливості траєкторії розвитку гуманітарних вчень, їх

взаємовпливів, сфер взаємодії, виявити шляхи відновлення зв'язків між історичними розривами. У цьому сенсі показовою є прижиттєва та посмертна доля вчених ХІХ – початку ХХ століття, праці та наукові пошуки яких можуть бути маркерами наукових процесів, що відбувалися у їх час та тривають до сьогодні. Така **постановка проблеми** видається нам актуальною та значимою і для цілісної побудови історії та розвитку гуманітарних вчень, і для розуміння можливого відновлення певної ланки втраченого знання.

Знаковою та показовою у цьому сенсі нам бачиться постать академіка Володимира Гнатюка – члена низки наукових академій та інституцій, зокрема Чехо-Словацького етнографічного товариства у Празі, етнологічних товариств у Відні та Берліні, Міжнародного союзу фольклористів у Гельсінкі, Російської Академії Наук у Петербурзі та ін.; багаторічного секретаря Наукового Товариства Шевченка, який підтримував постійні зв'язки із тогочасними закордонними центрами українства (Женева, Відень, Париж), листувався із вченими різних країн Європи. Будучи знавцем багатьох мов, не лише сам глибоко знайомився із напрацюваннями різних наукових шкіл, а й упродовж тривалого часу як голова Етнографічної комісії НТШ, багаторічний редактор Етнографічного збірника, Матеріалів до української етнології, Літературно-наукового вісника, секретар та директор Українсько-Руської Видавничої Спілки писав огляди, рецензії та критичні замітки про новодруки, здійснював та публікував переклади праць, що з'являлися у науковій сфері.

Теоретичний базис

На сьогодні практично відсутні дослідження динаміки фольклористичних шукань Володимира Гнатюка у контексті розвитку європейської фольклористики. Заборони та замовчування наукових напрацювань вченого у радянський період розвитку української науки спричинили часткову втрату та забуття його набутків та наукових гіпотез. Досі за інерцією зберігається тенденція применшувати значення В.Гнатюка для розвитку української гуманітаристики: сфера його наукових інтересів звужується до сфери етнографії, його постать представляється як маргінального галицького дослідника народної культури і побуту. Водночас ігнорується той факт, що він був знайомий з існуючими та новоявленими теоріями із фольклористики, етнографії, культурології, мовознавства, історії та ін., підтримував багаторічні зв'язки з

науковими установами та вченими Чехословаччини, Австро-Угорщини, Франції, Німеччини, Англії, Швеції, Фінляндії, Польщі, Білорусі, Росії та ін. У часописах усіх цих країн є велика кількість відгуків та рецензій на праці самого В.Гнатюка чи надіслані матеріали, видані на українських землях; його діяльність високо оцінювали визначні вчені його доби, серед яких польський славіст А. Брюкнер, шведський лінгвіст О. Брох, чеські науковці Ч. Зібрт, Ї. Полівка, І. Горак, Ф. Ржегорж, Ф. Главачек, А. Черни, хорватський вчений В. Ягич (Детальніше див. Мушинка, 1987; Романенчук, 1981). Послугуючись у своїй діяльності здобутками багатьох вчених, водночас впливав на становлення й розвиток гуманітарної науки у східнослов'янському зокрема та загальноєвропейському просторі загалом. М. Мушинка вказує на те, що, «як свідчить рукописний архів Володимира Гнатюка у Львівській Науковій бібліотеці, він уважно стежив за розвитком фольклористики у Західній Європі, особливо в Австрії, Німеччині, Франції та Англії і був у особистих зв'язках з багатьма визначними фольклористами цих країн» (Мушинка, 1987: 102). Окремі наші розвідки про місце і роль В.Гнатюка академічному просторі Європи (Лановик, 2021; Лановик, 2022) спонукають до ширших узагальнень задля того, щоби вибудувати цілісну панораму діяльності видатного українського вченого, його наукової парадигми.

Як підтверджують його багатогранна діяльність та наукова спадщина, Володимир Гнатюк здійснив синтез багатьох теорій, вибудувавши цілісну й логічно обґрунтовану методологічну парадигму, яка є показовим прикладом того, як ідеї з різних гуманітарних вчень нашаровуються та співіснують в одній науковій системі, як вони циркулюють не лише в межах однієї національної площини, в якій здійснюють зворотний вплив на тих закордонних науковців, а також ті джерела, звідки живилися та черпали свої сили. **Мета** нашої статті – простежити цю траєкторію наукових поглядів та концепцій українського вченого у хронології становлення та розвитку і з'ясувати значення зроблених ним припущень та висновків для сучасного стану гуманітаристики. У процесі дослідження реалізуються такі **завдання**: проаналізувати існуючі праці Володимира Гнатюка у теоретичному ключі, розглядаючи його авторські фольклористичні теорії у фокусі європейського процесу становлення та розвитку фольклористики як окремої філологічної науки та вписати динаміку розвитку фольклористичних шукань

Володимира Гнатюка в контекст зміни наукових парадигм гуманітарних вчень Європи та України. Це увиразнює **новизну** дослідження, адже тривалий час інерція радянського постколоніального спадку гальмувала європоцентричні вектори розвитку української науки. Водночас була перервана тяглість традиції, адже злам віків демонстрував нерозривність українського наукового простору із європейським, але у 30-ті роки минулого століття насильницькою радянізацією української науки було зруйновано усі напрацьовані результати. На сьогодні важливо відновити втрачені зв'язки поколінь, на основі відновленого спадку продовжувати започатковані раніше наукові пошуки в царині гуманітарних вчень.

Виклад основного матеріалу

Академічний простір Європи ХІХ століття, зокрема сфера словесної творчості, перебував під потужним впливом трьох засадничих шкіл та теорій, вироблених у їхніх межах, які хронологічно змінювали одна одну: міфологічної, міграційної, антропологічної. Вони становлять ту матрицю, яку можна вважати системою координат наукового світогляду окремого дослідника чи ширших дослідницьких спільнот того часу. Усі інші викристалізовувалися під впливом котроїсь із цих трьох основних, внаслідок поєднання чи модифікації поглядів, означених в їхніх межах, або ж як намагання подолати інерцію тієї сили впливу, що мали праці їхніх прихильників на формування історії гуманітарних вчень.

В основних монографіях, де подано цілісний огляд життя та діяльності В. Гнатюка – авторів Михайла Яценка (Яценко, 1964) та Миколи Мушинки (Мушинка, 1987) не акцентується увага на глибоких зв'язках українського вченого з ідеями **міфологічної школи**, засновниками якої були брати Грімм, а початком – видана у 1835 р. «Німецька міфологія» Я. Грімма. У першому випадку це пов'язано з тим, що дослідження М. Яценка практично зламало лід радянської заборони на ім'я В. Гнатюка, затавроване цензурою як послідовника і соратника українського «буржуазного націоналіста» Михайла Грушевського. Тому вчений періоду відлиги шістдесятництва, хоча й дуже глибоко вивчив праці і доробок В. Гнатюка (про що свідчить надзвичайна ретельність і точність цитувань, розлога бібліографія) був змушений виважено окреслювати

постать академіка-фольклориста, свідомо вживаючи радянські кліше про його «демократичне походження» та «передові погляди». Звичайно, про акценти щодо міфологічної школи та її ідей (арійська теорія, генеалогічні зв'язки тощо) не могло бути й мови. Однак, дослідник принагідно зазначає, що у 90-х роках ХІХ століття В. Гнатюк вивчав праці М. Драгоманова, О. Потебні, Т. Бенфея, В. Клоустона та ін. (Яценко, 1964: 142). При цьому М. Яценко звертає увагу на праці О. Потебні «Про деякі символи в слов'янській народній поезії», «Про міфічне значення деяких обрядів і повір'їв», «Про купальські вогні і деякі споріднені з ними уявлення». Згодом вчений вказує на той вплив, який мала на В. Гнатюка порівняльна міфологія М. Мюллера, яка, окрім ідей братів Грімм, будувалася на етимологічному методі у фольклористиці (ці погляди, до речі, поділяв і О. Потебня): «Зв'язавши проблему міфа з мовою, М. Мюллер створив метод лінгвістичної палеонтології, зміст якого зводився до відшукування нібито збережених у мові свідчень первісного мислення, релігії, цивілізації. В період, коли ще не склалися окремі народи, кожне слово, за М. Мюллером, було в первісній арійській мові міфом, кожне ім'я – обрядом, кожний іменник – певною особою і кожний прийменник – маленькою драмою» (Яценко, 1964: 168). Міфологічними за своєю суттю, на думку М. Яценка, були пошуки В. Гнатюка у сфері народної демонології як «міфічних уявлень, що тісно зв'язані з віруваннями та звичаями народу» (Яценко, 1964: 214). У 1903 р. вчений опублікував «Знадоби до галицько-руської демонології», у 1904 – перший том «Знадобів до української демонології», за ним вийшли й інші томи (Етнографічний збірник. Т. XV, 1904; Етнографічний збірник. Т. XXXIII, 1912; Етнографічний збірник. Т. XXIV, 1912). У 1908 р. за сприянням В. Гнатюка опубліковано «Матеріали до гуцульської демонології» зі вступною статтю А. Онищука (Матеріали до української етнології. Т. XI, 1908).

Дослідження М. Мушинки, написане під значним впливом згаданої вище монографії М. Яценка, до певної міри зберігає тенденцію не акцентування міфологічних поглядів В. Гнатюка. Водночас при вдумливому читанні ці натяки теж присутні: стараннями В. Гнатюка були перекладені та видані Казки братів Грімм; у річищі міфологічних поглядів тривали пошуки у сфері української демонології. У другому томі «Знадобів...» опубліковано

ґрунтовну вступну статтю «Останки передхристиянського світогляду наших предків», в якій В. Гнатюк виклав власні погляди на публікований міфологічний матеріал.

Стосовно становлення ідей міфологічної школи сам В. Гнатюк особливо вирізняв роль братів Грімм та німецького філолога Макса Міллера, про що він зазначав зокрема у «Передньому слові» (Гнатюк, 1981: 165) до «Українських народних казок» (1913), а згодом розгорнув цю думку в «Передмові» до збірки «Народні казки. Баронський син в Америці» (1917). Зокрема він наголошував на тому, що німецькі дослідники розглядали казки, як «останки мітів, які постали в часи творення мітів і були давнім спільним добром індогерманців» (Гнатюк, 1981: 169). Осмислював він теж і роль М. Міллера. До речі, саме його він вважав зачинателем арійської теорії, а також стверджував: «На його думку, давні арійці говорили образно, алегоріями та метафорами, які з часом позабувалися, поставали іменами власними або особовими, і так алегорії поперемінювалися в міти. Наші казки належить уважати за останки тих давніх мітів» (Гнатюк, 1981: 169).

Ми теж свідомі того, що В. Гнатюк був добре обізнаний із працями інших послідовників міфологічної школи в українському науковому просторі: Михайла Максимовича, який послуговувався подібними ідеями у передмові до видання українських народних пісень 1827 р.; Миколи Костомарова, чия «Слов'янська міфологія», що вийшла у світ у 1847 р., була написана під впливом «Німецької міфології» Я. Грімма; Якова Головацького, що висловлював збіжність поглядів у праці «Очерк старословянського баснословия или мифология», виданій у 1860 р.; Івана Нечуя-Левицького, який назву своєї праці «Світогляд українського народу» розширив підзаголовком «Ескіз української міфології» (1876); Миколи Сумцова, який приділяв значну увагу залишкам міфічних уявлень в культурній традиції, зокрема у праці «Культурні переживання» (1890) та ін. Р. Кирчів (Кирчів, 2000: 13) у цьому зв'язку звертає увагу ще й на той пласт матеріалів і відомостей з української народної міфології, які зібрали та опублікували іноземні дослідники, зокрема Оскар Кольберг, Антоні Подбереський, Євгеніуш Руліковський, Володимир Ястребовий, Франтішек Ржегорж, і які, безсумнівно, В. Гнатюк мав перед собою під час розробки цієї теми. Коли працював над узагальнюючою студією із української міфології, серед системних

досліджень, він особливо виокремлював розвідку словацького науковця Гануша Махала «Нарис слов'янської міфології» (Прага, 1891), ґрунтовну тритомну працю чеського вченого Любора Нідерле «Життя старих слов'ян» (Прага, 1911-1916), а також брав за основу праці відомого міфолога ХІХ століття Людвіка Преллера про грецьку та римську міфології, за зразком яких окреслював пантеон старослов'янських богів (Кирчів, 2000: 7-37).

Показовим щодо міфологічних шукань В. Гнатюка є й те, що він виокремлював міф як окремий жанр народної творчості й відводив йому особливу роль, важливим завданням бачив створення цілісного корпусу народної української міфології, в якому би було зафіксовано релігійний світогляд наших предків (Гнатюк, 1917). Це мало на меті пробудження історичної пам'яті, осмислення власної культурно-історичної спадщини. Про те, що вчений уболівав і за подальшу долю українських міфологічних студій свідчить той факт, що до своїх розвідок від давав усі доступні відомості та покликання на праці зі слов'янської та світової міфології, часто надзвичайно розлогі прикінцеві списки джерел та літератури.

Водночас найважливішим для фольклористичних пошуків В. Гнатюк вважав віднайдення паралелей до досліджуваних явищ – як у площині однієї національної традиції, так і поза її межами. На думку вченого, паралелі не тільки звільняють дослідника від необхідності знову і знову перекидати цілі гори різних матеріалів, а й вказують, що зроблено у цьому напрямі, допомагають орієнтуватися при новому друкуванні матеріалів; також важливі для порівняльного вивчення фольклору окремого народу у його культурно-історичних зв'язках із творчістю інших народів (Записки НТШ. Т. LXXXV, 1908: 221). Без таких паралелей, як стверджував учений, дослідження стає одноплосинним і безплідним. До цього його найбільше спонукали результати пошуків представників *міграційної школи*. Її засновником був Теодор Бенфей, який у 1859 р. у передмові до двотомної збірки індійського епосу «Панчатантри» написав розлогу передмову, яка сама собою могла би бути окремою книгою, і яка ознаменувала початок нового витка європейської фольклористики. Заперечуючи генетичний метод у відшукуванні спільного арійського предка, запроваджений представниками міфологічної школи, Т. Бенфей висунув теорію міграції сюжетів шляхом міжнаціональних контактів, окресливши основні шляхи і періоди їх поширення.

Осмишуючи науковий шлях В. Гнатюка, М. Яценко вказує, що «певні впливи міграційної школи уже з самого початку помітні на його дослідженнях» (Яценко, 1964: 142). Не другорядним є й той факт, що у час, коли більшість українських фольклористів зосереджувалися переважно на пісенній творчості чи пісенному супроводі народних обрядів, В. Гнатюк саме під впливом ідей західноєвропейської фольклористики почав приділяти особливу увагу прозовим жанрам. На нього мали значний вплив не лише розвідки Т. Бенфея, які він читав в оригіналах, а й праці його послідовників на українському ґрунті: Миколи Сумцова, який послуговувався ідеями мандрівних сюжетів у праці «Современная малорусская этнография» (1893), а особливо – численні праці Михайла Драгоманова, Агатангела Кримського, Івана Франка – вчених, які упродовж усієї наукової творчості були майже непохитними прихильниками цього методу. Щодо закордонних апологетів міграційної школи, то на рівні з Т. Бенфеєм у кількох своїх розвідках він ставив визначного німецького ученого Райнгольда Келлера та французького науковця Емануїла Коскена (Гнатюк, 1981: 165, 169). Він також сприяв поширенню ідей міграційної школи в українському культурно-науковому просторі. Так, за його підтримки побачила світ теоретична праця В. Клоустена «Народні казки та вигадки: їх вандрівки та переміни» про міграцію та зміни міжнародних казкових сюжетів, яка вийшла у перекладі та опрацюванні А. Кримського і на яку В. Гнатюк одразу ж написав схвальну рецензію (Записки НТШ. Т. XVI, 1897. Кн. II: 25–29), щоби привернути до неї більшу увагу наукової спільноти.

Надзвичайною заслугою В. Гнатюка є його нахил до систематизації зібраного та опублікованого матеріалу. До усіх текстів, які він записував у фольклорних експедиціях, він намагався дати максимальну кількість паралелей (подекуди цей обшир вражає навіть сучасного дослідника, який має доступ до комп'ютерної техніки чи Інтернет-джерел), що, з одного боку, було незмінною вимогою тогочасної порівняльної фольклористики, а з іншого – свідченням неймовірних енциклопедичних знань вченого. М. Яценко наголошував: «Аналіз джерел, з яких взято паралелі до записаних творів, свідчить про те, що Гнатюк не тільки глибоко знав українські публікації (Головацького, Чубинського, Драгоманова, Рудченка, Грінченка, Франка), а й ... польські (Кольберга, Цишевського,

Войціцького, Глинського, Хелховського, Корновича), сербські (В. Караджича), чеські (Мали, Кильда, Добжинського, Коласа), німецькі (Грімм, Кюхлера, Бекштейна, Шдейхера), французькі, англійські та ін. Подаючи паралелі і варіанти, Гнатюк часто супроводить їх примітками, зауваженнями, в яких ... простежує побутування та зміни окремих казкових та легендарних мотивів у подібних чи паралельних сюжетах різних народів. До матеріалів, записаних в Угорщині, він додає покажчик мотивів (українською мовою в II томі, німецькою – в IV–VI томах)» (Яценко, 1964: 114–115). А. Кримський, оцінюючи фольклористичну працю В. Гнатюка, теж наголошував на тому, що «повнота наведених паралелей полегшує роботу етнографа, а точність запису дає чудовий матеріал для лінгвіста» (Кримський, 1929: 217).

Другим ключовим моментом у контексті ідей міграційної школи В. Гнатюк вважав віднайдення та пояснення шляхів міграції традиційних сюжетів та їхніх мотивів. Ці його погляди найбільш виразно постають у розвідках «Віршована легенда про рицаря і смерть» (Записки НТШ. Т. LXXXV. Кн. 5, 1908: 140–158.) та «Легенда про три жіночі вдачі» (Записки НТШ. Т. XCVII. Кн. 5, 1910: 74–85). У першій він здійснив детальний аналіз літературної легенди із рукописного збірника Симеона Возняка, уклавши до неї численні паралелі з народної усної традиції та простеживши можливі шляхи її міграції. У другій – на основі чотирьох варіантів легенди (дві із Закарпаття, і по одній із Сербії та Аравії) – він окреслив ймовірне походження та шляхи міграції цієї легенди (зокрема з Аравії через Туреччину і Сербію на Закарпаття).

Не можна не звернути увагу на те, що український фольклорист від початків своєї діяльності залучав ідеї міфологічної та міграційної шкіл до різного роду матеріалів. Якщо у першому випадку це були міфи чи міфічні погляди як такі, елементи міфів в обрядовій творчості та ритуалах, то казки та байки (звіриний епос, казки про тварин), значну частину легенд, балад, новел та анекдотів (останні дві пов'язував також із писемною літературою, як-от із традицією «Декамерона») В. Гнатюк вважав міграційними жанрами, які, поширюючись на нові території, пристосовувалися до нових умов, набуваючи національного колориту тієї території, на якій асимілювалися. Подекуди вчений був надто категоричним у своїх судженнях, аж до тверджень про неможливість визначення

походження певних творів чи співвіднесення їх із певною національною традицією, відтак – проголошення цілого пласту усної творчості «інтернаціональним»: «Усі казки так само не українського походження і нині не можна вже навіть говорити про «національні казки», бо вони всі «мандрівні, інтернаціональні»» (Гнатюк, 1916: XLVI–XLVII).

Оскільки В. Гнатюк був надзвичайно плідним та успішним збирачем не тільки великої кількості цікавих оповідей, а й значної частини творів цілком оригінальних, то це змушувало його із часом переглядати власні погляди на походження та функціонування окремих пластів усної словесності. Такими зокрема були тексти, до яких він не знаходив ні паралелей, ні схожих мотивів, до того ж ні у писемній літературі, ні у фольклорі, як-от казки «Модний Робінзон», «Про 24 братів і про Пасирожку», «Про Царя Ворона і його вояків: Голода, Мороза, Студінь, Теплоту» та ін. Це приводило його до висновків, що навіть у тих жанрах, які він вважав міграційними та інтернаціональними, можливі випадки, коли оригінальний текст постає незалежно від будь-якої іншої запозиченої традиції. Це спонукало його до того, щоби частково перейняти ідеї *антропологічної школи* з її теорією самозародження сюжетів.

Антропологічна школа веде свій відлік від 1871 р., коли вийшла книга Едвард Бернета Тейлора «Первісна культура». У ній відкидаються попередні припущення міфологічної та міграційної шкіл, натомість наголошується на самостійному виникненні у різних народів подібних явищ під впливом однакових умов розвитку чи історичних обставин. Загальновідомий факт, що і погляди Е. Тейлора, і його послідовника Ендрю Ланга та деяких інших британських дослідників (у тому числі й Дж. Фрейзера) ґрунтувалися на основі теорії еволюціонізму Чарльза Дарвіна, зокрема концепцій, викладених у його книзі «Про походження видів» (1859). Британські вчені перенесли ці ідеї у сферу словесності й оперували такими поняттями, як самозародження, розвиток, еволюція тощо. Вони наголошували на тому, що й подібні сюжети та образи є не обов'язково запозиченими (тобто найімовірніше самостійними), а виникали паралельно в різних народів на однаковому рівні розвитку. Ці пошуки згодом були підсилені соціальним та антропологічним векторами, зокрема в іншій засадничій книзі Е. Тейлора. «Вступ до вивчення людини і цивілізації. Антропологія» (1891).

Саме у цей час В. Гнатюк виявляв особливий інтерес до антропології. Показовим у цьому сенсі є листування вченого із його колегами-антропологами. Так, в одному з листів до відомого українського антрополога, етнографа та вченого-гуманітариста Ф. Вовка, який на той час перебував в еміграції в Парижі, і з яким В. Гнатюк мав низку суміжних зацікавлень, він просив скерування стосовно антропологічних студій, які прагнув долучити до власних етнографічних розробок. Обговорював з ним книги з антропології, які читав у німецьких оригіналах, на що Ф. Вовк відповідав, що без знання французької та англійської мов досягти значних результатів у цій царині не вдасться. За його порадою В. Гнатюк почав активно вивчати французьку та англійську мови (Гнатюк В. Документи, 1998: 30–40).

Як бачимо із пізніших праць вченого, серед представників цієї школи та апологетів теорії полігенези, яких він називав «антропологи та соціологи», він особно вирізняв англійця Ендрю Ланга, француза Й. Бедієра та фіна А. Аарне. Їхні погляди стисло окреслював так: «Нема ніякої підстави думати, що тільки індійці можуть творити казки. Їх творять усі народи, а відбиваються в них давні вірування, звичаї, установи, відносини одних людей до других і до природи. У народів, що стоять на однаковій культурній рівні, можуть рівночасно витворитися при подібних обставинах зовсім подібні казки. Звідси й пояснюється подібність казок навіть у таких народів, що ніколи не мали між собою ніякої стичності ні безпосередньо, ні посередньо» (Гнатюк, 1981: 170).

Захоплення антропологією додало до наукових розвідок українського етнографа-фольклориста соціологічний вектор, а також змусило переглянути власні погляди на ті жанри, які В. Гнатюк вважав наскрізь міграційними. Він почав чіткіше бачити прогалини у вченнях міфологічної та міграційної шкіл, особливо у тих випадках, коли вчені надуживають якимось окремих із методів і тоді доходять до абсурду: ціла творчість якогось народу може сприйматися як одне суцільне запозичення. Він неодноразово застерігав від таких перегинів, а також визнавав, що не тільки зовсім оригінальні тексти, а й подібний мотив міг виникнути в різних народів самостійно: «Народна творчість – це не щось абстрактне, відірване від землі; вона має аналогію в писаній літературі, а навіть дуже часто має там свої початки... Народні твори можуть повстати незалежно від себе в

кількох місцях... Однакова ситуація викликає однакову розумову працю і як наслідки її можуть бути однакові твори. На них можна також найліпше відрізнити національні верстви, що росли на загальнолюдській тлі» (Записки НТШ. Т. LXXV, 1907: 205). Відтак, не тільки в українських записах, а й в численних слов'янських фольклорних збірниках В. Гнатюк загострював увагу на тих зразках народної творчості, яких, за його словами, «не можна підтягнути під жодні впливи» (Записки НТШ. Т. XIV, 1896: 19).

Із праць учених, що належали до антропологічної школи, український дослідник запозичив не лише ідеї, пов'язані з можливістю зародження оригінальних сюжетів чи то в межах однієї національної традиції, чи й навіть окремої місцевої локації (що згодом можуть поширитися або ні на інші суміжні території). Він перейняв також особливий інтерес до явищ анімізму, тотемізму, фетишизму, метапсихози та метаморфози, які були детально окреслені саме в антропологів, зокрема в «Первісній культурі» Е. Тейлора. Однак він їх застосовував не лише до антропологічних студій, а й до казкових, як-от у праці «Деякі уваги над байкою» (Гнатюк, 1916), а також міфологічних, зокрема у «Нарисі української міфології» (Гнатюк, 2000), що був однією з останніх написаних монографій вченого, яка не була видана за його життя і вийшла друком уже після остаточного знаття табу з його імені та наукової діяльності після здобуття Україною незалежності.

Утім, думки представників антропологічної школи для українських вчених не були настільки близькими, як двох попередніх шкіл, особливо з огляду на їхню закоріненість в еволюціонізм Ч. Дарвіна – теорія яка у XIX – початку XX століть не прижилася на слов'янському ґрунті, де були надзвичайно стійкі та потужні впливи християнства. Тому із цього вчення поширилися лише окремі погляди, зокрема щодо можливості самозародження оригінального твору, мотиву чи сюжету на окремій національній території, не залежно від культурного рівня народу чи від його контактів з іншими національними спільнотами. Тоді ж Олександр Котляревський обґрунтовував самобутність жанру українських дум. Пошуки у цьому напрямі спонукали вчених відшукувати тексти суто національного характеру, чим викликали сплеск зацікавлення до історичних творів (адже саме історичні тексти, що поставали наслідком конкретних

історичних обставин і подій були самобутніми і не повторювалися в інших національних джерелах).

Так в українському науковому просторі постала *історична школа фольклористики*, яка мала свою виразно національну специфіку. Її методологія значно відрізнялася від поширеної на той час у Західній Європі методології культурно-історичної школи Іпполіта Тена, адже ключовим її підходом було розуміння того, що фольклор імперських та поневолених націй розвивається не за однаковими законами: у першому випадку швидко згасає через відсутність будь-яких на нього заборон з боку влади, у другому – міцно і надовго фіксується в народній свідомості як фактор національної пам'яті, підтвердження власної культурної самобутності, свідченням чого постає історія. Саме з такою настановою збирали фольклор прихильники збереження народної старовини Микола Дашкевич, Павло Житецький, Михайло Грушевський. Цей підхід був, по суті, дуже подібний до антропологічного типологічного методу, але без акценту на еволюціонізм та дарвінізм, натомість із особливою увагою до історичних досліджень, з'ясування історичних причин та наслідків щодо кожного окремого явища народної культури.

Розлогий зібраний матеріал української усної традиції сам ставав поштовхом до розширення наукових горизонтів. Адже на той час було зібрано та систематизовано велику кількість жанрів, які не можна було інтерпретувати за допомогою жодної із вище окреслених теорій. Вони потребували особливого підходу. До того ж це були тексти різні за жанрами. Такими поставали численні думи, історичні хроніки, козацькі, гайдамацькі пісні; із прози – історичні легенди, перекази про заснування українських міст, про конкретні історичні битви чи інші події та ін.

В. Гнатюк, будучи знавцем зібраних матеріалів й історичних пам'яток, джерел і розвідок, таким чином долучився до розгортання в українському науковому просторі ідей історичної школи. Як зазначав М. Мушинка, «В його розумінні народна творчість була відображенням історії народу, тому він закликав збирачів записувати всі жанри фольклору як історичні документи і сам послідовно виконував цей заклик» (Мушинка, 1987: 72).

Найтісніший зв'язок з історією вчений простежував у народних переказах про історичні особи або події та конкретні місцевості. Він

визнавав, що у цьому жанрі майже ніколи не трапляються міжнародні мандрівні сюжети. Особливий пієтет мав до «місцевих переказів», які фіксували точні топонімічні назви, конкретні імена, історичні факти.

Його погляди на історизм народних творів цілісно викладені у праці «Словацький опришок Яношик в народній поезії», яку він опублікував як передмову до збірника «Народних оповідань про опришків» (Етнографічний збірник. Т. XXVI, 1909). Тут основною є думка про те, що «людей з іншої епохи можна об'єктивно оцінювати лише на підставі основного знання тої епохи». Таким чином він на підставі численних історичних документів, зокрема матеріалів судової справи Яношика 1613 р., судових актів, а також відомостей з польської книжки В. Лозінського «Правем і левем» про свавілля та жорстокість Потоцьких, Стадніцьких, Сем'янських, Красіцьких, Понятовських окреслює розлоге історичне тло та соціальні умови виникнення опришківського руху; аналізує, як у текстах простежується поєднання реальних історичних подій, узагальненого типового образу народного ватажка і месника, таких художніх елементів, як гіперболізація, поетизація, анахронізм тощо. Відтак пояснює особливості реалістичної поетики, де історична правда переплітається з елементами народної фантазії. В цілому ж історизм бачиться як особливий стрижень національного характеру, що вказує на самобутність походження твору, на органічний зв'язок його з життям певного народу.

М. Яценко вказував не те, що В. Гнатюк простежував також певні історичні впливи не лише в народних переказах, а й в окремих текстах казок, зокрема бачванських («Казки з Бачки» були опубліковані у 1910 р. в Етнографічному збірнику, Т. XIX). Як зазначав учений, «Характерною рисою багатьох фантастично-пригодницьких казок, записаних Гнатюком, є те, що в них прозирають історичні події часів боротьби слов'янських народів проти турецьких загарбників, дія у деяких з них відбувається в місцевості оповідача (в даному разі на Закарпатті, в Керестурі і Коцурі)... Історичні перекази стосуються в основному боротьби балканських народів проти турецької навали у XIV – XV ст., зокрема про битву на Косовому полі, про угорського короля Матіаша (Матвія Корвіна)» (Яценко, 1964: 104). Згодом М. Яценко підсумовував і щодо історичних зв'язків між народами, ідей спільних моментів в історії різних націй: «Його вивчення фольклору українського народу

в порівнянні з творчістю інших народів базувалося не на вишукуванні формальних, відірваних від реального життєвого ґрунту подібностей, а навпаки – йшло від розуміння того, що історичні взаємозв'язки народів породжують взаємовпливи і у сфері духовної культури» (Яценко, 1964: 160). Саме тому у фольклорі українців, що розселені на території Угорщини, є численні вкраплення оповідей з історії Сербії, Австрії, Хорватії, подій з балканської війни, турецько-татарських набігів на ці землі.

На думку В. Гнатюка, історичними за своєю суттю можуть бути не лише епічні твори, а й пісенні, як-от історична пісня про Нечая. У цьому ключі він аналізував окремі тексти у їх зв'язку з історичними документами. Так, при розгляді пісні «Ой, горе, горе, не біда – не гетьманщина!» він не лише подав детальний аналіз подій, що знайшли в ній відлуння, а й долучив до інтерпретації універсали гетьманів, листи козаків чернігівського полку до гетьмана та інші історичні документи.

Пошуки та напрацювання у річищі різних шкіл фольклористики, а також надзвичайно обширний та різноманітний фольклорний матеріал, який український академік збирав сам чи укладав для друку, виявили нагальну проблему систематизації текстів. Як бачимо із його напрацювань та опублікованих збірників, він намагався поєднати воедино жанровий, тематичний та хронологічний принципи. Щодо проблеми рубрикування та узагальнення для нього надзвичайно актуальними виявилися ідеї представників *історико-географічної школи*, які теж вдалися до спроби синтезувати часовий та просторовий принципи. А оскільки її основною локацією був університет у Гельсінкі, де працювали її засновники – фольклористи професори батько та син Карл та Юліус Крони, то ця школа також отримала назву *фінської школи*. Свій історичний відлік історико-географічна школа веде від 1873 р., коли А. Бореніус виголосив свою засадничу доповідь про міграцію древніх рун. Прихильники школи обстоювали думку, що географічне розміщення народу є вирішальним щодо історії та долі людей, які живуть на цій території: від цього буде залежати характер їхньої діяльності, ремесла, вірування, відтак – особливості розвитку культури, специфіка формування світоглядної системи, характер народної творчості.

Від початку існування фінської школи В. Гнатюк пильно стежив за новими дослідженнями колег. Коли у 1907 р. було засновано

Міжнародну Федерацію фольклористів, він написав лист-звернення до професорів Кронів, в якому виявив бажання долучитися до їхньої спільноти. Водночас інформував про власні фольклорні зацікавлення і висловлював готовність виконувати певні обов'язки як члена Федерації і загалом бути корисним для подальших ширших узагальнень щодо висновків про фольклор Європи. Таким чином, його ім'я було серед перших учасників Федерації. Ця співпраця була надзвичайно плідною: він регулярно отримував часопис *Folklore Fellows Communications*, усі видання Федерації, рецензував їх на сторінках українських часописів, інформував слов'янських читачів із новинами та подіями на північноєвропейських теренах. Зі свого боку надсилав до Федерації українські фольклорні видання, багато матеріалів робив на запит. За його сприяння була налагоджена співпраця між Науковим Товариством Шевченка та Міжнародною Федерацією фольклористів. Як свідчать архівні матеріали (значна їх частина зберігається також в архіві НТШ у Сарселі), В. Гнатюк активно листувався та обмінювався матеріалами з основними представниками фінської спільноти: професорами Кронами, Анти Амантусом Аарне, професором Вілльо Йогансенем Мансіккою. Знайомство із останнім, між іншим, відіграло важливу роль, у період воєнних заворушень в Галичині, в час і після Першої світової війни, коли не працювала пошта, через нього посилав К. Крону та А. Аарне свої праці та нові матеріали, бо проф. Мансікка тоді був почесним аташе українського посольства і неодноразово приїжджав до Праги та Львова.

Серед головних завдань у своїх дослідженнях прихильники історико-географічної школи вважали виявлення етнографічної приналежності виникнення фольклорних сюжетів у поєднанні двох ключових параметрів: географічного – місця появи тексту та історичного – часу його появи. Відібравши та класифікувавши усі відомі їм варіанти казок, вони здійснили неймовірну роботу щодо їх систематизації з метою простежити шляхи їхнього можливого поширення. Задля наочнішої конкретики створювали карти, на яких позначали траєкторії мандрівок досліджуваних сюжетів. Український вчений перейняв цю методу у своїх розвідках, зокрема укладав карти під час власних експедицій в Угорську Русь. Частина цих карт зберігається у фондах Музею Володимира Гнатюка у с. Велеснів Тернопільської області.

Також у той час серед фольклористів велася активна робота стосовно пошуку можливих способів каталогізації прози. Свої ідеї щодо систематичних показчиків пропонували вчені різних країн. В. Гнатюк схвально відгукувався на спробу систематизації казок чеського дослідника Ї. Полівки, на систематичний показчик тем і варіантів російського автора Л. М. Смірнова. Однак, коли в одному із часописів *Folklore Fellows Communications* вийшов системний каталог казкових сюжетів А. А. Аарне, то В. Гнатюк з прозорливістю істинного науковця одразу побачив у ньому цілісну і перспективну схему навіть на далеке майбутнє. У своїй рецензії на працю Аарне він зокрема зазначав: «Розуміється, що з часом можуть у сім каталозі позаходити різні зміни і прийдуть численні доповнення, але головна основа його полишиться все таки і буде дуже добре служити для всякої орієнтації» (Записки НТШ. Т. СІХ, 1912: 205). У цій же рецензії вчений висловив тверде переконання про необхідність систематизувати за цим каталогом усі тексти української народної казкової прози.

У подальшій своїй праці він послуговувався каталогом Аарне і класифікував за ним усі зібрані тексти. При публікації матеріалів біля кожного тексту вказував його порядковий номер за цим каталогом. Його ретельність дала вагомі результати, що мали неймовірний зворотній вплив. Прикладом цього є промовистий факт про те, що у час, коли Аарне видав свій каталог, в Європі було відомо лише кілька десятків сюжетів казок про тварин. Розуміючи, що це число з часом може зрости, Аарне відвів на тваринний епос ще додаткових 299 позицій. Коли В. Гнатюк у 1916 р. видав «Українські народні байки (звіриний епос)» (Етнографічний збірник. Т. XXXVII–XXXVIII, 1916) у двох томах, то в ньому було розміщено лише з території Західної України 400 сюжетів казок про тварин, з яких 361 – цілком оригінальні, що не мали паралелей в інших національних традиціях. У передмові до збірника він звернув увагу, що цей факт доводить давність та самобутність української народної традиції, багатство словесності українського народу, зокрема зазначив: «Сей учений не припускав, щоб у загальнім фолкльорі знайшлося більше, ніж три сотки самостійних байок, а їх стільки приносить сама моя збірка. ...Наскільки мені відомо, нема досі в європейським фолкльорі більших окремих наукових збірників байок»)» (Етнографічний збірник. Т. XXXVII–XXXVIII, 1916). Ці знахідки та висновки не

просто перевершили будь-які сподівання закордонних вчених, а їм змусили переглянути запропоновану нумерацію.

Як зазначав М. Мушинка, «Фінська школа, що орієнтувалася на історично-географічну методу, мала значний вплив на наукові праці В. Гнатюка цього періоду. Цей вплив найвиразніше виявився в його дослідженнях «Віршована легенда про рицаря і смерть», «Легенда про три жіночі вдачі», «Пісня про покритку, що втопила дитину» та зокрема в праці «Деякі уваги над байкою»» (Мушинка, 1987: 112).

Спроби Гнатюка щодо систематизації усього масиву відомих на той час фольклорних матеріалів були перервані подіями Першої світової війни та буремними роками на українських землях. Після війни саме фінська сторона зробила перший крок щодо відновлення наукових контактів: К. Крон написав лист до В. Гнатюка із проханням продовжити перервану роботу. Однак, В. Гнатюк лаконічно відповідав, що в нових умовах і при новій владі це вже неможливо. Згодом у радянській науці каталог А. Аарне був проголошений «декадентським і занепадницьким», уся діяльність фінської школи була піддана нищівній критиці та заборонена. Однак прозорливість В. Гнатюка як науковця підтвердилася наприкінці ХХ століття, коли вчені пострадянського простору знову повернулися до системи Аарне (доповненої Томпсоном). Каталог Томпсона-Аарне не втратив своєї актуальності і на сьогодні.

Як бачимо з аналізованого матеріалу, науково-методологічна система академіка В. Гнатюка формувалася упродовж тривалого часу, увиразнювалася, доповнювалася, видозмінювалася, переосмислювалася під впливом нових досягнень фольклористики, у тому числі й європейської. Тому не дивно, що вчені, яким належать перші спроби визначення Гнатюкової методи дослідження, губилися у здогадах. На це вказує й М. Яценко в огляді попередніх розвідок про діяльність українського академіка: «Щодо визначення наукового методу, яким користувався В. Гнатюк, то Ф. Колесса¹ в одному випадку вважає його історико-порівняльним, в другому – антропологічним...» (Яценко, 1964: 6). В. Петров у своїй розвідці «Академік Володимир Гнатюк у своїх фольклорних студіях» (Записки історично-філологічного відділу УАН, 1927) «вперше

¹ Мається на увазі «Передне слово» до XXI–XXII томів «Матеріалів до української етнології та антропології» (1929) та «Історії української етнографії» (1946).

звернув увагу на соціологічний підхід вченого до вивчення народної творчості, на пояснення її у зв'язку з соціальними, політичними, економічними умовами...» (Яценко, 1964: 7); водночас вказував на захоплення закордонними теоріями Бенфея, Клоустона, Коксена, Больте та ін. М. Мушинка про певний синтез наукових поглядів писав: «В. Гнатюк був прихильником порівняльної методи у фольклористиці, однак, на відміну від інших, зокрема західноєвропейських прихильників цієї методи (Бенфей, Клавстон), він не відкидав й інші школи: історичну, антропологічну, мітологічну. В кожній з них він знаходив раціональне ядро» (Мушинка, 1987: 72). Підтвердження цьому знаходимо у працях В. Гнатюка, особливо останнього періоду творчості, де він описує усі три основні методи і показує переваги кожної з них, подає розлогі списки відомих на той час джерел, монографій та розвідок різними мовами. Із часом ці списки розросталися, увиразнювалися, виявляли нові зацікавлення і пошуки вченого.

Зі свого боку вважаємо за необхідне додати: в науково-методологічній системі В. Гнатюка можна, окрім уже згаданих теорій та концепцій, відшукати нашарування думок та ідей ще дуже багатьох дослідників, знаних у той час. У низці висловлених ідей проступають думки його попередників, на які він спирався, свідомі чи не свідомі алюзії. Так, наприклад, читаючи слова про те, що «...народу без поезії і без творчості нема, і тому кождий народ, від найкультурнішого до найпримітивнішого, заступлений у всесвітнім фольклорі» (Етнографічний збірник. Т. XXXVII–XXXVIII: XLVI–XLVII) не можна не зауважити перегуків з думками Й.Гердера та представників німецьких шкіл романтизму (про вплив Гердера та європейських романтиків він вказує у своїй праці «Українська народна словесність»). Показовими щодо різновекторності пошуків вченого є такі його міркування, як-от стосовно древності жанру казки: «Хто вміє читати казки, той знайде в них багато дуже старинних культурних пережитків. У них переховалися й останки міфів, і первісні погляди правні та воєнні, і погляди людей на природу та відносини до неї, і останки старинних уряджень публічних і приватних та інше» (Гнатюк, 1981: 166–167). У кількох рядках – розуміння того, що окремо взятий жанр містить численні нашарування і може бути проаналізований з позицій різних підходів і шкіл. Він дивився на кожен пласт народної культури, на кожен жанр

багатогранно, розуміючи, що і це ще не межа: у наукових пошуках, які тоді тривали, вчений передбачав начерки майбутніх рішень. Тому висловленими у своїх працях думками, він випередив численні ідеї, які були розгорнуті у фольклористиці після його смерті. Наприклад, гіпотезою про те, що існує величезна кількість казок, але, з огляду на давність цього жанру, нові казки уже не творяться, а можливі лише комбінації старих мотивів, академік В. Гнатюк випередив ідеї В. Проппа у його спостереженнях над казкою. На окреме дослідження заслуговує також його концепція про традиційні сюжети та образи, яка цілісно оформиться аж у другій половині ХХ століття. Ці та інші його концепції могли би стати предметом окремого дослідження.

Висновки

У підсумку мусимо підкреслити, що для науково-світоглядної парадигми В. Гнатюка властиві ті риси, які характерні для мислителів високого рангу: багатогранність та різновекторність аналізу, розуміння важливості міжпредметних зв'язків, схильність до систематизації надзвичайно великих масивів інформації та до значних теоретичних узагальнень. Дослідницько-методологічна система академіка є промовистим зразком щодо проблеми становлення та розвитку наукових вчень і для окремої знакової постаті в науці, і для національної академічної спільноти, і для масштабного наукового обширу, яким поставав за життя В. Гнатюка загальноєвропейський гуманітарний простір. Її приклад є показовим для відстеження і розуміння основ розвитку наукових вчень у будь якій, особливо філологічній, царині. Знаковим є й те, що вироблена ученим система є відкритою до оновлення, тому не втрачає власної актуальності й на сьогодні. Вартим уваги сучасних гуманітаристів є яскравий приклад, як різновекторні методології можуть розглядатися не під кутом зору взаємозаперечення та методологічної несумісності, а у площині взаємовіддзеркалення та взаємодоповнення. Мало досліджені та вилучені із активного наукового обігу праці українського вченого із європейським визнанням відкривають нові можливості для подальшого вивчення зближення української науки із європейськими шуканнями. Білі плями у діяльності нашого земляка повинні бути заповнені новими розвідками, його ім'я та наукові досягнення – повністю реабілітовані та очищені від ретушування ідеологів попереднього століття.

Література

- Гнатюк, В. (1981). Вибрані статті про народну творчість, Нью-Йорк.
- Гнатюк, В. (1916). Деякі уваги над байкою, [в:] Етнографічний збірник. Т. XXXVII–XXXVIII. С. XLVI–XLVII.
- Гнатюк В. (1998). Документи і матеріали (1871–1989). Відп. ред. Олег Купчинський, Львів.
- Гнатюк, В. (2000). Нарис української міфології, Львів 2000. 264 с.
- Гнатюк, В. (1917). Українська народна словесність. Відень. 50 с.
- Етнографічний збірник. Т. XV. (1904).
- Етнографічний збірник. Т. XXVI. (1909).
- Етнографічний збірник. Т. XXXIII. (1912).
- Етнографічний збірник. Т. XXIV. (1912).
- Етнографічний збірник. Т. XXXVII–XXXVIII. (1916).
- Записки історично-філологічного відділу УАН. (1927). Кн. X.
- Записки НТШ. Т. XIV. (1896).
- Записки НТШ. Т. XVI. (1897). Кн. II. С. 25–29.
- Записки НТШ. Т. LXXV. (1907).
- Записки НТШ. Т. LXXXIII. (1908).
- Записки НТШ. Т. LXXXV. (1908). Кн. 5. С. 140–158.
- Записки НТШ. Т. XCVII. (1910). Кн. 5. С. 74–85.
- Записки НТШ. Т. СІХ. (1912).
- Кирчів, Р. (2000). Міфологіяна Володимира Гнатюка. [в:] В. Гнатюк, Нарис української міфології, Львів.
- Кримський, А. (1928). Розвідки, статті та замітки, Київ.
- Лановик З., Лановик М. (2022). Осмислення мультикультуралізму східноєвропейського простору у фольклорно-етнографічних працях Володимира Гнатюка про угорських русинів. *Русин*. Т. 67, 342–360.
- Лановик М., Лановик З. (2021). Європеїзм наукового світогляду та громадсько-політичної діяльності Володимира Гнатюка. Володимир Гнатюк у європейському науковому просторі: колективна монографія. упор. М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. Тернопіль: Підручники і посібники.
- Матеріали до української етнології. Т. XI. (1908).
- Мушинка, М. (1987). Володимир Гнатюк. ЗНТШ Т. 207, Париж – Нью-Йорк – Сідней – Торонто.
- Романенчук, Б. (1981). Дослідник «нерушеного терену». [в:] Гнатюк, В. Вибрані статті про народну творчість. *Записки НТШ*. Т. 201, 5–23.
- Яценко, М. (1964). Володимир Гнатюк. Київ.

References

- Hnatiuk, V. (1981). Vybrani statti pro narodnu tvorchist' [Selected articles on folk art]. Niu-York (in Ukrainian).
- Hnatiuk, V. (1916). Dejaki uvahy nad bajkoju [Some reflections over fable]. Etnohrafichnyj zbirnyk. T. XXXVII–XXXVIII (in Ukrainian).

- Hnatiuk, V. (1998) *Dokumenty i materialy (1871–1989)*. [Dokuments and materials]. Vidp. red. Oleh Kupchyns'kyi. L'viv (In Ukrainian).
- Hnatiuk, V. (2000) *Narys ukrains'koï mifolohii* [Sketch of the Ukrainian mythology]. L'viv (in Ukrainian).
- Hnatiuk, V. (1917) *Ukrains'ka narodna slovesnist'* [Ukrainian national folk literature]. Viden' (in Ukrainian).
- Etnohrafichnyj zbirnyk (1904). [Ethnographic Collection]. Vol. XV (in Ukrainian).
- Etnohrafichnyj zbirnyk (1909). [Ethnographic Collection]. Vol. XXVI (in Ukrainian).
- Etnohrafichnyj zbirnyk (1912). [Ethnographic Collection]. Vol. XXXIII (in Ukrainian).
- Etnohrafichnyj zbirnyk (1912). [Ethnographic Collection]. Vol. XXIV (in Ukrainian).
- Etnohrafichnyj zbirnyk (1916). [Ethnographic Collection]. Vol. XXXVII–XXXVII (in Ukrainian).
- Zapysky istorychno-filolohichnoho viddilu UAN (1927). (in Ukrainian).
- Zapysky NTSh. (1896). Vol. XIV (in Ukrainian).
- Zapysky NTSh. (1897). Vol. XVI (in Ukrainian).
- Zapysky NTSh. (1907). Vol. LXXV (in Ukrainian).
- Zapysky NTSh. (1908). Vol. LXXXIII (in Ukrainian).
- Zapysky NTSh. (1908). Vol. LXXXV (in Ukrainian).
- Zapysky NTSh. (1910). Vol. XCVII (in Ukrainian).
- Zapysky NTSh. (1912). Vol. CIX (in Ukrainian).
- Kyrchiv, R. (2000). *Mifolohiana Volodymyra Hnatiuka* [Mythologiana of Volodymyr Hnatiuk]. In: Hnatiuk, V. *Narys ukrains'koï mifolohii*. L'viv (in Ukrainian).
- Kryms'kyj, A. (1928). *Rozvidky, statti ta zamitky* [Studies, articles and notes]. Kyiv (in Ukrainian).
- Lanovyk, Z., Lanovyk, M. (2022). *Osmyslennia mul'tykul'turalizmu shidnoievropeis'kogo prostory u fol'klorno-etnografichnykh pratsiah Volodymyra Hnatiuka pro uhors'kyh rusyniv*. [Understanding the multiculturalism of Eastern Europe in the folklore and ethnographic works of Volodymyr Hnatiuk about the Ugrian Rusins]. *Rusin*. Vol.67, 342–360 (in Ukrainian).
- Lanovyk, M., Lanovyk, Z. (2021). *Ievropeizm naukovogo svitogliadu i gromads'ko-politychnoi diial'nosti Volodymyra Hnatiuka. Volodymyr Hnatiuk u ievropeis'komu naukovomu prostori: kolektyvna monografiia* [Europeanism of Volodymyr Hnatiuk's scientific outlook and social and political activity. Volodymyr Hnatiuk in the European scientific space: a collective monograph]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky (in Ukrainian).
- Materialy do ukrains'koji etnolohiji* (1908). [Materials for Ukrainian ethnology]. T. XI (in Ukrainian).
- Mushynka, M. (1987). *Volodymyr Hnatiuk*. [Volodymyr Hnatiuk]. ZNTSh T. 207 (in Ukrainian).
- Romanenchuk, B. (1981). *Doslidnyk «nerushenoho terenu»*. [Explorer of undisturbed terrain]. In: Hnatiuk V. *Vybrani statti pro narodnu tvorchtiv'*. Zapysky NTSh. T.201 (in Ukrainian).

Jatsenko, M. (1964). Volodymyr Hnatiuk [Volodymyr Hnatiuk]. Kyiv (in Ukrainian).

Mariana Lanovyk, Zoriana Lanovyk. Methodological Paradigm of Academician Volodymyr Hnatiuk's Scientific Views: to the Problem of the Development of European Folklore Studies. The paper deals with the problem of the development of European folklore studies of the end of the 19th – the beginning of the 20th century on the basis of the works of Ukrainian academician Volodymyr Hnatiuk, whose activity was under restrictions in the Soviet period, but now must be reconstructed for the whole panorama of the humanitarian studies of that period. The main **goal** of authors is to trace the trajectory of European folklore studies from its genesis to the late methodological concept in its connections with other fields of humanitarian knowledge such as history, sociology, linguistic, ethnology, anthropology, etc. The main attention is paid to its **methodology** in the focus of its formation, transformation and interconnections with the emergence of new scientific doctrines. Three dominant schools of folklore studies such as mythological, which was built on the basis of the Aryan theory of the Brothers Grimm; migration, in the centre of which was the theory of international contacts and migration of tales by T. Benfey; and anthropological which based on the theory of self-generation of plots or the idea of polygenesis by E. Taylor and A. Lang, are considered as fundamental while the other theories – historical, geographical – as derivative. Attention is drawn to the fact that Academician V. Hnatiuk considered it expedient to use different methodological approaches when analyzing different genres, depending on whether these genres appeared as original for the Ukrainian tradition or borrowed.

In the **conclusion** it is indicated that the analysis of the activity of V. Hnatiuk proves that he was aware of all methodological searches of his time and productively applied them in his scientific practice. While mostly scholars were aimed to consider all the existing theories as oppositional to each other, academician V. Hnatiuk tried to reconcile all achievements of his epoch and proved that all the theories are appropriate for certain folklore material and in the majority of cases could be agreed with each other. His academic activity is undoubtedly indicative for the understanding of the developing processes of the humanitarian studies in Europe. As well as scientific views and conclusions of the scholar are still valid for the contemporary folklore studies and could be considered as fruitful example of harmonization of methodologies and scientific approaches in the study of the national heritage of Europeans.

Key words: V. Hnatiuk, folklore studies, methodology, humanitarian studies, synthesis, approach, European experience.

Лановик Мар'яна Богданівна – доктор філологічних наук, професор кафедри теорії і методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка; <https://orcid.org/0000-0002-1261-120X>; m-z@ukr.net

Лановик Зоряна Богданівна – доктор філологічних наук, професор кафедри теорії і методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка; <https://orcid.org/0000-0002-3260-9887>; m-z@ukr.net

Реалізація змістових категорій *гармонія / дисгармонія* в метриці Б. І. Антонича

Стаття присвячена аналізу збірки «Велика гармонія» Б. І. Антонича. У ній поет намагається зрозуміти сутність Бога і відшукати гармонію у власному серці. Слово «гармонія» є основоположним образом книги, але у своєму прагненні її досягнути поет, швидше, демонструє свої внутрішні суперечності, складні стосунки зі світом і з самим собою, що відображено у поезиці. До книги увійшли вірші на релігійну тематику, написані впродовж 1932–1933 рр.

Зроблено спробу з'ясувати як реалізуються змістові категорії «гармонія» і «дисгармонія» на метричному рівні книги. Адже зміст зумовлює форму, а форма залежить від змісту. У збірці поряд із класичним римованим віршем присутній і неklasичний вірш. Він представлений усіма різновидами – дольником, тактовиком та акцентним віршем. Тактовик трапляється рідше, він здебільшого входить до інших неklasичних розмірів.

Поет шукає гармонії, але, на жаль, не може її сягнути. Збірка наскрізь контрастна сповнена суперечностей як на образному, так і на версифікаційному рівні. Власні душевні терзання митець передає не лише через бінарні опозиції (життя-смерть, день-ніч, світло-темрява, гармонія-дисгармонія, добро-зло, радість-сум), а й через класичну і неklasичну форму вірша. Б. І. Антонич протиставляє гармонійний, досконалий світ природи дисгармонійному, «механістичному», штучному світу людей. Ліричний герой страждає, оскільки перебуває між благочестям і спокусами, Богом та сатаною, природою та цивілізацією, гармонією і хаосом. А тому й автор постійно балансує між класичним і неklasичним віршем. Попри те, що класичний вірш домінує у збірці, все ж довгі цезуровані розміри, різностопність, зміна римування та характеру рим руйнують гармонію звучання тексту. Велика кількість неточних рим теж подекуди утруднює сприйняття.

Ключові слова: вірш, поезія, світогляд, гармонія, дисгармонія, молитва, рима, класичний і неklasичний вірш.

Вступ

Уже в юності поет Богдан Ігор Антонич переживав складні внутрішні суперечності, душевні терзання, а відтак намагався відшукати гармонію в серці, у творчості, у спілкуванні з Богом, природою. Друга збірка його поезій «Велика гармонія» і демонструє

«прагнення двадцятидворічного поета глибше зрозуміти сутність Бога, а також поетично висловити своє ставлення до Нього» (Антонич, 2007: 19). До книги увійшли вірші релігійної тематики, написані впродовж 1932–1933 рр. Усього 45 текстів, з яких 38 мають заголовки латинською або грецькою мовами, а 7 – українською.

У пропонованій праці належить з'ясувати наскільки гармонійною є ця книга не лише на змістовому, а й формальному рівні. Адже дихотомія змісту і форми й досі належить до актуальних проблем теорії літератури. У випадку Б. І. Антонича ця опозиційна пара є надважливою для розуміння загадки постання художнього твору та процесів його сприйняття. Поняття «гармонія» виступає основоположним кодом-образом книги, але у прагненні її досягнути поет, швидше, демонструє свої внутрішні суперечності, складні стосунки зі світом і з самим собою, що й відбито у поетиці збірки. Гармонія не може бути великою чи малою, вона або є, або немає.

Методи й методики

У праці актуалізовано низку літературознавчих методів: герменевтичний – для глибинного проникнення в текст, біографічний – для актуалізації життєтворчої основи постання збірки, психоаналітичний – для розуміння внутрішньоглибинних джерел і передумов появи текстів, а також метод аналізу дискурсу, що запроєктував можливість розглянути збірку митця як метатекст. Okремо варто сказати про метод віршознавчого аналізу, скерований на встановлення метричних особливостей поезій.

Виклад основного матеріалу

У «Діалогах» Платона Сократ говорить піфагорійцю Сіммію, що душа не є гармонією, оскільки гармонія складна, а душа – проста. «Якщо душу будемо вважати гармонією, то як назвати те, що міститься в душах – доброту й злобу? Може, першу назвемо гармонією іншого порядку, а другу – дисгармонією?» (Платон, 1999: 269). Гармонія – це не застиглий стан, а неперервний процес пошуку ідеалу, повноти, довершеності. А дисгармонія, яка їй протистоїть, сприймається як певний розлад, безформність, хаотичність. Гармонія традиційно розглядається як універсальна парадигма світобудови, в основі якої панують злагода, узгодженість, співзвучність усіх її елементів.

В. Ласовський говорить про «два обличчя Антонича» і називає основною рисою поета «дуалізм обличчя». Тобто, з одного боку, Антонич був «надхненний поет, повен розмаху, жадоби пізнання,

жадоби вияву», «вічний у своїй поезії», а з другого боку, «Антонич – буденна людина був... пересічною індивідуальністю», в якій «чулося злякану й зніяковілу за кожним своїм словом людину, переполохану неприродним звуком власного голосу» (Ласовський, 1939: 24–25). Ось ці дві протилежні свої сутності і намагався примирити митець упродовж свого життя.

Дуалізм (від лат. *dualis* – подвійний) – філософська позиція, що виходить із визнання подвійності (двоїстості, бінарності) субстанцій, або першоначал світу (духа і матерії); рівнів пізнання (напр., трансцендентального та емпіричного), морально-етичних начал (добра і зла) (Філософський енциклопедичний словник, 2002: 175). Дуалізм світу можна представити через антитези Космос/Хаос, природа/цивілізація, душа/тіло, вічне/тлінне, матеріальне/духовне тощо. У літературі теж є свої бінарні опозиції, які рухають літературний процес: давні і нові автори, традиція / новаторство, реалістичне / романтичне, класичне / некласичне.

Б. І. Антонич рано усвідомив дуалістичну сутність буття. Його хвилює бінарна опозиція одвічних понять – тимчасове і вічне (безсмертне). Крізь збірку «Велика гармонія» проходить ідея про те, що людина від початків стоїть на роздоріжжі, маючи перед собою два різні шляхи: один веде до загибелі (Темряви), інший – до Спасіння (Світла). І саме Бог та віра не дають людині схибитися, а, навпаки, спонукають обрати правильний шлях, який приведе до омріяної гармонії:

Малі до щастя дверці:

захоплення та неба,

гармонії у серці –

нічого більш не треба (Антонич, 2007: 68).

Слушною видається думка Я. Розумного про те, що «збірка про “велику гармонію” в дійсності свідчить про поетову дисгармонію, про його внутрішній конфлікт, у якому зіткнувся світ Б. І. Антонича-традиціоналіста, вихованого в родинному священничому середовищі, зі світом Б. І. Антонича-життєпоклонника, якого, “самотній” і “нещасливий” диявол, Антоничів спокусник і символ повного людського життя, намагається звести й завести в життєву розкіш, шалену й гарячу» (Розумний, 1988–1989: 493). Спробуємо простежити, якими шляхами поет рухався до гармонії книги і чи відповідає заявлений у ній зміст самій назві.

Порушення гармонії спостерігається вже у самій побудові збірки. Почати слід уже з того, що Б. І. Антонич не дотримується хронологічного принципу. Книгу мав би відкривати вірш «Musica postis», який подається третім, а завершальний у «Великій гармонії» вірш «Salve Regina!» насправді не є останнім за часом написання.

У пошуках гармонії та відповідей на питання Антонич здебільшого звертається до Бога Творця («Ut in omnibus glorificetur Deus / Хай у всьому прославиться Бог», «Deus Magnificus / Великий Господь», «Te Deum laudamus I / Тебе, Бога, хвалимо I», «Veni Creator / Творче, прийди!», «Te Deum laudamus II / Хвалім Господа II» та ін.), Ісуса Христа («Agnus Dei / Божий Агнець», «Kyrie Elejson / Господи, помилуй!»), Святого Духа («Veni Sancte Spiritus / Прийди, Святий Духу!») та Діви Марії («Ave Maria / Радуйся Марія!», «Mater gloriosa / Прославлена Мати», «Salve Regina / Спасай, Царице!»). Недаремно й обирає жанр молитви, що найбільше відповідає втаємниченій розмові з вищими силами. У вірші «Deus Magnificus / Великий Господь» Господь прямо називається гармонією, яка відчувається і «на найвищій недеї гір», і «на найглибшій моря дні», і «на небі, гамазеї гір», і «в кожній ночі, в кожнім дні», і «в шумі вітру та морських бурхливих пін», і навіть «серед убогих стін і в молитві дитини»:

Він кожній речі мелодію дає,
Він – гармонія, Він – акорд музичний,
Він – камертон, що строїть серце твоє,
Він – Звук Доконаний, Величний (Антонич, 2007: 50).

Сягнути гармонії можна і за допомогою музики, що, власне, і намагається зробити поет. Музичне начало є наскрізним у книзі і проявляється на різних рівнях. Зокрема, у ній трапляються такі музичні терміни, як концерт, спів, хор, пісня, мелодія, ліра, лютня, гусла, фортепіано, скрипка, арфа, тон, камертон, сопрано, струни, акорд, псалом тощо. У вірші «Veni Creator / Творче, прийди!» ліричний герой, звертаючись до Бога, жодного разу прямо не називає його, а задіює образні означення: «Майстер осяйної музики етеру», «Настройщик дня й ночі», «Пане тиші й реву бур», «акорд космічної гармонії довкола». А ще Бог – це митець, який кладе долоні «на фортепіано світу» («Musica postis»). Гармонія може оселитися лише у серці, яке не знає сум'ять і перебуває у стані абсолютного спокою: «В серці, що сповите тихого спокою шарфами, / милозвучний, гармонійний кожен

тон» («Musica noctis»). Оскільки такого спокою живій людині майже неможливо досягнути, утворюється опозиція «Бог – людина», подана через категорії «гармонія – негармонійність», «милозвучність – дисонанс»:

Ти акорд космічної гармонії довкола,
я – енгармонійний – серед хвиль боротись мушу;
та коли б моя душа униз упала квола,
дисонанс заглуш і громом вбий безсилу душу (Антонич, 2007: 72).

Але метричної гармонії, як того вимагає класичний вірш, поет дотримується украй рідко. Попри те, що Антонич у цьому вірші використовує мелодійний хорей, він постійно порушує його стопність, яка коливається від шести до восьми і сповільнює рух віршорядка, змінює характер рим (1 строфа – попарна зміна чоловічих і жіночих, 2 строфа – жіночих і чоловічих, 3 строфа – лише чоловічі, 4-та – лише жіночі), використовує какофонічні збіги приголосних («Творче сотні місяців, мільйона зір», «в найчорнішу душу й в найчорнішу з всіх печеру», «дисонанс заглуш»).

Ліричний герой збірки – це «самотній, сірий», «мізерний, шепелявий, лихий поет» з «німими очима», «звичайний піїта», «поет бунту, розкоші й розпуки», «одиниця лиха, сірий брат». І ось такого, здавалось би, не зовсім примітного героя, Бог наділив поетичним даром. А тому, на знак подяки, він хоче оспівувати велич і славу Господа: «На хвалу Божу вірші / пишу собі наївні» (Антонич, 2007: 68). Однак ліричний герой – це ще й інструмент, на якому грає Бог, і він може звучати як гармонійно, так і збиватися у дисгармонію. І саме Бог вирішує, коли ця музика життя скінчиться:

І радісне й сумне
Минає, мов примара.
Вже Бог кладе мене,
мов скрипку, до футляра (Антонич, 2007: 46).

У вірші «Ave Maria / Радуйся Марія!» ліричний герой, називаючи Діву Марію «пісня сонячна, гармонія, надія», просить її вгамувати «енгармонійних струн на арфі серця дрозж», «енгармонійний скрегіт арфи серця заспокій». Навіть і арфа може звучати не мелодійно, а видавати скрегіт та інші неприємні звуки, якщо на людську душу вже навіяно пороху, і звідусіль підступає зло. Тільки якщо людина прийме Бога, то зможе відшукати гармонію у своєму серці:

А сьогодні я спілий, мов літом,	UU– UU– UU– U
покінчив молодечі штукарства та герці,	UU– UU–UU–UU– U
погодився із Богом та світом	UU– UU– UU– U
і знайшов досконалу гармонію в серці (Антонич, 2007: 74).	UU–
UU– UU– UU– U	

Б. І. Антонич протиставляє гармонійний, досконалий світ природи дисгармонійному, штучному, «механістичному» світу людей, світу, який потребує «перезавантаження». А відтак поетові було затишно і спокійно не у своєму історичному часі, реальному світі дисгармонії, політичних, економічних заворушень та духовних негараздів. Його стихія і навіть покликання – занурюватися у глибини підсвідомого, жититися енергією власних поетичних фантазмів і сновидінь.

Поетова дисгармонія позначилася і на метричному рівні. Власні душевні суперечності Антонич передає не лише через бінарні опозиції, представлені на рівнях антитези (життя-смерть, день-ніч, світло-темрява, гармонія-дисгармонія, добро-зло, радість-сум), а й через класичну і некласичну форму вірша. Людині хочеться гармонії і рівноваги, однак у її внутрішньому світі, як правило, вирують суперечливі емоції, панують сумніви і розлад. Тому поети ХХ ст. і починають звертатися до некласичного вірша, як найбільш відповідного епосі. Адже некласичне розуміється як дисгармонія в своїй основі, а тому і викликає переважно супротив, несприйняття. Насправді автори некласичних віршів, швидше за все, хочуть відтворити реальні суперечності світобудови й злами свого внутрішнього єства. Класичний вірш асоціюється з гармонією, порядком, мелодійністю, а для некласичного властива вільна форма, хаотична, яка не визнає жодних правил. Відомий віршознавець М. Гаспаров зачисляє до некласичних ті форми вірша, які лежать за межами п'яти силабо-тонічних розмірів (Гаспаров, 1974: 28). Такої ж думки дотримується і Н. Костенко, включаючи до некласичних форм дольник, тактовик, акцентний вірш і верлібр (Костенко, 2006: 101).

Дихотомія Хаосу та порядку посідала ключове місце вже у свідомості давніх греків. З античного міфу відомо, що Гармонія (з грецької «злагода, лад») – донька суворого бога війни Арея та спокусливої Афродіти, богині кохання і краси. Отож можна сприймати гармонію як витвір двох протилежностей – сили і краси, війни і кохання. Геракліт розумів гармонію як єдність протилежностей.

Зокрема, у фрагменті № 8 говориться: «Те, що розходиться, завжди сходиться, а з різних (тонів) утворюється прекрасна гармонія, і все це виникає через боротьбу» (Досократики, 1997: 283). Б. І. Антонич теж вбачає гармонію світу в поєднанні протилежних начал – добра і зла, спокою і боротьби. Гармонію спокою за Антоничем людина може пізнати лише після смерті, а поки вона живе, то повинна прагнути примирити в собі життя і боротьбу, добро і зло:

Станув час – це Бог спинив твої грядучі дні. –U –U –U –U –U –U – X7
 Я піду небавом за тобою, UU –U –U UU –U X5
 та тепер шукаю ще гармонії життя й борні – UU –U –U –U –U UU –U – X8
 ти ж знайшов гармонію спокою (Антонич, 2007: 84). –U –U –U UU –U X5

Щодо віршування, то Б. І. Антонич у «Великій гармонії» мав би звертатися лише до класичного вірша (римованого і силабо-тонічного), як найвідповіднішого заголовку книги. На перший погляд, він наче й справді переважає (75,6 %). Але вартує розглянути ці тексти уважніше, зокрема на предмет того, наскільки вони є гармонійно правильними. З усіх силабо-тонічних розмірів домінують двоскладові, а саме ямб (67,6 %). Лише поодинокі вірші повністю витримані в одному розмірі, як-от улюблений в поета тристопний ямб:

Що це кого турбує,	U– U– U– U
що я складаю вірші?	U– U– U– U
Чи добрі є, чи гірші,	U– U– U– U
це байдуже Йому є.	U– UU U– U

Що це кого цікавить,	U– U– U– U
що я складаю ямби?	U– U– U– U
Одне сказав я вам би:	U– U– U– U
для Божої все слави... (Антонич, 2007: 68).	U– UU U– U

Але для досягнення метричної впорядкованості поету доводиться руйнувати традиційні синтаксичні зв'язки, використовувати інверсію чи позасхемні наголоси. Б. І. Антонич повсякчас вдається до різностопного ямбу, що переконливо засвідчує його душевне сум'яття, яке позначається і на метричному рівні. Три з шести віршів різностопного ямба написані в один день – 29 березня 1932 р. («Рубач», «Четвертий кут», «Надія»). Поет співпереживає людям, переймається їхнім болем і свято вірить, що навіть:

Коли довкола ніч є чорна,	U– U– U– U– U
життя важке, неначе жорна,	U– U– U– U– U
а серце з болю мліє,	U– U– U– U
приходиш ти,	U– U–
надіє... (Антонич, 2007: 98)	U– U

Надія називається «дочкою Бога», саме вона може порятувати, коли, здавалося б, життя нестерпне, коли obsідають хвороби, а в серці оселяється зневіра.

Стопність ямба у збірці коливається від двох («Мистецтво поезії, II, 3») до дев'яти («Радуйся, Маріє!» – Я79). Вірші «Дві дороги», «Геть Сатано» і «Хвалимо Тебе, Господи, II» витримані у розмірі семистопного ямбу. Ліричний герой оповідає про дві дороги, одна з яких веде до Сатани, а інша до Бога. І тоді як Сатана всіляко намагається спокусити ліричного героя і завести його на манівці, він, герой, уперто шукає Бога «в низинах, в горах, на штилях недей, / в курній мужицькій хаті і в гладкій балевій залі...» (Антонич, 2007: 42). Але висновок невтішний:

І не знайшов Тебе, дарма шукав, хоч тільки змоги, Я7
щоби побачити Твою присутність. Всюди темно.
Не знав, що розминулись поруч себе дві дороги:
ти теж шукав мене – у моїм серці. Теж даремно (Антонич, 2007: 42)

На хорей припадає лише 14,7 % віршів. Домінує різностопний хорей. Так, уже перша поезія збірки «Ut in omnibus glorificetur deus / Хай у всьому прославиться Бог» написана різностопним хореем, в якому стопність коливається від п'яти до семи, велика кількість пірихіїв. Вірш абсолютно позбавлений гармонійної мелодики через видовженість рядків, використання енжамбеманів і дисонансних поєднань звуків, відмінність клаузул та анакруз, ускладнений синтаксис. Мабуть тому, ліричний герой, який називає себе «мізерним, шепелявим, лихим поетом», сумнівається, чи зможе оспівати всеіснування Бога, чи знайде для цього потрібних слів:

Показав моїм нічим очам – жорстоку ціль,	X6
пурпурове сонце в синій скрині неба,	X6
але грому ти не дав устам – лиш шум топіль,	X7
що ростуть самотні серед тихих піль,	X6
а мені доконче громової мови треба (Антонич, 2007: 28).	X7

У поезії «Про смерть. III. Реквієм» наявне чергування 5-, 7-, 8- та 9-стопного хороя:

Вже долоня янгола торкнулась гордого чола,	X8
ти спочив, мій друже, у могилі.	X5
Вже для тебе не існує суперечности добра і зла,	X9
не існують речі злі та милі... (Антонич, 2007: 84)	X5

У цитованій поезії знову ж ідеться про те, що спокою людина зазнає лише після смерті, а за життя вона перебуває між різними полюсами, на роздоріжжі добра і зла.

Трискладові розміри представлені значно рідше: анапест – 11,8 %, двічі використано амфібрахій (5,9 %), а дактиль взагалі відсутній. У «Великій гармонії» украй рідко трапляються класичні вірші, де б не було певних порушень, ритмічних збоїв, позасхемних наголосів (трúну – стрúну), зміни римування. До таких правильних текстів наближається, наприклад, «Мистецтво поезії, II, 2»:

Співати про хату
малу, небагату,
де добре є брату,
де радісно жить.

Співати про весну,
шалену, чудесну,
зелену, небесну,
про сонячну мить... (Антонич, 2007: 86)

Твір написано двостопним амфібрахієм. Складається він із 4-х катренів з римуванням aaab cccb ddde fffe.

Попри те, що поет частіше звертається до класичного вірша, довгі цезуровані розміри, різностопність, зміна римування та характеру рим руйнують гармонію звучання тексту. Велика кількість неточних рим теж подекуди утруднює сприйняття: місяця – потішається (Антонич, 2007: 32), кучери – увечорі (Антонич, 2007: 32), людина – пілігрима (Антонич, 2007: 34), уночі – душі (Антонич, 2007: 60), тепер ще – серце (Антонич, 2007: 54).

Поезія «Resurrectio / Воскресення» написана анапестом із цезурним нарощенням на один склад:

Дзвони грають зарання, бо зоря сходить рання,	-U- UU- U//UU- UU-U
дзвони грають, вітають, бо зоря є ясна,	-U- UU- U//UU- UU-
дзвони грають зарання, від самого світання,	-U- UU- U//UU- UU- U
дзвони грають, вітають, воскресає весна.	-U- UU- U//UU- UU-

Дзвони б'ють без угаву, б'ють на радість, на славу,	-U- UU- U//U-UU-U
дзвони б'ють в п'янім герці, хоч замовкли, б'ють знов,	-U- UU-U//UU- UU-
дзвони б'ють без угаву, будять тишу імлаву,	-U- UU- U//U- UU-U
дзвони б'ють, бо у серці воскресає любов...	-U- UU- U//UU- UU-

(Антонич, 2007: 56)

Кожний рядок вірша розпочинається з амфімакра та лексичної анафори «дзвони». Римування перехресне, у трьох строфах наявне чергування жіночих і чоловічих рим, а в третій – дактилічних і чоловічих.

У «Великій гармонії» домінують поезії, написані катренами. Таким текстам здебільшого притаманне перехресне римування. Іноді воно поєднується з оповитим («Будень», «Свята простота», «Наївність»). Суміжне римування використано у поезіях «Ars poetica II, ч. 3» і «Credo (Віра, надія, любов, ч. 3)».

Некласичний вірш займає 24,4 % від усіх текстів збірки. Так, у поезії «Про смерть. II» автор звертається до регулярного дольника, в якому постійно варіюється кількість іктів, перехресне римування змінюється оповитим:

Не вмію сказати нікому,	1-2-2-1
де вона, де вона, де?	-2-2-
Може, за кожним рогом дому	-2-1-1-1
на мене жде.	1-1-

Не вмію сказати точно,	1-2-1-1
де є вона.	-2-
Аж врешті, мов збиточник,	1-1-1-1
вип'є мене, наче келих вина... (Антонич, 2007: 40)	-2-2-2-

Ліричний герой страждає, оскільки, як уже вказувалося, перебуває між благочестям і спокусами, Богом та Сатаною, природою та цивілізацією, гармонією і хаосом. А тому й автор постійно балансує між класичним і некласичним віршем.

Суперечливе ставлення до віршувальних вимог Антонич висловлює і в художніх текстах. Так, у вірші «Будень» автор, послуговуючись ямбом, наче зовсім просто й легко оспівує звичайний весняний день, хліборобську працю, вбачаючи у цьому гармонію. А от ніч він залишає для висловлення вдячності Богу за щасливо прожитий день:

Дня мовкнуть дифірамби,	U-UU U-U
ніч гасить сонця рожу.	U-U- U-U
Тепер на хвалу Божу	U-U- U-U
складати прості ямби (Антонич, 2007: 64)	U-U- U-U

(Субота, 26 березня 1932)

Поет наголошує, що ямбічні вірші асоціюються в нього з простою і наївною поезією:

Що це кого цікавить,	U-U- U-U
що я складаю ямби?	U-U- U-U
Одне сказав я вам би:	U-U- U-U
для Божої все слави (Антонич, 2007: 68)	U-UU U-U

(Субота, 26 березня 1932)

Три поезії, написані тристопним ямбом («Будень», «Свята простота», «Наївність»), датовані одним днем – суботою 26 березня 1932 р., що припадає на другий тиждень Великого посту. Це вірші, в яких автор, здавалось би, досягнув омріяної гармонії, що відбито й на метричному рівні.

У «Великій гармонії» є аж 5 віршів, присвячених осмисленню поетичного мистецтва. У збірці вони розставлені у хронологічному порядку (відповідно до часу їх появи), що суперечить ідейному задуму поета. Адже «Ars poetica, II, 4» (24 березня 1932) у книзі слідує відразу за віршем «Ars poetica, II, 1» (26 березня 1932), натомість вже потім дописувалися тексти «Ars poetica, II, 2» (29 березня 1932) і «Ars poetica, II, 3» (29 березня 1932). Завершальним акордом є поезія «Ars poetica / Мистецтво поезії», в якій Антонич говорить про довершеність, мелодійність класичного (силабо-тонічного) вірша:

Гекзаметри, трохеї,
 бурхливі анапести
 це має блиск камеї,
 це вуха шовком пестить (Антонич, 2007: 114)

Попри те, що сама поезія написана ямбом і оспівує переваги класичних віршів, все ж автор протиставляє їм неklasичні, які не підкорюються жодним правилам, оскільки йдуть від Бога:

Я знаю інші вірші;

хоч не додержують вимог,

вони від тих не гірші:

пісні, що їх диктує Бог (Антонич, 2007: 114)

Цікавим фактом є те, що слово «вірші» поет завжди римує лише з прикметником «гірші» («Про смерть, II», «Наївність», «Мистецтво поезії»). Вочевидь, Антонич не приділяє аж надто великої уваги римам, формальній будові віршів, значно важливішою є думка, що веде за собою. Особливо, коли ці слова йдуть від Бога, як от у вірші «Мистецтво поезії, II, 1»:

Не вмю писати віршів,

1-2-1-1

сміюся з правил і вимог.

1-1-1-1-

Для мене поетику

1-2-2

складає сам Бог (Антонич, 2007: 44)

1-2-

(Четвер, 24 березня 1932)

Цитований вірш, уже написаний різноіктовим дольником, складається з 4-х катренів із перехресним римуванням. У 1-ій і 2-ій строфах попарна зміна жіночих і чоловічих рим, але в останніх двох строфах 1-ий і 3-ій рядки холості.

Щодо неklasичного вірша у «Великій гармонії», то він представлений усіма різновидами – дольником, тактовиком та акцентним віршем. Тактовик здебільшого входить до інших неklasичних розмірів, а в поезії «Litania / Молитва» він допомагає передати душевні терзання ліричного героя, який просить у Бога порятунку, бо вже «січуть осінні сумніву дощі»:

Боже, чи Ти знаєш, як нам віри треба

-2-0-1-1-1-1

більше, як насущного, черствого хліба,

-3-3-1-1

чи Ти знаєш нашу тугу ввиш, до неба,

2-1-1-1-1-1

як тяжить щоденщини колиба... (Антонич, 2007: 60)

2-1-3-1

Поезія «Хвалимо Тебе, Господи, I» написана неврегульованим акцентним віршем, наближеним до розмовної мови. Міжіктовий інтервал коливається від 0 до 4-х, постійна зміна римування, різні анакрузи та клаузули:

Земля – арфа мільйоннострунна, арфа злострунна,	1-0-4-1-3-1
земля – шарфа мільйоннорунна, шарфа зеленострунна,	1-0-4-1-4-1
земля – скрипка дрібнотонна, скрипка срібнодзвонна,	1-0-3-1-3-1
земля – буря невгомона, буря всебурунна... (Антонич, 2007: 52)	1-0-3-1-3-1

Наукова новизна дослідження

визначається глибинним прочитанням поетичної збірки Б. І. Антонича «Велика гармонія» на формозмістовому рівні. Суперечності внутрішнього світу поета яскраво відбито в ідейно-сенсовому самовияві текстів, їх образній структурі та версифікаційній манері. Поєднання різних методів дослідження дозволило простежити еволюцію митця на шляху до пошуку гармонії й класичної форми текстів.

Висновки

У збірці Б. І. Антонича «Велика гармонія», попри заявлену назву, проглядається неврівноваженість, дисгармонія, ігнорування загальноприйнятих правил і законів віршування. Поета цікавить не лише духовне, а й земне життя людини, яка може досягнути гармонії, раю на землі, не піддавшись спокусам і не впустивши зла до свого серця. На думку Антонича, лише митець у своєму акті творчості уподібнюється до Бога-творця і так сягає омріяної гармонії.

Якщо слідом за Гераклітом вважати, що «найпрекрасніша будова світу» та «найпрекрасніша гармонія» є результатом єдності та боротьби протилежностей, то, мабуть-таки, Б. І. Антоничу, в такий формально й поетикально негармонійний спосіб, вдалося сягнути «великої гармонії». Власне й доба, коли довелося жити й працювати, – то доба нелінійної гармонії, тобто складних соціальних, культурних, духовних, психологічних перетворень. Однак і в такі часи великі митці уміють знайти, вловити, ословити велику гармонію буття.

Література

Антонич, Б.-І. (2007). *Велика гармонія* / передмов. і примітки М. Найдан. Львів: Літопис.

Антонич, Б. І. (2009). *Повне зібрання творів* / передм. М. Ільницького; упоряд. і комент. Д. Ільницького. Львів: Літопис.

Гаспаров, М. (1974). *Современный русский стих. Метрика и ритмика*. Москва: Наука.

Досократики (1997). Минск.

- Ільницький, М. (1991). *Богдан Ігор Антонич: Нарис життя і творчості*. Київ: Радянський письменник.
- Ільницький, Д. (2006). Літературознавчі погляди Богдана-Ігоря Антонича. *Слово і Час*, 12, 35–43.
- Калинець, І. (2011). *Знане і незнане про Антонича: матеріали до біографії Богдана Ігоря Антонича / 2-е вид., виправлене і доповнене*. Львів: Друкарські куншти.
- Костенко, Н. (2006). *Українське віршування ХХ століття: навч. посібник / 2-ге вид., випр. та допов.* Київ: ВПЦ «Київський ун-т».
- Ласовський, В. (1939). Два обличчя Антонича. *Ми*, Кн. 3, 29–36.
- Платон. Діалоги (1999) / пер. з давньогр.* Київ: Основи.
- Розумний, Я. (1988-1989). Від символізму до екзистенціалізму: християнські елементи в українській поезії двадцятого століття. *Збірник праць Ювілейного Конгресу у 1000-ліття хрищення Русь України*. Мюнхен, 491–513.
- Філософський енциклопедичний словник (2002)*. НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін. Київ: Абрис, VI.

References

- Antonych, V.-I. (2007). *Velyka harmoniia / peredmov. i prymitky M. Naidan*. Lviv: Litopys.
- Antonych, V. I. (2009). *Povne zibrannia tvoriv / peredm. M. Ilnytskoho; uporiad. i koment. D. Ilnytskoho*. Lviv: Litopys.
- Hasparov, M. (1974). *Sovremennyyi russkiy stykh. Metryka u rytmyka*. Moskva: Nauka.
- Dosokratyky (1997)*. Mynsk.
- Ilnytskyi, M. (1991). *Bohdan Ihor Antonych: Narys zhyttia i tvorchosti*. Kyiv: Radianskyi pysmennyk.
- Ilnytskyi, D. (2006). *Literaturoznavchi pohliady Bohdana-Ihoria Antonycha*. *Slovo i Chas*, 12, 35–43.
- Kalynets, I. (2011). *Znane i neznane pro Antonycha: materiialy do biohrafii Bohdana Ihoria Antonycha / 2-e vyd., vypravlene i dopovnene*. Lviv: Drukarski kunshty.
- Kostenko, N. (2006). *Ukrainske virshuvannia KhKh stolittia: navch. posibnyk / 2-he vyd., vypr. ta dopov.* Kyiv: VPTs «Kyivskiy un-t».
- Lasovskyi, V. (1939). *Dva oblychchia Antonycha*. *My*, Кн. 3, 29–36.
- Platon. Dialohy (1999) / per. z davnohr.* Kyiv: Osnovy.
- Rozumnyi, Ya. (1988-1989). *Vid symvolizmu do ekzystentsiializmu: khrystyianski elementy v ukrainskii poezii dvadtsiatoho stolittia*. *Zbirnyk prats Yuvileinoho Kongresu u 1000-littia khryshchennia Rusy Ukrainy*. Miunkhen, 491–513.
- Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk (2002)*. NAN Ukrainy, In-t filosofii imeni H. S. Skovorody; redkol.: V. I. Shynkaruk (holova) ta in. Kyiv: Abrys, VI.

Olena Kytsan. Implementation of content categories *harmony / disharmony* in the metric of B. I. Antonych. The article is devoted to the analysis of the collection «Great Harmony» by B. I. Antonych. The poet tries to understand the essence of God

and to find harmony in his own heart. The word «harmony» is the foundational image of the book. But the poet rather demonstrates his own internal contradictions, complex relations with the world and with himself, which is reflected in the poetics of the collection. The book included poems on a religious theme, written during 1932–1933.

We tried to find out how the content categories «harmony» and «disharmony» are realized at the versification level. The content determines the form, and the form depends on the content. The collection includes both classical rhyming verses (as syllabic-tonic) and non-classical verses (as non-syllabic-tonic). The non-classical poem is presented in all varieties – dolnik, taktovik and accent verse. The taktovik is used less often, it is mostly included in other non-classical sizes.

The poet is looking for harmony, but, unfortunately, he cannot reach it. The collection is completely contrasting, consisting of contradictions both at the level of images and at the level of versification. The poet conveys his own mental anguish not only through binary oppositions (life-death, day-night, light-darkness, harmony-disharmony, good-evil, joy-sadness), but also through the classical and non-classical form of the poem. B. I. Antonych contrasts the harmonious, perfect world of nature with the disharmonious, "mechanistic", artificial world of people. The lyrical hero suffers because he is between piety and temptations, God and Satan, nature and civilization, harmony and chaos. And that is why the author constantly balances between classical and non-classical verse. Although classical verse dominates the collection, the rhythm of the poems is not harmonious. The author combines long and short lines, uses imprecise rhymes and off-topic accents, changes rhyming. This shows the disharmony of the poet's inner world.

Key words: poem, poetry, worldview, harmony, disharmony, prayer, rhyme, classical and non-classical verse.

Кицан Олена Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки, <https://orcid.org/0000-0002-8722-3041>; 1982kitsan@gmail.com

Жанрові лімінальні трансформації в сучасній українській драмі

Сучасна українська драматургія у XXI ст. пройшла такі етапи розвитку (за концепцією лімінальності А. ван Геннепа і В. Тернера): сепарація як відмова від минулих зв'язків (з 2013 р.); лімінальність як етап умовної невизначеності, пошуку ідентичності, активних експериментів з формою, вибір жанру та мови; 3) інкорпорація (об'єднання), який сучасна драма проходить з початком повномасштабної війни. Етап лімінальності характеризується активними експериментами з жанрами та оприявнює жанрові трансформації, зумовлені сепарацією від канонів і усталених норм.

Мета статті – схарактеризувати та систематизувати жанрові лімінальні трансформації в сучасній українській драматургії.

Форми трансформацій в сучасній українській драмі зумовлені передусім специфікою авторського осмислення актуальних проблем сучасності, що оприявнено в лімінальних образах, опису лімінальних станів персонажів, лімінальному хронотопі тощо. Сучасний український драматург обирає для актуальної драми образ персонажа – українця, сучасника, який перебуває в пошуку власної ідентичності, передусім національної (етнічної, що висуває на перший план комплекс цінностей), відтак соціокультурної та гендерної. Такі теми, які обирають для художнього осмислення автори, впливають на зміни жанру і виявляють форму жанрової трансформації – тематичне оновлення. Сучасна актуальна драма демонструє такий вид трансформації, як родо-видову суміш через протистояння жанрів та заміну функції. Протистояння жанрів (жанр і контржанр) втілене у появі драми-щоденника, докудрами, жанрового утворення «текст для театру». Однією з форм трансформації жанру драми є жанровий синтез як спроба повернутися до початкового мистецького синкретизму. Це проявилось в оформленні жанру постдрами, яка представляє собою текст-начерк, що фіксує загальну режисерську ідею та оформлює її в повноцінний драматургічний текст групою митців під час роботи над виставою. Сучасна українська драма представлена передусім синтетичними жанрами, найбільш презенованими є трагіфарс і монодрама. Трансформаційні процеси в сучасній українській драматургії оприявлені також такими формами, як залучення вставних (позалітературних) жанрів та зміна масштабу.

Ключові слова: драма, трансформація, жанр, автор, трагіфарс, монодрама, лімінальний.

Вступ

Сучасна українська драматургія у ХХІ ст. пройшла кілька важливих етапів, які оприявлено новими творами, численними постановками в Україні та за кордоном, появою нових імен, цікавими драматургічними експериментами, перемогами на міжнародних конкурсах драми (Лена Лягушонкова як найкращий молодий драматург Європи «European New Talent Drama Award Schauspielhaus Stuttgart»), з'являється багато перекладів українських п'єс за кордоном, зокрема й антологій («A Dictionary of Emotions in a Time of War: 20 Works by Ukrainian Playwrights»); проєкт американського театального критика і перекладача Дж. Фрідмана «Worldwide Ukrainian Play Readings» і театального продюсера Ф. Арно («Center for International Theater Development») здійснив понад 300 читань п'єс українських драматургів у 29 країнах світу тощо. Розуміння важливості слова автора в сучасному театрі зумовило відкриття у Києві «Театру драматургів», який 2020-ого року об'єднав 20 українських драматургів (П. Ар'є, О. Астасьєву, І. Білиця, Н. Блок, А. Бондаренка, Н. Ворожбит, І. Гарець, Ю. Гончар, О. Гапєєву, О. Гриценко, Т. Киценко, А. Косодій, М. Курочкіна, Лену Лягушонкову, Є. Марковського, О. Мацюпу, К. Пенькову, О. Савченко, Л. Тимошенко, В. Ченського) та у своєму зверненні до читачів маніфестував, що висуває на перший план у театральній площині – текст драматурга (режисер виходить на другий план): «Театр Драматургів – це платформа для презентації текстів, навчання та обміну досвідом драматургів та підвищення ролі автора в українському соціумі» (Театр драматургів: 2020). Активні драматургічні процеси стосуються жанрових експериментів, які втілені у жанрових трансформаціях на лімінальному етапі сучасної української драми та набувають лімінальних ознак, що, безумовно, потребує ґрунтовної наукової розвідки.

Теоретичний базис

З огляду на властиві жанру трансформаційні процеси Т. Бовсунівська дає таке визначення жанру: «...жанр можна визначити як сукупність плинних властивостей тексту, нав'язаних пам'яттю про традицію, перетворених автором, урізноманітнених у модифікаціях та трансформаціях, що зросли на спільному жанровому патерні, який проглядає за всіма компонентами структури» (Бовсунівська, 2015: 357). А визначаючи різницю між поняттями,

дослідниця пише: «Трансформація має кінцевий результат у вигляді опанованого прийому, стилістично підкріпленого висловлювання, мнемонічної схеми тексту тощо, у той час, як модифікація завжди незавершена, оскільки ніколи не буває завершеною свідомість автора і ніколи не буває до кінця виписаною його художня концепція» (Бовсунівська, 2015: 19).

Британський дослідник А. Фаулер розглядав жанр як систему вічних трансформацій та визначив кілька площин змін жанру: тематичне оновлення, зміна масштабу, зміна функції, протистояння (контржанр), комбінування («включення»), родова суміш (Fowler, 2000: 232–249.). Т. Бовсунівська доповнює та розширює цей перелік такими формами: за рахунок «вставних жанрів», «тематичного розвитку», «зміни масштабу», «зміни функції», «жанру та контржанру», «родової суміші», «заголовку», «авторської позиції», «включення позалітературних текстів», зміни «міметичних спрямувань», «авторської установки на синтез нового жанру», «темпоралізацію сюжетних схем», «міжвидову синкретизацію» [Бовсунівська: 2009, 510–512]. Аналізу змін жанру сучасної світової драматургії присвятив дисертаційне дослідження «Сучасна драматургія: жанрові трансформації, модифікації, новації» Є. Васильєв, окресливши різницю між поняттями, яка, на його думку, полягає в глибині змін жанру – від найменшої (трансформація) до найбільшої – новація (тут драма-сиквел, драма-приквел, драма-римейк, драма-ремікс, драма-сайдквел, драма-кросвер (Васильєв, 2017: 153). Розвідки українських літературознавців О. Бондарєвої, О. Вісич, Т. Вірченко, Т. Гундорової, Н. Мірошніченко, Л. Закалюжного та ін. узагальнюють певні процеси, які зараз відбуваються з українською літературою, зокрема це стосується і трансформаційних процесів у драмі.

Для опису етапів, які пройшла сучасна українська драма в нинішньому столітті, та для усвідомлення того, як це вплинуло на жанрові зміни, вважаємо за доцільне скористатися термінологічним апаратом когнітивної жанрології та залучити концепцію лімінальності щодо «ритуалів переходу», розроблених А. ван Геннепом та введених у культурологічний контекст В. Тернером (Turner, 1977). Трансформації є невід'ємною ознакою будь-яких «ритуалів переходу» у прелімінальній (сепарація), лімінальній та постлімінальній (інкорпорація) стадії (Genner, 1960). Поняття «лімінальність» (від лат. *limen* – поріг) А. ван Геннеп залучає до обряду, який супроводжує зміну місця, стану, соціального статусу

тощо, тобто лімінальність стає перехідним станом між початковою визначеністю, відтак відмовою від неї (сепарацією – відчуженням, відмовою) та далі обраним та прийнятим новим статусом (інкорпорацією – об'єднанням).

Мета статті – схарактеризувати та систематизувати жанрові лімінальні трансформації в сучасній українській драматургії.

Виклад основного матеріалу

Залучаючи до характеристики етапів розвитку новітньої драми концепцію лімінальності, можемо стверджувати, що сучасна українська драматургія пройшла такі етапи: 1) сепарація як відмова від минулих зв'язків (зокрема і з російською культурою), яка завершується Революцією Гідності; 2) лімінальність як етап умовної невизначеності, пошуку ідентичності, активних експериментів з формою, вибір жанру та мови; 3) інкорпорація (об'єднання) – початок третього етапу, який сучасна драма проходить зараз. Етап лімінальності характеризується активними експериментами з жанрами та оприявнює жанрові трансформації, зумовлені сепарацією від канонів і усталених норм, зараз для української драми поступово починає переходити в «інкорпорацію», тож це дає можливість робити попередні висновки. «Оце відчуття невловимості кордонів, безмежності пізнання, яке не дає кінцевих істин, як і не гарантує шлях до них, і стало превалюючим у свідомості сучасника, відповідним чином впливаючи на формування жанрів» (Бовсунівська, 2015: 355), – зазначає Т. Бовсунівська, описуючи тісний зв'язок між втратою меж на лімінальному етапі та трансформацією жанрів.

Форми трансформацій в сучасній українській драмі зумовлені передусім специфікою авторського осмислення актуальних проблем сучасності, що оприявлено в лімінальних образах, опису лімінальних станів персонажів, лімінальному хронотопі тощо. Сучасний український драматург обирає для актуальної драми образ персонажа – українця, сучасника, який перебуває в пошуку власної ідентичності, передусім національної (етнічної, що висуває на перший план комплекс цінностей), відтак соціокультурної та гендерної. Ідентифікацію персонажа втілено в сюжеті творів через опис лімінального стану (розгубленості, відчуттях «ні тут, ні там, ні те, ні се» (В. Тернер), відмови від минулих ідеалів, невизначеності, «розмитой» соціальності, зміни мовної практики), що оприявлено у колажності та уривчастості сюжету, вставних епізодах та жанрах, які

руйнують лінійність, відкритих фіналах. Лімінальний часопростір п'єс відображає стан пограниччя, що найчастіше проявляється в описі межових хронотопів порогу, переходу між життям і смертю, гендерними інверсіями, відмовою від культури Чужого і пошуку Свого (вже не людина з радянськими (російськими) цінностями, але ще не зрозуміла, які це – свої), показує персонажа у часі і просторі на перетині культур, зокрема й через інтертекстуальні перегуки та паралелі з історичним минулим, наприклад, образи індіанців та конквістадорів як аналогія до теперішнього України у п'єсі Л. Лягушонкової та К. Пенькової «Кортес», або у їхньому ж творі «Чума» відчутні прямі натяки на сучасну українську дійсність. Затребуваними в цьому контексті стали сюжети з часопростором чистилища (застряг між часами) і подорожами у часі та поверненням у минуле України: І. Гарець «Ешелон № 0», В. Гавура «Мавпи з апельсинами», Н. Блок «Вибухівка» (вибір можливості повернення), А. Косодій «Timetraveller's Guide to Donbass», «Консерва» Б. Циганок та О. Набока, «Саша, винеси сміття» Н. Ворожбит (образ людини-померлого, привид якого застряг на землі), «Іван Федорович Шпонька та Червона Свитка» (минуле-теперішнє через культурні коди) та ін. Такі теми, які обирають для художнього осмислення автори, впливають на зміни жанру і виявляють форму жанрової трансформації – тематичне оновлення.

Вибір для зображення лімінального стану персонажа вимагає пошуку найбільш відповідної форми, як зазначено, та одним із завдань драматурга є пошук відповідного жанру. Сучасна актуальна драма представлена передусім синтетичними жанрами: трагіфарс, трагікомедія, докудрама, монодрама, драма-щоденник (нотатник, записник), пострама та «текст для театру», що оприявнює такий вид трансформації, як родо-видову суміш через протистояння жанрів та заміну функції. Ці види трансформації, які А. Фаулер розглядає як окремі, на сучасному етапі вибудовуються в систему, де одне визначає інше: тобто жанри стикаються, протиставляються, об'єднуються в новітні утворення, відтак змінюють функції. Є. Васильєв розглядав у сучасній драматургії такий трансформаційний процес, як жанрова конверсія, коли «драматичним жанром стає не просто позадраматичний, але й позалітературний жанр» (Васильєв, 2017: 221). Сучасна драма це втілює в активному залучення документа, літератури «нон-фікшн». Автори часто

повністю ідентифікують себе з персонажем, зауважують, що пишуть про власний досвід і особисті переживання, що наближає персонажа до епічного оповідача, з одного боку, але з іншого – протиставляє йому: переживання персонажа «тут і тепер», властиві драматичному роду, висувають на перший план стан розгубленості і пошуків, що оприявлено в фрагментарності та відкритих фіналах. Таким чином, фіксація фактів, властива документу, стає в докудрамі фіксацією тимчасових плінних станів персонажа в осмисленні подій (минулого чи теперішнього) з метою збереження-запам'ятовування цього лімінального стану: «Ніч накриє ранок» О. Савченко, «Заощаджуйте світло» П. Положенцевої, «Бути майстром» К. Пенькової, «Зателефонуй мені на війну» Д. Меркулової, «Синдром уцілілого» А. Бондаренка, «Садити яблуні» І. Гарець» тощо.

Драма і щоденник як контржанр зумовлюють жанрову дифузію, яка демонструє руйнування драматургічної структури та оприявнює один із видів нового міжродового утворення «тексту для театру»: драматурги створюють тексти з епічним оповідачем, без драматургічного маркування (представлення дійової особи та інших ремарок, діалогів, розділення реплік «за ролями» та ін.). Жанрові ознаки щоденника («існування на межі документалістики, есеїстики; позаконцепційність (зміна переконань); єдиний часовий план зображення; не ретроспективність, опис живої сучасності; щоденні записи; оповідь від першої особи; сповідальність; хронологічна сюжетна структура; імпліцитна комунікативна спрямованість; відсутність наперед визначеної конструкції; спонукальні мотиви написання – позалітературні; відсутність стилістичних обмежень, фрагментарність і умовчання, компенсаторна функція (Бовсунівська, 2009: 504–505) наявні в драмах-щоденниках, але деякі з властивостей відсутні, що уможливорює існування таких творів в рамках драми та створення драматургічного персонажа. Йдеться про принципову відсутність реалізації певного відтинку життя людини у змінах переконань, фіксації живої сучасності, комунікативної спрямованості, натомість присутня ретроспективність, фіксація переживань персонажем «тут і тепер», вибірковість зображення переживань, які структуровані (наперед визначена конструкція) таким чином, що формують розвиток драматургічного конфлікту: «По колу», «Оранжерея», «Крізь шкіру» Н. Блок, «Комаха» О. Кудяєвої, «Назвати своїми іменами» Т. Киценко, «Садити яблуні» І. Гарець,

«Словник емоцій воєнного часу» О. Астасьєвої, «Що таке війна?», «Синдром уцілілого» А. Бондаренка, «В полоні» І. Білиця, «Тополь-М летить у кішку Брошку» Л. Лягушонкової, «Хроніки евакуйованого тіла і загубленої душі» А. Галас, «Робінзон» В. Ченського тощо. Так, у п'єсі Л. Кудасєвої «Комаха» щоденник дівчини розділений на частини – записи з позначенням часу події, але вони вибіркові та є щоденником саме насильства: «Я»; «Брат, 1984»; «Електричка, 1984»; «Психіатр, 1983»; «Ночівля, 1988»; «Батько, 1991»; «Пташка, 1988»; «Дорога зі школи, 1986» (Кудасєва, 2022) тощо. Авторська інтенція передбачає існування персонажа, який веде оповідь від першої особи, саме як дійову особу драми, тож спрямовує «горизонт очікування» читача та читацьку рецепцію на «завершення образу» як образу драматургічного: так щоденник змінює свою функцію, із власне компенсаторної (для оповідача) на естетичну та соціальну. «Текст для театру» як новітній феномен сучасної літератури потребує окремих наукових розвідок.

Ще однією з форм трансформації жанру драми є міжмистецький жанровий синтез як спроба повернення до початкового синкретизму під впливом естетики постдраматичного театру (за Г.-Т. Леманом). Постдраматичний театр втілює відмову від текстоцентричності, таку роботу над театральною постановкою, яка виражається в колективній творчості групи митців над початковою ідеєю та втіленні її цілим комплексом театральних прийомів (візуальних, тілесних, музичних тощо), які спрямовані на створення образів-асоціацій, розгалужених метафор. У цьому сенсі «текст для театру» як новітній драматургічний жанр має ще один прояв: текст пишеться як чернетка чи начерк початкової ідеї, яку реалізують протягом репетицій та текст якої дописується і змінюється драматургом, режисером, акторами в процесі роботи. Цей жанр можна визначити як постдраму, хоча тривалий час дослідники уникали цього терміну щодо драматургічного жанру і залучали його лише для опису театральних феноменів. Прикладом постдрами, на нашу думку, можуть бути тексти для вистав «Отелло. Україна. Фейсбук» П. Ар'є і М. Смілянець, тексти Р. Саркісян і групи акторів до вистави «N-effect», тексти І. Гарець для цілої низки проєктів («теорія великого фільтру» та ін.), тексти Я. та Д. Гуменних для «PostPlay театру» тощо.

Ініціація, важлива на лімінальному етапі, зумовлює тяжіння до ритуалізації життя, а для драматургії, яка з того ритуалу вийшла,

зумовлює побудову драм за структурою ритуалу, де драма стає ритуалом ініціації «зміни статусу» (за В. Тернером), пишеться за жанровими вимогами до ритуалу (наявність сюжетних образів вмирання і народження, циклічності, ритуальних символів для яких важливий конкретний культурний контекст тощо). У цьому сенсі знову первинний жанровий синкретизм визначає трансформацію жанру. Сценарієм новітнього ритуалу ініціації («зміни статусу») можна вважати п'єси Д. та Я. Гуменних, К. Пенькової «Назву не пам'ятаю», «Бути майстром», Д. Меркулової «Зателефонуй мені на війну», П. Армяновського «Спецоперація», О. Мацюпи «Час пілатесу», Н. Захоженко «Сім перших робіт Аліни», Л. Кудаєвої «Один день», «Комаха», А. Косодій «Що таке єврейська музика?», С. Жадана «Хлібне перемир'я», Л. Лягушонкової «Мать Горького», «Мої родичі та інші покидьки», Є. Марковського «Убити підара», В. Снігурченка «Трюча», О. Савченко «Коли ми курили космос», Ю. Гончар «Зла бола» та ін. Сучасні драматурги шукають прийоми для новітнього ритуалу, залучаючи поетику «автоматичного письма», що найбільш яскраво представлено у творчості В. Снігурченка («Північне саяво», «Трюча»), О. Мацюпи («Соловейки-Соловки», «М'яч летів на східний берег», Час пілатесу», В. Маковій («Христос», «Покровський», «Чорна коза» та ін, О. Танюк («Пост Аріадни») та ін. Крім того, залученість багатьох драматургів до перформативного мистецтва також впливає на трансформації – зміна функції та протистояння як форма трансформацій. У перформенсі тіло, час і простір «тут і тепер» стають художньою формою «правди про світ», коли слова втратили сенс, натомість у драмі цей досвід оприявлений описами станів персонажів (умовно так можна було переказати перформенс тому, хто його не бачить, своєрідний екфразис перформенсу): тут майже нема аналізу, а є лише відтворення і опис, що спрямований на читацьку асоціативну рецепцію.

Одними із найбільш затребуваних жанрів у сучасній драмі стають трагіфарс і монодрама. Наприклад, з п'яти п'єс, які ввійшли до фіналу 12-ого конкурсу «Тиждень актуальної п'єси», три трагіфарси: «Копи проти равликів» Н. Захоженко, «Свіжа кров» В. Ченського, «Немає жодного щастя» Ю. Мироненко, на 13-ий «Тиждень актуальної п'єси» було надіслано 80 текстів, серед них 23 монодрами, у шорт-листі 4 монодрами, один трагіфарс. Монодрама і трагіфарс оприявнюють два різноспрямованих тематичних вектори

сучасної української драматургії: втілюють розгубленість людини в лімінальному стані, яка 1) може лише фіксувати власні почуття і уникає діалогу з Іншим (монодрама), 2) ховає розгубленість під маскою блазня (трагіфарс). Трагіфарс для зображення порогового стану персонажа має принципові відмінності від комедії, адже тут жанротвірного значення набувають: «місце і час дії трагіфарсу є умовними, схематичними»; «персонажі трагіфарсу є здебільшого примітивними, одновимірними» (Васильєв, 2017: 285); стрімкий сюжет; «буфонада, ексцентрика, фізичні сутички, словесні каламбури, бурлеск і травестія»; «органічний синтез трагедії і фарсу та єдність трагіфарсового відчуття»; «трагіфарсова невідповідність героя і ситуації» (Васильєв, 2017: 286-291). Трагіфарс представлений у творчості В. Ченського, В. Снігурченка, О. Набоки та Б. Циганка, О. Доричевського, Л. Лягушонкової («Чума», «Кортес») та ін. Розширення образів блазня типами з «комедії дель арте», а також прийомами водевілю (лібрето, мюзіклу) дозволяє в сучасній драмі увиразнити образи-маски. Трансформація драматичних жанрів через представлення «трагічного» формою, яка створена для комічного або мелодраматичного, яскраво представлена у творчості Т. Киценко: монологи довічно ув'язнених жінок в опері (водевілі) «Пеніта ля трагедія», трагедії лікарів і їхніх пацієнтів у «документальній саунддрамі» з елементами водевілю «Білохалатність» (тим більш трагічний вигляд мають події на тлі активних, веселих пісень персонажів), «Іван Федорович Шпонька та Червона свитка».

Трансформаційні процеси в сучасній українській драматургії представлені також такими формами, як залучення вставних (позалітературних) жанрів: уроки з репетитором, заняття з тренером («Лисиця темна, як світла ніч» А. Бондаренко, «Час пілатесу» О. Мацюпи), вставки з Вікіпедії («Крізь шкіру» Н. Блок), реп («Сім перших робіт Аліни» Н. Захоженко), інструкції («АТО: монолог військового психолога» О. Карачинського) тощо. Крім того, трансформація через зміну масштабу проявляється у появі циклів коротких п'єс «Погані дороги» Н. Ворожбит, «П'ять пісень Полісся» Л. Тимошенко, мініп'єс В. Ченського: цьому також сприяє часте представлення п'єс у форматі читання, що дає можливість скоротити час, який зазвичай передбачено для традиційної вистави.

Наукова новизна

Новизна наукової розвідки полягає у дослідженні жанрових лімінальних трансформацій у сучасній українській драматургії. Уперше здійснено характеристику основних форм трансформацій п'єс українських драматургів, написаних за останні 20 років, крізь призму концепції лімінальності та із залученням методології когнітивної жанрології.

Висновки

Основними формами жанрових трансформацій сучасної української драми можемо вважати трансформації за рахунок тематичного оновлення – дослідження лімінального стану персонажа у перехідному (лімінальному) часопросторі; родо-видової суміші через протистояння (зіткнення жанрів) із наступною зміною функції. Сучасна актуальна драма представлена передусім синтетичними жанрами: трагіфарс, трагікомедія, докудрама, монодрама, драма-щоденник, постдрама, «текст для театру». Однією з форм трансформації жанру драми є міжмистецький жанровий синтез як спроба повернення до початкового мистецького синкретизму під впливом естетики постдраматичного театру, що зумовило появу жанру постдрами. Ініціація, важлива на лімінальному етапі, зумовлює тяжіння до ритуалізації життя, а для драматургії впливає на побудову драм за структурою ритуалу, де драма стає ритуалом ініціації «зміни статусу», за В. Тернером.

Література

- Бовсунівська, Т. (2015). *Жанрові модифікації сучасного роману*. Харків: Вид-во «Діса плюс».
- Бовсунівська, Т. (2009). *Теорія літературних жанрів. Жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».
- Васильєв, Є. (2017). *Сучасна драматургія: жанрові трансформації, модифікації, новації*: монографія: ПВД «Твердиня». Луцьк.
- Кудаєва, Л. (2022). *Комаха*. <https://ukrdramahub.org.ua/play/komakha>
- Театр драматургів (2020). https://bigggidea.com/project/teatr-dramaturgiv/?fbclid=IwAR3jsdKOIpZTt6jA3-aSgvMCXKlZ7yTLBDDEwh_06fwChwJXvC0LxpAmsVU
- Genep, A. Van. (1960). *The Rites of Passage*. Chicago. University of Chicago Press. https://monoskop.org/images/9/90/Turner_Victor_The_Ritual_Process_Structure_and_Anti-Structure.pdf

Fowler, A. (2000). Transformation of Genre. *Modern Genre Theory*. Pearson Education Limited, United Kingdom & Associated Companies throughout the world, 232–249.

Turner, V. (1977) *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Ithaca, New York: Cornell Paperbacks Cornell University Press. https://monoskop.org/images/9/90/Turner_Victor_The_Ritual_Process_Structure_and_Anti-Structure.pdf

References

Bovsunivska, T. (2015). *Zhanrovi modyfikatsii suchasnoho romanu* [Genre modifications of the modern novel]. Kharkiv: Vyd-vo «Disa plus» (in Ukrainian).

Bovsunivska, T. (2009). *Teoriia literaturnykh zhanriv. Zhanrova paradyhma suchasnoho zarubizhnoho romanu* [Theory of literary genres. The genre paradigm of the modern foreign novel]. Kyiv : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr “Kyivskiy universytet” (in Ukrainian).

Vasyliiev, Ye. (2017). *Suchasna dramaturhiia: zhanrovi transformatsii, modyfikatsii, novatsii* : monohrafiia. [Modern drama: genre transformations, modifications, innovations]. Lutsk. PVD «Tverdynia» (in Ukrainian).

Kudaieva, L. (2022). *Komakha* [Insect]. <https://ukrdramahub.org.ua/play/komakha> (in Ukrainian).

Teatr dramaturhiv (2020). [Theater of Playwrights]. https://bigggidea.com/project/teatr-dramaturgiv/?fbclid=IwAR3jsdKOIpZTt6jA3-aSgvMCXKIZ7yTLBDDEwh_06fwChwJXvC0LxpAmsVU (in Ukrainian).

Gennep A. Van. (1960). *The Rites of Passage*. Chicago: University of Chicago Press. https://monoskop.org/images/9/90/Turner_Victor_The_Ritual_Process_Structure_and_Anti-Structure.pdf (in English).

Fowler A. (2000). Transformation of Genre. *Modern Genre Theory*. Pearson Education Limited, United Kingdom & Associated Companies throughout the world, 232–249 (in English).

Turner V. (1977) *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Ithaca, New York. Cornell Paperbacks Cornell University Press. https://monoskop.org/images/9/90/Turner_Victor_The_Ritual_Process_Structure_and_Anti-Structure.pdf (in Ukrainian), (in English).

Zhanna Bortnik. Genre Liminal Transformations in Modern Ukrainian Drama. Modern Ukrainian drama in the 21st century went through the following stages of development (according to the concept of liminality by A. van Gennep and V. Turner): separation as a rejection of past ties (since 2013); liminality as a stage of conditional uncertainty, search for identity, active experiments with form, choice of genre and language; 3) incorporation (unification), which modern drama takes place with the beginning of a full-scale war. The stage of liminality is characterized by active experiments with genres and manifests genre transformations caused by separation from canons and established norms.

The main goal of the article is to characterize and systematize genre liminal transformations in modern Ukrainian drama.

The forms of transformations in modern Ukrainian drama are determined primarily by the specificity of the author's understanding of current problems of the present, which is manifested in liminal images, description of liminal states of characters, liminal chronotope, etc. A modern Ukrainian playwright chooses the image of a character for a topical drama – a Ukrainian, a contemporary, who is in search of his own identity, primarily national (ethnic, which brings to the fore a set of values), then socio-cultural and gender. Such topics, which authors choose for artistic interpretation, influence changes in the genre and reveal a form of genre transformation - thematic renewal. Choosing to portray a character's liminal state requires finding the most appropriate genre. Contemporary topical drama demonstrates such a transformation as a genus-species mixture through the juxtaposition of genres and the substitution of function. The opposition of genres (genre and counter-genre) is embodied in the appearance of the daily drama, dokudramy, genre formation "text for the theater". One of the forms of transformation of the drama genre under the influence of post-dramatic theater aesthetics (according to G.-T. Lehmann) is genre synthesis as an attempt to return to the initial artistic syncretism. This was manifested in the design of the post-drama genre, which is a draft text that captures the general directorial idea and forms it into a full-fledged dramatic text by a group of artists (playwright, director, actors) during rehearsals and work on the play.

Modern Ukrainian drama is primarily represented by synthetic genres, the most popular of which are tragifarce and monodrama. Transformational processes in modern Ukrainian drama are also presented in such forms as the involvement of inserted (non-literary) genres, due to a change in scale – the appearance of cycles of mini-plays and competitions of short plays.

Key words: drama, transformation, genre, author, tragifarce, monodrama, liminal.

Бортнік Жанна Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки, <https://orcid.org/0000-0002-3461-791X>; bortnikzhanna@ukr.net

Соціально-історичні мотиви: особливості трактування

УДК 821.162.1'05

Switłana Suchariewa

Subkulturowe markery prowincjonalności w ukraińskiej prozie polskojęzycznej po Unii Brzeskiej

Світлана Сухарева. Субкультурні маркери провінційності в українській польськомовній прозі періоду після Брестської унії. Субкультурні детермінанти провінційності в польськомовній прозі поунійного періоду простежуються у творчості Мелетія Смотрицького, Іпацюша Поцея, Марціна Броневського, Касяна Саковича та інших письменників. Підписання унії з Римом у Бересті, збереження східного обряду, просвітницька діяльність письменників у світському та духовному середовищі, з'єднання центральних і провінційних міст у пошуках єдності християнських конфесій, видання Біблії національними мовами тощо були головними факторами їхнього розвитку.

Саме в період бароко поняття провінційності мало переважно позитивні конотації. Розвиток цієї літератури передбачав діяльність інтелектуальних кіл, згуртованих навколо видавничих і освітніх центрів, монастирів, братств, митрополичих соборів і відомих санктуаріїв на честь Матері Божої чи святих. Такими інтелектуальними центрами вважалися богословські та літературні школи Вільнюса, Кракова, Любліна, Острога, Львова, Києва, Чернігова, Володимира та ін. До них приєдналися інтелектуальні осередки малих міст, які діяли при монастирях і храмах (Сокаль, Дермань, Збараж, Дубно та ін.).

Особистість автора була вирішальним фактором у тому, чи набуде місцевість, в якій живе автор, репутацію інтелектуального, освітнього центру. Загалом польськомовну полемічну прозу вирізняло гармонійне поєднання понять провінції та центру, що сприяло розвитку концептуального мислення.

Стаття має на меті на прикладах показати нерозвиненість синдрому провінційності в бароковій літературі українсько-польського порубіжжя, який маргіналізував багато важливих літературних творів тих авторів, яких вважали виключно місцевими. У літературі відбулося зміщення центру ваги зі столиці в провінцію, яскравим прикладом чого є розвиток полемічної прози.

Ключові слова: субкультурний простір, провінційність, полемічна проза, період після Берестейської унії, українсько-польське порубіжжя.

Wstęp

Pojęcie *provincjonalności* w dziełach literackich różnych epok zawierało różne konotacje, dlatego po zgłębieniu prozy barokowej, tworzonej w języku polskim w obrębie wspólnego ówczesnego państwa – Rzeczypospolitej, możemy prześledzić rozwój tego zjawiska w kontekście polemiki, która łączyła w jednym dyskursie po Unii Brzeskiej różne wyznania i narody. Na tym tle język polski pozostawał kluczowym czynnikiem łączącym poróżnione elementy literackie w jedyną subkulturę reprezentującą przestrzeń pograniczną.

Metodologia badań

Podstawą metodologiczną badań jest teoretyczne uzasadnienie pojęć *subkultura* i *provincjonalność* w literaturoznawczym i kulturoznawczym kontekstach, przeprowadzone w dziedzinie badawczej ukraińskiego baroku przez takich naukowców, jak M. Korpaniuk, S. Padokszyn, M. Sułyma, L. Uszkałow i in. W publikacji rozróżniamy stanowczo *provincjonalizm* jako synonim terenowego czy intelektualnego zacofania i *provincjonalność* jako przymiot kultury o różnorodnych cechach semantycznych.

Przedstawienie treści głównych

Na początku należy nadmienić, że kwestia zachowania korzeni narodowościowych w każdym z okresów literackich nie traciła na swojej aktualności. Z tego powodu Semen Padokszyn słusznie zauważył konieczność identyfikacji narodowościowej w czasach barokowych i jej uzgodnienie z tradycją subkulturową. M. in. pisał: «Ze względu na specyfikę ówczesnego rozwoju społecznego i kulturowego wielu działaczy i myślicieli przynależało nie do jednej, a do kilku kultur narodowych» (Падокшин, 2001: 9–10). Poza tym, podkreślał, że uzupełniała te poglądy przynależność wyznaniowa.

W oparciu o tę definicję subkulturowych osobliwości Kresów pragniemy zwrócić uwagę na dziedzictwo ukraińskie w symbiozie kilku literatur. Poprzednio określiliśmy zakres tej tematyki w następujący sposób: «W badanym okresie polski i ukraiński paradygmaty samodzielnie przechodziły skomplikowaną drogę samoidentyfikacji narodowej, co w szczególności ujawniono w rozwoju sarmackiej i roksolańskiej idei środowiska społecznego dawnej Rzeczypospolitej – kolebki rozwoju kilku słowiańskich kultur. Można prześledzić wyraźną konwencjonalność tego podziału, gdyż większość barokowych autorów ukraińskich identyfikowała się podwójnie, co podkreślał Stanisław

Orzechowski głaszac tezę o gente Rutenus, natione Polonus (ruskim plemieniu narodu polskiego)» (Сухарєва, 2014: 307).

Kresy stały się dla przedstawicieli kilku ludów środowiskiem, które w wymiarze lokalnym wypełniło wspólną przestrzeń kulturową i przyczyniło się do powstania w jej obrębie dzieł dyskusyjnych, które miały znaczący wpływ na kształtowanie się społecznego oblicza ziem wschodnich. Na tej podstawie warto zadeklarować, że termin prowincjonalność jest używany w opracowaniu głównie w sensie pozytywnym, z pominięciem pojęcia syndromu prowincjonalności, w którym zawarta jest konotacja dzikości, zaniedbania, oderwania od głównych krajowych, europejskich czy światowych trendów.

Na pozytywny wydźwięk sformułowania wskazuje kontekst subkultury, która nie tylko zjednoczyła narody w granicach wspólnej Rzeczypospolitej i nadała językowi polskiemu status mediatora między narodami, ale także podniosła kulturę każdego narodu, niezależnie od języka, w jakim prowadził swój literacki dialog ze światem. Właściwie na tym gruncie powstał fenomen ukraińskiej literatury polskojęzycznej.

Po drugie, definiując pojęcie prowincjonalności tradycji literackiej po Unii Brzeskiej, nie należy zapominać, że w tamtych czasach pojęcie centrum miało nieco inny wymiar – nie ograniczało się do granic administracyjnych stolic i większych miast, ale ogarniało te ośrodki kultury, które często nie były oficjalnie uznane za centra administracyjne. W dwunastotomowym wydaniu historii literatury ukraińskiej zwraca się na to uwagę i propaguje się określenie *wielokulturowość*: «*W warunkach wieloetnicznego społeczeństwa ważną rolę odgrywają centra kulturowe wspólnot narodowych i religijnych, w których elementy kultury, języka i obyczajów wzajemnie oddziałują w postaci kilku modeli tradycji chrześcijańskich – Slavia Romana i Slavia Orthodoxa*» (Сулима, 2014: 262).

Te tzw. szkoły oświeceniowe miały pierwszeństwo w kształtowaniu światopoglądu, rozwoju drukarstwa, dyskusjach literackich. Oczywiście, nie należy też skreślać z procesu historyczno-literackiego roli ówczesnych stolic, takich jak Kijów czy Kraków – ówczesnej stolicy Polski, oraz Wilna, które administracyjnie łączyło Litwinów i Białorusinów. Jednak nie tylko te miasta były kolebką powstania polemicznej prozy po Unii Brzeskiej, więc należy prześledzić główne markery jej prowincjonalności.

Badany przez nas okres zaczyna się od Unii Kościoła Wschodniego z Rzymem zawartej 18 października 1596 r. w Brześciu. Data końcowa nie

może być ściśle określona, ponieważ pytania unijne przez wiele lat budziły kontrowersje, które w granicach literatury ogarnęły całe stulecie i zaczęły się ściszać pod koniec XVII w., jednak w XVIII znowu narosły z powodu działalności wydawniczej ojców Bazylianów w Supraślu (1635–1824). Bazylianie nie tylko aktywnie wydawali księgi liturgiczne tzw. Prowincji Koronnej, lecz również tłumaczyli dzieła autorów ukraińskich w języku polskim. Szczególnie w tym okresie zwrócono uwagę na dziedzictwo literackie Hipacego Pocieja, pierwszego biskupa Kościoła Unijnego, który na początku XVI w. przewodniczył diecezji włodzimierskiej na Wołyniu. W tym momencie zauważamy ścisłe więzi między rolą Podlasia a Wołynia w tworzeniu wspólnej przestrzeni subkulturowej.

Jej markowanie odbywało się nie tylko w zakresie topografii, ze wskazaniem realiów geograficznych, ale także naliczało długą listę słynnych działaczy trzech obrządków chrześcijańskich – prawosławnego, katolickiego (z kolei, podzielonego na unijny i zachodni) i protestanckiego, który zachęcał do tłumaczenia Pisma Świętego w językach narodowych i wprowadzał nowe trendy do literatury i teologii.

Ze względu na te czynniki należy przypomnieć nazwiska kilku inicjatorów, którzy udali się do Rzymu na audiencję u Papieża, z prośbą o oficjalne zatwierdzenie powstania wiary wschodnio-katolickiej. Mamy na myśli biskupa łuckiego i ostrońskiego Cyryla Terleckiego i Hipacego Pocieja, biskupa włodzimierskiego i brzeskiego.

Dialog literacki po Unii Brzeskiej rozpoczął się właśnie w trakcie ratyfikacji dekretu papieskiego w Brześciu, kiedy na spotkanie z hierarchami przybył z Krakowa słynny Jezuita Piotr Skarga, królewski kaznodzieja. Talent oratorski tego teologa był na tyle oczywisty, że oponenti jednogłośnie musieli uznać to w pierwszych apologiach antyunijnych. Do tych dzieł apologetycznych zaliczamy «Ekthesis abo krótkie zebranie spraw, które się działy na partykularnym, to jest pomiatnym Synodzie w Brześciu Litewskim» z dekretem «Apostasis» (Broniewski, 1995). Anonimowy autor apologii bronił pozycji prawosławnej, jednak okazyjnie wskazywał na mankamenty teologicznego wykształcenia prawosławnych: «*Pochwały żadnej nikt z uczonych nie może przypisać, ani też się godzi, iż wymowniejzy Skarga do małej izdebki wszedłszy postępuje dialektyckimi krokami. Ale przystało mu też u drzwi będącemu przyjść tu w zebranie, nic nie rozpaczając a dysputować z uczonymi, a nie z tymi, którzy w teologii i w postępach nauki tak dalece nie są świadomi*» (Broniewski, 1994: 58).

Dekret podpisało czterdzieści osób, co świadczyło o jego autentyczności. Ponadto, Chronolog (a właśnie tym pseudonimem posługiwał się autor dzieła) nadmienił, że na prawosławnym antysynodzie w Brześciu, zebrany na znak oprotestowania Unii, było obecnych ponad dwieście osób – zarówno stanu duchownego, jak też świeckiego.

Za autora «Ekthesis» uważają Marcina Broniewskiego (Krzysztofa Brońskiego), prekursora traktatu barokowego w języku polskim o kierunku antyunijnym. Pisarz działał za wsparciem księcia Konstantego Ostrońskiego. Janusz Byliński stwierdza, że to Marcin Broniewski w odpowiedzi na unijne prace Piotra Skargi pod pseudonimem Krzysztof Philalet napisał traktat «Apokrisis abo odpowiedź na książki o synodzie brzeskim 1596» (Broniewski, 1994), uważany przez prawosławnych za najbardziej wybitne dzieło antyunijne początku XVII w.

Broniewski nie był jedynym przedstawicielem szkoły literackiej w Ostrogu. W odpowiedzi na listy Hipacego Pocięja do księcia Konstantego, w których biskup pragnął zdobyć jego poparcie w sprawach unijnych, z korespondencją polemiczną wystąpił Kleryk Ostroński. W pierwszej redakcji listy Hipacego Pocięja zostały dołączone do apologii «Antirresis abo apologija przeciwko Krzysztofowi Philaletowi, który niedawno wydał książki imieniem starożytnej Rusi religiej greckiej przeciw książkom o synodzie brzeskim (1599)» (Pocięj, 1997). Książkę Ostroński osobiście nie odpowiedział na nie, zlecając tę misję swojemu Klerykowi (dokładnie nie wiemy, kto pisywał pod tym pseudonimem). Obrażony za to poniżenie hierarchiczne Pocięj w następnych listach stracił cierpliwość i używał ostrych wyrazów w duchu ironii i sarkazmu. Według badaczy polemicznej szkoły ostrońskiej, Klerykiem mógł być młody wówczas wychowanek akademii Melecjusz Smotrzycki, Iow Borecki, Hawryło Dorofejowicz, diakon Ignacy czy ktoś, czyje imię zostało nieznane przyszłym pokoleniom.

Wybitną postacią polemicznej szkoły w Ostrogu był Herasym Smotrzycki, który od 1580 r. stał na czele akademii jako jej pierwszy rektor, gromadząc wokół siebie działaczy kultury prawosławnej. Już w pierwszych latach swojej działalności wydał «Elementarz» dla brackich szkół Ukrainy, brał udział w przygotowaniu wydania pierwszej słowiańskiej Biblii. Właśnie dzięki niemu i innym słynnym działaczom kulturowym zmieniły się geoliterackie markery rozumienia centrum i

provincji, ponieważ w granicach ośrodków lokalnych tworzyły się centra poziomu europejskiego. Tę tradycję przejął syn rektora, Melecjusz Smotrzycki, najpierw prawosławny biskup w Wilnie, autor słynnej apologii «Threnos...», później zwolennik Unii.

Wołyńska miejscowość Dermań stała się dla Melecjusza Smotrzyckiego miejscem schronienia w ostatnich latach jego życia. Stamtąd rozlegały się głośne deklaracje teologiczne i społeczne. Tu, do zwykłej siedziby na Wołyniu, przybywali przedstawiciele całego Kościoła Unickiego, żeby pożegnać się ze słynnym biskupem, któremu do grobu włożono dekret o biskupstwie prawosławnym i bullę papieską. Niestety, na przestrzeni lat Dermań stracił dawną świetność, jednak pozostaje przykładem tego, jak przez aktywną działalność da się przekroczyć granice zacofania i prowincjonalizmu.

Na unikalność dermańskiej prowincji, która zamieniła się w centrum, wskazuje Petro Kraluk w powieści «Sześciodniów, albo Korona domu Ostrogskich» (Кралу́к, 2010). Autor zwraca uwagę czytelników na lokalną drukarnię, liczny księgozbiór klasztoru w Dermaniu i jego kontakty z Konstantynopolem. Również na uwagę zasługuje opinia pisarza, że właśnie w Dermaniu czy Dubnie mógł zrodzić się pomysł księcia Ostrogskiego o założeniu akademii, gdzie istniały ku temu wszelkie przesłanki. Na centralną rolę Dermania w rozwoju dawnego piśmiennictwa polemicznego wskazują również inni współcześni badacze (Лопаци́к, 2008; Мізи́нкіна, 2020).

Podobny status w XVII w. miały Żółkiew, Czernihów, Sokal, Zbaraż i inne miejscowości, które pełniły rolę ośrodków intelektualnych, skupiały wybitne umysły społeczne.

Nie mniej czynnym w środowisku wołyńskim był Kasjan Sakowicz, słynny nie tylko ze swojej indywidualnej pozycji polemicznej (w ciągu życia dwukrotnie zmieniał wyznanie), lecz też z postępowej myśli społecznej, ponieważ dbał o połączenie wschodniego i zachodniego kalendarzy, obejmował wiele tematów świeckich. Jego odważny głos przeciwko mistrzowi ukraińskiej literatury i teologii Piotrowi Mohyle świadczy o tym, że pisarza nie powstrzymywał żaden prowincjonalny dystans. On umiejętnie bronił swoich tez, produktywnie tworzył nowe dzieła, umiejętnie wykorzystywał barokową wyobraźnię i świadomość językową, wykazywał autorytet na szczeblu krajowym i europejskim. Nikt nie mógł mu zarzucić prowincjonalizmu stylu czy ograniczenia myśli.

Artystyczny, intelektualny i ideowy świat Sakowicza nie ograniczał się do Wołynia, jednak właśnie tu on znalazł swój dom, prowadził zatargi z sąsiadami o majątki, pola, lasy, reprezentując regionalny charakter tych terenów. Dlatego w ujęciu autorskim da się prześledzić syntezę prowincji i centrum jako całości. Po pełnieniu obowiązków rektorskich w Akademii Kijowskiej i służbie duchownej w Lublinie wołyńskie miasteczko Dubno, gdzie on został mianowany na archimandrytę Klasztoru Podniesienia Świętego Krzyża, było głęboko dysonansowe z jego dotychczasowymi miejscami pracy, dlatego radykalność poglądów pisarza w dużej mierze jest uzasadniona. W traktacie «Επανορθωσις Abo Perspectiwa, i objaśnienie Błędów, Herezji i Zabobonów, w Grekoruskiej Cerkwi Disunickiej» (Sakowicz, 1642) on ukazał lokalny charakter Wołynia z jego polemicznymi wojnami i sprzeczkami. Zwłaszcza, z dużym stopniem ironii pisał: «*Jeden z władyków na Wołyniu brodę Metropolitowi zesłemu wytargał, a drugi policzki mu dawał, o czym na Wołyniu głośno*» » (Sakowicz, 1642: A3).

Z tego wynika, że prowincjonalność w dziełach Kasjanowicza została ukazana najczęściej z negatywnym oddźwiękiem semantycznym. Po burzliwych wydarzeniach i przejściu pisarza z unickiego Zakonu Bazylianów do rzymsko-katolickiego Zakonu Augustianów on pozostawił wschodnie tereny Rzeczypospolitej i resztę życia spędził w Krakowie, centrum ówczesnej przestrzeni subkulturowej. Można więc stwierdzić, że w twórczości tego polemisty istniała wyraźna opozycja między prowincją a centrum z przewagą wielkomięjskiego typu myślenia i potępieniem prowincjonalizmu.

Wśród wielu wołyńskich miejscowości, wspomnianych w ukraińskiej polskojęzycznej prozie polemicznej po Unii Brzeskiej, wyróżniał się Włodzimierz ze słynnym tronem metropolity unickiego, na którym najpierw siedział Hipacy Pocij, a później Joachim Morochowski. Obaj unijni pisarze wykazywali się wyznaniową bezkompromisowością w obronie unii z Rzymem, dbali o rozwój szkolnictwa w regionie, w tym też nauki katechetycznej, budowali kościoły, drukarnie, wydawali liczne pisma prounijne. W związku z tym można stwierdzić, że Włodzimierz przez wiele lat pozostawał ośrodkiem kultury i duchowości unickiej nie tylko w skali lokalnej, ale i ogólnokrajowej. W przestrzeni subkulturowej Kresów pełnił rolę centrum na równi z Ostrogiem, Wilnem, Kijowem. Wizerunek tronu metropolitalnego stał się jego głównym atrybutem oświeceniowym.

Nowość naukowa

Tak więc należy podsumować, że nowością w badaniu przestrzeni subkulturowej w ukraińskiej prozie polskojęzycznej po Unii Brzeskiej jest określenie markerów prowincjonalności, które uwzględniają rozległość systemu obrazów i kardynalnie odmieniają nasze rozumienie prowincji i centrum, ukazując przewagę pozytywnej konotacji tych pojęć w barokowej kulturze ukraińsko-polskiego pogranicza.

Wnioski

Dochodzimy do wniosku, że rozwój gatunkowej specyfiki traktatu zakładał aktywną działalność środowisk intelektualnych, skupionych wokół ośrodków wydawniczych i edukacyjnych, klasztorów, bractw, katedr metropolitalnych, słynnych świątyń ku czci Bogurodzicy i świętych. Do tych ośrodków zaliczamy większe miasta Rzeczypospolitej: teologiczno-literackie szkoły Wilna, Krakowa, Kijowa, Lublina, Lwowa, Czernihowa, Włodzimierza i in. Podobną rolę pełniły małe miasteczka, gdzie działały znane klasztory, świątynie, drukarnie (Sokal, Dermań, Zbaraż, Dubno i in.).

Więc to nie miejsce decydowało o sposobie myślenia czy wypowiedzi, lecz osobowość autora była czynnikiem decydującym o tym, czy obszar, w którym żyje autor, zyska chwałę intelektualnego, oświeceniowego centrum. Zadziwiająca jest rozległość tej przestrzeni. Tak, polskojęzyczna «Obrona...» Lwa Kreuzy-Rzewuskiego powstała w Wilnie w środowisku unitów, a ortodoksyjna polemiczna odpowiedź na nią – «Palinodia...» Zachariasza Kopysteńskiego – nadeszła z Kijowa. Bracia Laurency Zyzaniusz i Stefan Zyzaniusz tworzyli w wileńskim środowisku prawosławnym i, według Melecjusza Smotrzyckiego, ulegli wpływowi protestanckim, a duchowne poszukiwania Smotrzyckiego doprowadziły go z Klasztoru Świętego Ducha w Wilnie do unickiej świątyni w Dermaniu. Również znaczące dzieła literackie Hipacego Pocięja i Joachima Morochońskiego powstawały we Włodzimierzu na Wołyniu i były zachętą do dyskusji w Ostrogu, Kijowie i innych miejscowościach. Są to tylko niektóre z licznych markerów topograficznych o treści subkulturowej, według których rozwijało się pojęcie prowincjonalności w polemicznej prozie XVII w.

One są uzupełnione w czynniki osobowościowe, ponieważ wszyscy wybitni pisarze, którzy uczestniczyli w polskojęzycznej dyskusji po Unii Brzeskiej, swoim talentem przebijali się do literatury,

choć byli przedstawicielami małych miasteczek prowincjonalnych. Nie *locus* decydowało o losach człowieka, ale siła inspiracji wewnętrznej, często duchowej, która pomogła tym jednostkom rozwijać literaturę ukraińską i polską w ramach subkultury wielonarodowej Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Elementy bytu pisarzy znalazły odzwierciedlenie w ich utworach, które choć utrzymane w stylu apologetycznym, zawierały wiele fragmentów biograficznych, wspomnień, wzorów zaczerpniętych z życia. Ten lub inny przykład z życia codziennego mieszkańców prowincji wnioskował o częściowej negatywnej konotacji tego pojęcia w ukraińskiej prozie polskojęzycznej po Unii Brzeskiej. Jednak większość markerów prowincjonalności miała pozytywny wydźwięk semantyczny i wskazywała na równoważność kultury prowincjonalnej z kulturą stołeczną. W tym klimacie postawała jakościowo nowa literatura o treści duchowej i moralistycznej. Kanwą ideową tego sposobu myślenia był sarmatyzm w ukraińskiej lub polskiej odmianie jego manifestacji na różnych terenach. Dalej na zachód był to wyłącznie polski sarmatyzm, natomiast na Kresach zwycięska moc Kozaków uzupełniała go w cechy roksolańskie. Problem ten wymaga odrębnego rozważenia.

Kwestia prowincjonalności literatury wczesnego i zaawansowanego baroku w przyszłości będzie wymagała dalszych badań, tak aby ostatecznie wyłonił się pełny obraz znaczeń zawartych w przeciwstawnej parze «prowincja – centrum», jednak jedno pozostaje bezdyskusyjne: brak przeciwieństwa tych pojęć w barokowej prozie pogranicza, ponieważ mamy do czynienia nie z konfrontacją administracyjną czy intelektualną, lecz z treścią teologiczną, w której centrum było równe prowincji, tworzyło wraz z nią syntezę. Warto podkreślić, że w tym duchu rozwijała się literatura barokowa: zrównoważenie nawet całkowicie biegunowych pojęć zmierzało ku kształtowaniu konceptów. Na tej podstawie rozwinęła się subkultura ukraińsko-polskiego pogranicza doby baroku, co znalazło wyraz w światopoglądowych, artystycznych i stylistycznych systemach odzwierciedlenia rzeczywistości.

Literatura

- Кралюк, П. (2010). *Шестиднев, або Корона роду Острозького*. Київ: Ярославів Вал.
- Лопачька, Н. (2008). Дерманський монастир в часи князя В.-К. Острозького. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*, 13, 12–230.
- Мізінкіна, О., Чмир, А. (2020). Образ Дерманя в романі «Шестиднев, або Корона дому Острозьких» П. Кралюка. *Organization of scientific research in modern conditions '2020: conference proceedings, Seattle*, 536–540.
- Падокшин, С. (2001). *Пацей Іпацій: царкоўны дзеяч, мысліцель, пісьменнік на пераломе культурна-гістарычных эпох*. Мінск: Беларуская навука.
- Сулима, М., Корпанюк, М., Ушкалов, Л. (2014). *Історія української літератури: у дванадцяти томах. Давня література (друга половина XVI–XVII ст.)*. Київ: Наукова думка.
- Сухарева, С. (2014). *Риторичний простір польськокомовної прози XVII ст.* Луцьк: Вежа-Друк.
- Broniewski, M. (1994). *Apokrysis abo odpowiedź na książki o synodzie brzeskim 1596 / oprac. J. Byliński i J. Długosz*. Wrocław: Ossolineum.
- Broniewski, M. (1995). *Ekthesis abo krótkie zebranie spraw, które się działy na partykularnym, to jest pomiastnym Synodzie w Brześciu Litewskim, oprac. J. Byliński i J. Długosz*. Wrocław: Ossolineum.
- Pociej, H. (1997). *Antirresis abo apologija przeciwko Krzysztofowi Philaletowi, który niedawno wydał książki imieniem starożytnej Rusi religiej greckiej przeciw książkom o synodzie brzeskim, napisanym w Roku Pańskim 1597 / oprac. J. Byliński i J. Długosz*. Wrocław: Ossolineum.
- Sakowicz, K. (1642). *Επανορθωσις Abo Perspectiwa, i objaśnienie Błędów, Herezji i Zabobonów, w Grekoruskiej Cerkwi Disunickiej*. Kraków: Drukarnia Waleryana Piotrkowskiego.

References

- Kraliuk, P. (2010). *Shestydnev, abo Korona rodu Ostrozkoho* [Kralyuk P, 2010, Six Days, or the Crown of the Ostrozhsky family]. Kyiv: Iaroslaviv Val.
- Lopacka, N. (2008). *Dermanskyi monastyr v chasy kniazia V.-K. Ostrozkoho* [Derman Monastery in the time of Prince V.-K. Ostrozhsky]. *Naukovi zapysky Nacionalnoho universytetu Ostrozka akademiya*. Istorychni nauky, Vyp. 13, s. 12–230.
- Mizinkina, J., Chmyr, A. (2020). *Obraz Dermania v romani Shestydnev, abo Korona domu Ostrozkyh* P. Kraluka [The image of Derman in the novel Six Days, or the Crown of the House of Ostrog by P. Kralyuk]. *Organization of scientific research in modern conditions '2020: conference proceedings, Seattle*, 536–540.
- Padokshyn, S. (2001). *Pacei Ipacii: carkovny dzeiach, myslitel, pismennik na peralomie kulturna-histrychnykh epoh* [Paciej Hipacy: church figure, thinker, writer at the turn of cultural and historical epochs]. Minsk: Belarускаia navuka.

- Sulyma, M., Korpaniuk, M., Ushkalov, L. (2014). *Istoria ukraińskiej literatury: u dwanaście tomów. Dawna literatura (druga połovina XVI–XVII st.)* [History of Ukrainian literature: in twelve volumes. Ancient literature (second half of the 16th–17th centuries)]. Kyiv: Naukova dumka.
- Suhariewa, S. (2014). *Rytorycznyj prostir polskomovnoji prozy XVII st.* [Rhetorical space of Polish-language prose of the 17th century]. Luck: Vezha-Druk.
- Broniewski, M. (1994). *Apokrysis abo odpowiedź na książki o synodzie brzeskim 1596* [Apokrysis, or answer to books about the Synod of Brest 1596]. Wrocław: Ossolineum.
- Broniewski, M. (1995). *Ekthesis abo krótkie zebranie spraw, które się działy na partykularnym, to jest pomiastnym Synodzie w Brześciu Litewskim* [Ekthesis or short collection of matters that were happening at the particular, i.e. suburban Synod in Brest-Litovsk]. Wrocław: Ossolineum.
- Pociej, H. (1997). *Antirresis abo apologija przeciwko Krzysztofowi Philaletowi, który niedawno wydał książki imieniem starożytnej Rusi religij greckiej przeciw książkom o synodzie brzeskim, napisanym w Roku Pańskim 1597* [Antirresis or apology against Krzysztof Philalet, who recently published books on the name of ancient Rus' Greek religion against books about the synod of Brest, written in the year of Lord 1597]. Wrocław: Ossolineum.
- Sakowicz, K. (1642). *Επανορθωσις Abo Perspectiwa, i Objasnienie Błędów, Herezji i Zabobonów, w Grekoruskiej Cerkwi Disunickiej* [Επανορθωσις or Perspective, and Explanation of Errors, Heresies and Superstitions, in the Greek-Ruthenian Disunic Church]. Krakow: Waleryan Piotrkowski Printing House.

Svitlana Sukhariewa. Subcultural markers of provincialism in the Ukrainian Polish-language prose of the post-Brest Union period. Subcultural markers of provincialism in the Polish-language prose of the post-Brest Union period are traced in the works of Melecjusz Smotrzycki, Ipacjusz Pociej, Marcin Broniewski, Kasjan Sakowicz and other writers. The signing in Brest of the union with Rome with the preservation of the eastern rite, the educational activities of writers in the secular and spiritual environment, the connection of central and provincial cities in the search for the unity of Christian creeds, the publication of the Bible in national languages etc were the main factors of their development.

It is of the Baroque period contained mainly positive connotations. The development of this literature presupposed the activity of intellectual environments focused on publishing and educational centers, monasteries, brotherhoods, metropolitan cathedrals and famous shrines in honor of the Holy Mother of God or saints. The theological and literary schools of Vilno, Kraków, Lublin, Ostroh, Lviv, Kyiv, Chernihiv, Volodymyr and others were considered such intellectual centers. They were joined by intellectual centers of small towns that operated at monasteries and temples (Sokal, Derman, Zbarazh, Dubno etc.).

The author's personality was a determining factor whether the area, where the author lives, will gain the glory of an intellectual, educational center. In general, the

Polish-language polemical prose was distinguished by a harmonious combination of the concepts of the province and the center, which contributed to the development of a conceptual type of thinking.

The article aims to show, on the basis of examples, the lack of development of the provincialism syndrome in the baroque literature of the Ukrainian-Polish borderland, which marginalized many important literary works of those authors who were considered exclusively local. In literature, there was a shift of the center of gravity from the capital to the provincial areas, a splendid example of which is the development of polemical prose.

Key words: subcultural space, provinciality, polemical prose, period after the Union of Brest, Ukrainian-Polish borderland.

Сухарева Світлана Володимирівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри полоністики і перекладу Волинського національного університету імені Лесі Українки, <https://orcid.org/0000-0001-5039-582X>; Sukhareva.Svitlana@vnu.edu.ua

Деконструкція расової гомогенності у романі Ч. Н. Едічі «Американа»

Стаття сфокусована на расовій та класовій ідентичності у романі Чімаманди Нгозі Едічі «Американа». Зокрема проаналізовано змалювання чорношкірих іммігрантів, які приїжджають до США з різних африканських країн. Їхній досвід життя в Новому світі ускладнений реаліями расового розподілу. Використовуючи насамперед герменевтичний, а також контекстуальний, пообразний та інші методи для характеристики різних рівнів твору, вдалося отримати результати дослідження.

Не зважаючи на культурні та історичні відмінності, які існують між чорношкірими, народженими в США, і тими, які прибувають туди сьогодні, їх усіх сприймають як одну гомогенну колективну ідентичність. У романі нігерійсько-американської письменниці описано спротив і когнітивний дисонанс новоприбульців, які мають темний колір шкіри, але водночас не поділяють із нащадками рабів досвід рабства, сегрегації чи расизму. Реалії упослідження людей за расовою приналежністю стають для чорношкірих іммігрантів гіркою реальністю. Ставлення представників білої раси до чужинців, з Африки чи Південної Америки, уґрунтовано на стереотипах не лише щодо іммігрантів, а й щодо чорношкірих. Відбувається екстраполяція уявлення про афро-американців на людей з темною шкірою загалом. Це своєю чергою спричинює і класову стереотипізацію, оскільки традиційно в американському суспільстві чорношкірі прописані у клас бідних. Расова та класова чутливість впливає на життя іммігрантів не лише у США, а й Великій Британії. У творі Ч. Н. Едічі зіставляються реалії раси та класу у парадигмі цих двох країн.

У висновках зазначено, що категоризація людей та їх прописування у конкретні групи вимагає від них дотримання певних поведінкових стереотипів і наслідування смаків. В аналізованому романі йдеться про спротив головних персонажів відповідати стандартам колективностей, до яких їх імперативно залучають. Така інтерпеляція позбавляє їх індивідуального вибору та не дає самовиразитися.

Ключові слова: расова (не)гомогенність, Ч. Н. Едічі, роман «Американа», класова приналежність, ідентичність.

Вступ

Роман Чімаманди Нгозі Едічі «Американа», опублікований 2013 року, отримав широкий читацький резонанс та низку премій.

Головна сюжетна лінія твору сконцентрована на долі двох молодих нігерійців – Іфемелу і Обінзі. Народжені у Нігерії вони з дитинства мріяли покинути рідний край, бо як й інші нігерійці виростили під впливом стереотипів про красиве життя у США чи Великій Британії. У зв'язку зі складною політичною й економічною ситуацією на батьківщині вони зрештою потрапляють до омріяних західних країн. Детальний опис до-міграційного етапу їхнього життя в Нігерії слугує не лише поясненням причин вимушеного переїзду персонажів, а й культурним і соціальним контекстом, що дає уявлення про далеку для західного реципієнта африканську країну.

Офіційне здобуття незалежності Нігерії від Британії у 1960-х роках не означало звільнення від колонізованої свідомості, від комплексів, які були сформовані під час тривалого панування імперії. Звідси, багато нігерійців все ще навіть сьогодні продовжують вважати свою культуру менш вартісною, аніж західну. У романі описано настійливе бажання молоді виїхати за кордон за будь-яку ціну. Багаті можуть дозволити собі купити паспорти інших заможних країн, натомість бідні змушені виїжджати по тимчасових візах і поповнювати ряди нелегальних іммігрантів. Проте і перші, і другі з усіх сил намагаються залишити африканський континент. Ідея багатого світу, сформована рекламою, фільмами, музичними кліпами, індустрією моди і телевізійними шоу, вабить і убогих, і заможних.

З поширенням глобалізації американська масова культура і стандарти замінили британську постколоніальну інфраструктуру. Тому молоді нігерійці, на відміну від своїх батьків, міряють усе американськими мірками і намагаються якнайбільше дізнатися про спосіб і стиль життя в США. Очевидне тут заміщення нарративу однієї імперії (Британської) іншою (США). Так, безмежне захоплення Обінзі усім американським протиставляється британським смакам його матері, яка строго дотримується британської англійської, перечитує двічі на рік роман Грема Гріна «Суть справи» (Adichie, 2013: 84). Водночас в її окремих реакціях і настановах відчутне критичне ставлення до імперської влади. Наприклад, при першій зустрічі з Іфемелу вона зауважує: *«Чи Обінзі розповідав тобі, що я перекладаю іноді. З французької. А загалом я викладаю літературу в університеті, до речі не англійську літературу, а літератури, написані англійською мовою, а переклад – моє хобі»* (Adichie, 2013: 83). Тим часом її син поглинутий американською медійною

культурою: «Він (Обінзі – С.Ч.) вільно орієнтувався в закордонних новинках, особливо американських. Усі дивилися американські фільми і передавали із рук в руки пожовтілі американські журнали, але лише він знав деталі життя американських президентів, які керували державою сто років тому. Усі дивилися американські шоу, але він знав, що Ліза Боне покидає “Шоу Козбі” і буде зніматися в фільмі “Серце янгола”. Він знав про величезні борги Вілла Сміта перед тим, як він прийшов у комедійний серіал “Принц із Беверлі-Гіллз”. “Ти виглядаєш, наче справжня чорношкіра американка” – це був його найкращий комплімент, який він казав, коли вона (Іфемелу. – С. Ч.) одягала красиве плаття, або заплітала волосся у товсті косички. Мангеттен був зенітом для нього. Він часто скаржився: “Шкода, що тут не Мангеттен” або ж радив: “Поїдь на Мангеттен, то й дізнаєшся, як усе має бути”» (Adichie, 2013: 80 – 81).

Після прибуття до західного світу головні персонажі роману «Американа» раптом усвідомлюють, що їхні уявлення про демократію і нові можливості далекі від реальності. Незалежно від країни походження, освіти чи матеріального становища усі чорношкірі іммігранти автоматично залучаються до категорії колективної ідентичності афро-американців. Історичними й суспільними маркерами для якої є рабство, сегрегація, рух за громадянські права, расистська політика та прихований расизм. Усі ці реалії минулого і сучасного становлять для чорношкірих американців спільний історичний досвід, який вони розділяють і який поєднує їх в одну колективність. Варто зазначити, що часто такий досвід вимагає від них певних поведінкових кодів чи реагування. З іншого боку, саме він легітимізує їхню приналежність і визначає їхній статус у мультикультурному світі. Як зазначають Метт Рей та Анналі Невітц, «доступ / прийняття до мультикультурної спільноти вимагає від групи певного досвіду суспільної віктимізації» (Wray & Newitz, 1997: 5). Відповідно, у мультикультурному просторі США афро-американці займають нішу для тих, які постраждали від рабовласницької системи та расизму, і крім цього приречені завжди бути бідними та злими на білих. Загалом стереотипізація колективностей у контексті політики толерантності та мультикультуралізму дає змогу управляти великими масами людей. Е. Балібар підкреслює: «Категорія ‘маси’ (чи ‘загалу’) сама по собі не є нейтральною, а прямо пов’язана з процесами

натуралізації та расовізації суспільного» (Balibar & Wallerstein, 1991: 18).

Мета цієї статті проаналізувати спротив головних персонажів роману «Американець» їхній інтерпеляції до колективностей раси чи класу. Це своєю чергою дає підстави для виявлення сконструйованості та штучності цих категорій, як таких, що допомагають маніпулювати окремими групами і нав'язувати їм певні поведінкові моделі.

Методи дослідження

У статті використано метод аналізу та синтезу для характеристики теоретичних праць з колективних ідентичностей. Метод прискіпливого читання й герменевтичний метод застосовано для виявлення ознак проблематизації раси та класу у романі Ч. Н. Едічі. Крім того, залучено також контекстуальний, пообразний, проблемно-тематичний та композиційний методи для характеристики різних рівнів твору.

Виклад основного матеріалу

Дисциплінарна влада спільноти спонукає і навіть примушує представників конкретних груп поводитися відповідно до сформованих уявлень щодо їхньої групи. Крім того, колективний досвід, на основі якого певні індивідууми об'єднані разом, часто зведений до тих історичних наративів, які не лише мали вагу для конкретної спільноти, а й вигідні та ефективні для панівних ідеологій. Критика політики колективної ідентичності як такої, що не відображає індивідуальні вподобання і переконання, а навпаки притлумлює їх на користь «загального блага» і функціонування спільноти, реалізовується головним чином через пропагування флюїдних і нестабільних самостей, які перебувають у постійному процесі формування. З цього приводу Метт Рей та Анналі Невітц пишуть: «Ідентичності продукуються певними суспільствами і залежать від історичного контексту. Подібно, як суспільні групи створюють певні фізичні об'єкти для своїх ритуалів, відносин та ідеологій, так само вони створюють ідеалізовані концепти ідентичності, що відповідають обставинам їхнього життя» (Wray & Newitz, 1997: 6).

Для сучасних чорношкірих іммігрантів примусова приналежність та прописування у колективність афро-американців викликає і спротив, і когнітивний дисонанс. Історичне минуле

нащадків колишніх рабів їм частково чуже, а частково незрозуміле. Водночас суспільство очікує від них тих же реакцій чи відчуттів, що і від афро-американців. Так, під час одного заняття в університеті, коли професорка демонструвала студентам епізоди з фільму «Коріння», слово «ніггер» було приглушене. На таке навмисне замовчування здивовано відреагувала дівчина з Кенії: *«‘Nigger’ це слово, яке є в ужитку. Люди використовують його. Це частина Америки. Воно спричинило багато болю людям і я думаю, що це образливо заглушувати його»* (Adichie, 2013: 168). Чужинка, хоч і чорношкіра, не сприймає слово, обтяжене расистським минулим, так само болісно, як афро-американці.

Особисті відчуття чорношкірих чужинців чи приналежність до іншої культури підпорядковані афро-американській колективності у Новому світі. Іфемелу після кількох років життя пише блог про те, як повинні поводитися чорношкірі в американському суспільстві, незалежно, чи вони іммігранти, чи народилися в США. Серед її порад такі: *«Якщо ви дивитесь телевізор і чуєте «расистські балачки», то маєте тут же образитися... Якщо десь трапився злочин, то благодійте, щоб він не був вчинений чорношкірим. Якщо ж виявиться, що таки чорношкірим, то тримайтеся подалі від того місця тижнями, бо може статися так, що звинуватять саме вас... Якщо ви вечеряєте в ресторані, то давайте щедрі чайові. Бо інакше наступного чорношкірого клієнта обслужать погано. Офіціанти ненавидять, коли їм доводиться обслуговувати столик, де сидять чорношкірі... Якщо ви розповідаєте нечорношкірій людині про расистський випадок, який трапився з вами, то говоріть без жалю. Не скаржтеся. Пробачайте. Якщо можливо, то розповідайте жартома. І найголовніше – не сердьтеся. Чорношкірим не личить злитися через расизм»* (Adichie, 2013: 275). Ці правила і коди, які випрацьовувалися і формувалися в американському суспільстві упродовж століть, поширюються і на тих, які прибувають до країни сьогодні. Тому спочатку це викликає у них певний шок і нерозуміння, але з часом більшість згоджується з реаліями структурного расизму.

Класова стратифікація посідає важливе місце у житті іммігрантів так само, як і расова. Важливо при цьому те, що представники чорношкірої раси в США при класовому розподілі потрапляють в категорію бідних. В одному зі своїх блогів Іфемелу підсумовує розповсюджене уявлення про чорних американців як

лише бідних. *«В американській свідомості “чорношкірі” належать до тієї ж соціальної категорії, що і “бідні білі”. Тобто йдеться не про клас чорних і білих бідних, а про усіх чорних і бідних білих»* (Adichie, 2013: 205).

Мало хто вірить у те, що насправді існує клас заможних чорношкірих. Радше вони становлять виняток із правил класового розподілу. Формування уявлення про чорношкірих як убогих і знедолених відбувалося упродовж всієї історії США. Герберт Ганс коментує: «Раса стала маркером класу з перших моментів існування США. Від початку політична і культурна влада належала WASP¹... Вони і вирішили, що їхній тип білошкірості це вершина класової ієрархії. До найбіднішого класу належали корінні американці і раби» (Gans, 2005: 18). Далі дослідник зазначає, що саме раби, а згодом їхні нащадки асоціюються в колективній свідомості як представники бідного класу. Визнання змін у класовій стратифікації чорношкірих, на думку Г. Ганса, неможливе: «Не зважаючи на те, що після руху за громадянські права 1960-х років більшість афро-американців стали представниками середнього класу вони до сьогодні страждають від дискримінації, яка сильніша щодо них, аніж до інших небілих іммігрантів цього ж класу. Цей факт допомагає не лише утримувати кордон між білими і чорними, але також і перешкоджати останнім ставати на одному рівні з білими. У цьому випадку раса використовується як маркер класу і як засіб утримання чорних «на належному їм місці», іншими словами, раса забезпечує класовий розподіл і гальмує рух чорношкірих вгору» (Gans, 2005: 19 – 20). Отже, прописування чорношкірих і їхнє ув'язнення у категорії бідності має історичну тяглість. Цю ж думку висловлює Марія Шимчишин: «У контексті ж сучасної політики ідентичності історія використовується як виправдання економічної нерівності, вона (історія) легітимізує нерівність» (Шимчишин: 2017, 102). Ця ситуація описана у романі Ч. Едічі, коли до будинку багатих білих американців, де служила Іфемелу, прийшов білий американець чистити килими. Побачивши нігерійку, яка відчинила йому двері, він спочатку збентежився, а потім навіть розізлився. Адже в його уяві чорношкірі не можуть володіти таким маєтком. Тому, коли під час розмови він зрозумів, що Іфемелу така ж обслуга, як і він, то «його

¹ WASP – White Anglo-Saxon Protestant

злість зникла наче чари. Його лице скривилося. Отже, вона така ж, як і він. Світ знову став на своє місце» (Adichie, 2013: 205). Кореляцію між класом і расою у США підсумовують Метт Рей та Анналі Невітц: «Оскільки в США політичний лексикон щодо класу надзвичайно звужений, то певні расові групи використані як алегорії класу. Наприклад, традиційно чорношкірі і латинос стереотипізовані як бідні, натомість білі і азіато-американці вважаються середнім класом» (Wray & Newitz, 1997: 8). Далі дослідники стверджують, що визнання того, що бідні білі теж існують забезпечує руйнування кордону між класом та расою. Звідси їхня праця «Біле сміття» («White trash»), сконцетрована на визнанні бідного класу білошкірих, вступає в діалог із романом Ч. Н. Едічі, де розвінчується міф про приналежність чорних лише до бідного класу. Загалом, класовий розподіл сьогодні набуває нового змісту у контексті все більшого збідніння бідних і стрімкого збагачення заможних, що позначається на зникненні середнього класу як такого.

Досвід чорношкірих іммігрантів у Великій Британії теж ускладнений реаліями раси та класу. Так само, як і в США, бідні чужинці живуть у занапащених районах Лондона. Тому, коли під час одного з прийомів у багатому домі Обінзі каже, що мешкає в Ессексі, то його співрозмовниця розчаровано відвертається. Водночас багаті чорношкірі намагаються максимально відповідати вимогам класу заможних. Під час зустрічі Обінзі зі своїм співвітчизником Еменіке, якому пощастило одружитися з *«британкою, яка жила в британському будинку, ходила на британську роботу, подорожувала з британським паспортом»* (Adichie, 2013: 330), його вразила трансформація колишнього однокласника. Супер багатий Еменіке живе в приватному будинку в Іслінгтоні і його манери, смаки, мова змінені відповідно до стандартів багатого класу. Обінзі дивується тому, як Еменіке разом з іншими гостями захоплюється керамічними тарілками ручної роботи, які господарі придбали в Індії. *«Ті тарелі з незграбними краями, зроблені ремісниками, ніхто б не відважився поставити на стіл в Нігерії. Він (Обінзі – С. Ч.) ніяк не міг зрозуміти, чи Еменіке справді вірив, що річ була красива лише тому, що її зробили руками бідні люди за кордоном, чи він просто догоджав усім іншим»* (Adichie, 2013: 335). Ту саму нещирість і вихваляння Обінзі прочитує і на світлинах в кабінеті друга, який позує перед усіма відомими історичними пам'ятками. *«Обінзі уявив його (Еменіке.*

– С. Ч.), відданого і рішучого, який відвідує місця, що треба відвідати, і при цьому не роздумує про них, не про речі, що там знаходяться, а про фотографії з тих місць і про людей, які колись на ті фотографії дивитимуться. Про людей, які дізнаються, що він брав участь у цьому тріумфі» (Adichie, 2013: 332).

Раса та клас мають важливе значення для іммігрантів, бо після прибуття в нову країну вони тут же зазнають категоризації. У романі Ч. Н. Едічі наголошуються різні пріоритети щодо цих колективностей у США та Великій Британії. *«Думаю, що в цій країні (Великій Британії – С.Ч.) клас це – найголовніше. Кожен знає своє місце. Навіть люди, які не визнають класового поділу, змирилися зі своїм статусом у суспільстві, – сказав Обінзі. Білий хлопець і чорношкіра дівчина, які виростають в одному робітничому містечку, можуть дружити і раса для них це щось другорядне. Натомість в Америці для білого хлопця і чорношкірої дівчини з одного району раса найважливіше»* (Adichie, 2013: 340). Відтак, якщо у Великій Британії класовість передує расі, то в Новому світі – навпаки. Хоча структурний расизм існує і на туманному Альбіоні. Так, Еменіке ображає, коли таксист не захотів підвезти його через колір шкіри, або ж, коли в дорогому ресторані офіціантка неухважно обслуговує його.

Щодо іммігрантів, то якщо вони не чорношкірі, то шанси у них кращі в США. Саме расова приналежність ускладнює життя тих, які покинули африканські країни чи Південну Америку. Наприклад, коли британка Джеорджіна порівнює мігрантів із Мексики до США та мігрантів зі Східної Європи до Великої Британії, то зазначає, що головна відмінність між ними це – колір шкіри. На зауваження однієї з персонажів роману про те, що США лояльніше ставляться до іммігрантів, аніж європейські країни, їй відповідають: *«Так, бо в Європі держави формувалися на основі ексклюзивності, а в Америці – інклюзивності»* (Adichie, 2013: 339). Як стверджує Е. Балібар: *«Коллективності іммігрантів тривалий час потерпали від дискримінації та ксенофобії і расові стереотипи відігравали важливу роль у цьому»* (Balibar & Wallerstein, 1991: 20).

Що стосується міжрасових відносин між чоловіками і жінками, то в США вони обтяжені історичним минулим. Одна з персонажів роману зауважує: *«Європейці не такі консервативні і напружені у взаєминах як американці. У Європі білі чоловіки кажуть: “Я хочу гарячу чорношкіру жінку”. В Америці білі чоловіки думають: “Я не*

торкатимусь чорношкірої жінки, але спробую натомість Гейлі Беррі¹»» (Adichie, 2013: 396). З цим не згоджується Іфемелу. В її житті було більше білих прихильників і партнерів. Її співрозмовниця тут же знаходить пояснення: «Думаю, це через твою екзотичність – правдива африканська штучка» (Adichie, 2013: 397). Отож навіть самі чорношкірі радше згоджуються з расовими кліше, аніж оспороюють їх.

Загалом у романі ґрунтовно описано, як расові теорії продовжують функціонувати у сучасних суспільствах, а представники різних груп радше згоджуються відповідають расовим стереотипам, аніж спорювати їх. З цього приводу Етьєн Балібар у праці «Раса, нація, клас: амбівалентні ідентичності», написаній у співавторстві з Іммануелем Валлерштайном, наголошує: «Деструкція расистського комплексу відбудеться не лише за умови бунту його жертв, але й за умови зміни свідомості самих расистів, і, отже, розвалу з середини спільноти, створеної расизмом» (Balibar & Wallerstein, 1991: 18).

Наукова новизна

Роман Ч. Н. Едічі мало досліджений в українському літературознавстві. Крім того, проблематика деконструкції расової гомогенності через досвід іммігрантів не була предметом окремої наукової рефлексії ні в Україні, ні за кордоном. Залучення до теми цього дослідження останніх набутоків з галузі студій міграції та ідентичності акцентує наукову новизну осмислення роману нігерійсько-американської письменниці.

Висновки

У романі Ч. Н. Едічі «Американа» описано інтерпеляцію чорношкірих іммігрантів у афро-американську колективну ідентичність. Головна героїня роману чинить спротив цьому і намагається довести, що історичний і культурний досвід тих, які прибувають з африканських чи з південно-американських країн, відрізняється від колективного досвіду тих, які народилися у Новому світі. Дисциплінарна влада расової групи вимагає від приїжджих з інших країв відповідати уявленням і стереотипам, що склалися про цю групу. Через протест Іфемелу вербалізовано деконструювання монолітності расових категорій. Ще одним проблемним полем

¹ Гейлі Беррі – американська акторка, мати якої була біла, а батько – афро-американець.

роману є питання класової приналежності, яке в американському суспільстві тісно пов'язане із расою. Відмежування головної героїні від бідних чорношкірих заробітчан сигніфікує негомогенність класової ідентичності. Перспективним для подальшого дослідження є вивчення процесів інтеграції іммігрантів та їхнього вербування до різних суспільних категорій у романах про переміщення.

Література

- Шимчишин, М. (2017). (Ре)візії афро-американської літератури крізь призму постісторизму. Збірник наукових праць «Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах», 35, 100–105.
- Adichie, Ch. (2013). *Americanah*. New York: Random House.
- Gans, H. J. (2005). Race as class. *Contexts*, 4(4), 17–21.
- Balibar, E., Wallerstein, I. M., & Wallerstein, S. R. I. (1991). *Race, nation, class: Ambiguous identities*. Verso.
- Newitz, A., & Wray, M. (2013). *White trash: Race and class in America*. Routledge.

References

- Shymchyshyn, M. (2017). (Re)vizii afro-amerykanskoi literatury kriz pryzmu postistoryzmu. Zbirnyk naukovykh prats «Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchyykh navchalnykh zakladakh», 35, 100–105 (in Ukrainian).
- Adichie, Ch. (2013). *Americanah*. New York: Random House.
- Gans, H. J. (2005). Race as class. *Contexts*, 4(4), 17–21.
- Balibar, E., Wallerstein, I. M., & Wallerstein, S. R. I. (1991). *Race, nation, class: Ambiguous identities*. Verso.
- Newitz, A., & Wray, M. (2013). *White trash: Race and class in America*. Routledge.

Svitlana Chernyshova. Deconstruction of Racial Homogeneity in Ch. N. Adichie's *Americanah*. The article focuses on gender and class identity in Chimamanda Ngozi Adichie's novel *Americanah*. The author has analyzed the portrayals of Black immigrants coming to the US from various African countries. Their experience of life in the New World is complicated by the realities of racial division. Using primarily hermeneutic, as well as contextual, figurative and other methods for characterizing different levels of the work, it was possible to obtain research results.

Despite the cultural and historical differences between Blacks born in the United States and those who have immigrated there today, all of them are perceived as one homogenous collective identity. The novel describes the resistance and cognitive dissonance of newcomers who have dark skin, but who have not suffered from segregation or racism as African Americans have suffered. The realities of racial discrimination remain a bitter reality for Black immigrants. The attitude of the white dominant group towards foreigners, from Africa or South America, is based on

stereotypes not only about immigrants but also about Blacks. There is an extrapolation of stereotypes about African Americans to all people with dark skin. This, in turn, causes class stereotyping, as traditionally in American society, Blacks are assigned to the class of the poor. It has been argued that in American society race is a marker of class identity. Racial and class sensitivities affect the lives of immigrants not only in the US but also in the UK. In Ch. N. Adichie's novel the realities of race and class within these two countries are compared.

It has been concluded that categorizing people and assigning them to specific groups requires them to adhere to certain stereotypes and codes. In the analyzed novel the main characters resist collective dictatorship as such interpellation deprives them of individual choice and prevents them from expressing themselves.

Key words: racial (in)homogeneity, Ch. N. Adichie, novel *Americanah*, class affiliation, identity.

Чернишова Світлана Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри теорії та історії світової літератури Київського національного лінгвістичного університету, <https://orcid.org/0000-0003-0284-2001>; sveta.chernyshova@gmail.com

Рецензії

Наталя Маторіна

**«Корицеві крамниці» Леся Герасимчука –
цінний здобуток польсько-українського перекладацького
дискурсу в царині шульцознавства: рецензія на переклад збірки
«Sklepy sułanowe» Бруно Шульца¹**

Порубіжжя культур, насамперед галицьколітературне – це особливий феноменальний синтез багатокультурного історично-художнього розмаїття, культурних традицій, творчого мислення, мистецької енергетики, мовних форм завдяки спільному місцю їх перетину, зіткнення, дотику, накладання, діалогу, взаємотяжіння, взаємодії чи взаємовпливу. Зокрема, яскравим представником саме галицького літературного пограниччя є постать одного з найцікавіших діячів культури Центрально-Східної Європи першої половини ХХ століття Бруно Шульца – єврея за походженням, польського письменника, який народився на українській Галичині – у місті Дрогобич, що на Львівщині.

2022 рік увійшов в історію світового шульцознавства як рік трьох ювілейних дат Бруно Шульца: 12 липня (1892) → 130-а річниця від дня народження Бруно Шульца, 15 січня (1922) → 100-річчя від початку літературної діяльності письменника, 19 листопада (1942) → 80-і роковини від дня трагічної загибелі.

Презентуємо неординарну ювілейну книжкову подію 2022 року: у харківському видавництві «Фоліо» побачив світ перший том двотомника – ще один український переклад збірки шульцівських оповідань «Динамонові крамниці» під назвою «Корицеві крамниці» Леся Герасимчука (1944 – 2021) – українського літератора, письменника, поета, філолога, культуролога, журналіста; члена Національної спілки письменників України. Книжкова новинка доречно з'явилася на книжкових полицях і відразу активно

© Маторіна Н., 2022

¹ Шульц Б. Корицеві крамниці / переклад з польської Леся Герасимчука. Харків: Фоліо, 2022. 189 с.: іл. (Зібрання творів).

долучилася до українськомовного читацького дискурсу, про що свідчать зокрема й обсяги продажу книжки. Рецензована праця є свідченням про прагнення перекладача вшанувати пам'ять знаного митця в ювілейний рік, а також вагомим внеском у розвиток сучасної української культури.

Леся Герасимчук долучився до потужного колективу фахівців – оригінальних мислителів із власним прочитанням Бруно Шульца, перекладачів шульцівських прозових творів з польської мови українською (перелік імен перекладачів є вражаючим – їх на сьогодні вже разом із Л. Герасимчуком 14), а саме: Б. Струмінський, М. Яковина, І. Гнатюк, С. Бреславська, Т. Возняк, А. Шкраб'юк, Ю. Андрухович, А. Павлишин, А. Бондар, В. Меншок, Т. Думан, Л. Скоп, О. Бунда. Відтепер новий український переклад шульцівської прози дає змогу українському читачеві пізнати єврейсько-польсько-німецько-галицько-українську шульцівську дійсність крізь призму світобачення Леся Герасимчука. Актуальність та значущість рецензованої книги перекладів визначає насамперед розширення науково-дослідницького поля в сучасному шульцознавстві, зокрема для порівняльних літературознавчих студій у царині шульцівського літературного, літературознавчого й перекладацького дискурсів. Цей новий переклад, на нашу думку, посприє подальшому вирішенню дотепер дискусійної проблеми щодо визначення питання про роль особистості перекладача в художньому (літературному) перекладі.

Займатися професійним літературним (і науково-технічним) перекладом Леся Герасимчук почав від 1960 р. і спеціалізувався на перекладах з англійської, української, польської, російської, а також інших європейських мов, зокрема зробив низку перекладів грецької Біблії. Переклад збірки оповідань Бруно Шульца «Корицеві крамниці», на жаль, став останньою працею фахівця: життя Леся Герасимчука обірвалося, і перекласти другий том творів Бруно Шульца письменник не встиг. За інформацією представників видавництва «Фоліо», другий том, вірогідно, під назвою «Санаторій під клепсидрою», перекладатиме досвідчений фахівець Микола Ярмолук, багаторічний викладач болгарської та польської мов катедри слов'янської філології Львівського університету імені Івана Франка.

Повну збірку шульцівських оповідань «Цинамонові крамниці» з польської мови на українську перекладено тричі: це переклади І. Гнатюка, А. Шкраб'юка і Ю. Андруховича. Вочевидь, у перекладах різних фахівців переважають спільні риси, але бачимо й відмінні риси: кожен перекладач відтворює шульцівський текст українською мовою індивідуально, з власним баченням інтерпретування тексту оригіналу, послуговуючись при цьому низкою перетворень і сукупністю різноманітних засобів для точної передачі польськомовного оригіналу. На нашу думку, Іван Гнатюк максимально зберіг форму і зміст шульцівського твору-оригіналу; переклад Юрія Андруховича – взірць гармонійного спілкування галицько-єврейсько-польської культури й польської мови з мовою й культурою українською; Лесь Герасимчук частіше не стільки знайомить читача з іншомовним оригіналом, скільки з власним суб'єктивним сприйняттям цього оригіналу.

Особливий перекладацький ідіолект Леся Герасимчука привертає увагу вже на рівні перекладу заголовка: уперше збірка й однойменне оповідання в українському перекладі відомі під назвою «Корицеві крамниці». Перекладач змінив назву збірки «Цинамонові крамниці», назву однойменного оповідання у збірці й назву місця, яке фігурує в наративі новели, на «Корицеві крамниці», імовірно, враховуючи той факт, що не кожному пересічному українцеві відомо значення застарілого іменника *цинамон* «коричне дерево, а також кора цього дерева коричневого кольору»; загальноживаним синонімом є саме іменник *кориця*, діалектним – *кірка*. Змінені звичні назви (ідеться про назви в яскравому перекладі Юрія Андруховича як першому повному й найдоступнішому українському читачеві перекладі творів Бруно Шульца – на сьогодні маємо вже 4 видання першодруку) і деяких інших шульцівських оповідань: «Мана» замість «Ошаління», «Буря» замість «Віхола» – в оригінальній шульцівській версії відповідно «Nawiedzenie» і «Wichura» тощо.

Як і в кожній творчій праці, у перекладі Леся Герасимчука можна помітити і плюси, і окремі мінуси (можливо, точніше, особливості ідіолекту перекладача):

– використання частіше розмовних чи застарілих слів і виразів з присмаком, так би мовити, колоритності, як-от:

оповідання «Німрод» («Nemrod»): *różowy pyszczek* (укр. рожевий ротик) → рожеву *пащу* [← рот звіра, риби] (с. 88); ↔

пор.: у І. Гнатюка¹ – *рожеву мордочку* (с. 50); у Ю. Андруховича² – *рожевий писочок* (с. 53); *bokiet na ikos* (укр. боком по діагоналі) → *хитався бокаса* [← *хитатися* «рухатися, коливатись з боку на бік, вперед і назад або згори вниз» + *бокаса* = розмовний прислівник *боком*] (с. 88) ↔ пор.: у І. Гнатюка – *якось боком, навкіс* (с. 50); у Ю. Андруховича – *боком і навскоси* (с. 54);

оповідання «Пан Кароль» («Pan Karol»): ак *śpiący* (укр. сплячий) *pasażer* → як *оспалий* [← рідковживане – сонливий, сонний] *пасажир* (с. 103) ↔ пор.: у І. Гнатюка – як *сплячий* *пасажир* (с. 53); у Ю. Андруховича – *мов закунялий* *пасажир* (с. 63); *W pokoju panował odstały półmrok* (укр. сутінки, присмерки) *z osadem wielu dni samotności i ciszy* → У кімнаті панувала *настояна стума* [← застаріле, поетичне = *напівморок, напівтемрява*] з осадом багатьох днів самотності й тиші (с. 103) ↔ пор.: у І. Гнатюка – У кімнаті панував *устояний присмерк* з осадком багатьох днів самотності і тиші (с. 53); у Ю. Андруховича – У кімнаті панував *застійний півморок* з осадом незліченних днів самоти і тиші (с. 62);

оповідання «Вулиця Крокодилів» («Ulica krokodyli»): *konferowali* (пол. *konferować* – укр. *радитись*) *długo i zawile z panienkami o nadmiernym pigmentcie* → *станемо на мову* з панночками про надмірну пігментацію (с. 150) ↔ пор.: у І. Гнатюка – *довго і плутано говорити* з дівчатами про надмірний пігмент (с. 60–61); у Ю. Андруховича – *довго і плутано звертатимемося* до панянок з надмірним пігментом (с. 88); *Wędziemy się wikłali* (пол. *wikłać się* – укр. *плутатися*) *w nierozumienia* → *будемо бабратися* [← перен. *повільно що-небудь робити; копатися*] з непорозуміннями (с. 150) ↔ пор.: у І. Гнатюка – *Будемо плутатися* у непорозуміннях (с. 61); у Ю. Андруховича – *Будемо блукати* в непорозуміннях (с. 89); *fotomontaż złożony z wycinzków* (укр. *вирізка*) *zleżałych, zeszłorocznych gazet* → *фотомонтаж з витинок* [← можливо, ідеться про *витинанку* від українського слова *витинати*, тобто *вирізувати, вивертати* – вид народного декоративного мистецтва, що включає сюжетні та орнаментальні прикраси житла тощо] *zależających torišnich gazet* (с. 150) ↔ пор.: у І. Гнатюка – *фотомонтаж, складений з вирізок* із

¹ Шульц Б. Цинамонові крамниці [повна збірка] / переклад з польської Іван Гнатюк. *Жовтень*. [Львів]. 1989. № 2 (532). С. 37–69.

² Шульц Б. Цинамонові крамниці та всі інші оповідання в перекладі Юрія Андруховича: оповідання; переклад з польської. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2017. Вид. четверте. 384 с.

злежалих, минулорічних газет (с. 61); у Ю. Андруховича – фотомонтаж, зібраний із *вирізок* залежаних торішніх газет (с. 89);

оповідання «Буря» («Wichura»): *Z pagła podreptała* (пол. *podreptać* – укр. поплестися, зашкутильгати) → Відтак *почалапала* [← розмовне: повільно ступати, човгаючи ногами по землі] (с. 164) ↔ пор.: у І. Гнатюка – І враз *подріботіла* (с. 64); у Ю. Андруховича – Знагла вона *подріботіла* (с. 100);

оповідання «Ніч Великого Сезону» («Noc wielkiego sezonu»): *spisując te nasze opowiadania* (пол. *opowiadanie* – укр. оповідання) → Записуючи наші *оповідки* (с. 168) [← оповідка – розмовний іменник, у словниках з позначкою *рідковживане*, те саме, що оповідання] ↔ пор.: у І. Гнатюка – пишучи те *оповідання* (с. 65); у Ю. Андруховича – записуючи ці свої *оповіді* (с. 103) тощо;

– окремі перекладацькі «вільності», скорочення (певних місць зовсім немає в тексті перекладу) чи неточності порівняно з оригіналом, як-от:

оповідання «Корицеві крамниці» («Sklepy sypatopowe»): *w dniu zwyczajne* (= у звичайні дні (мн.)) → у *будень* (одн.); *te prawdziwie szlachetne handele* (= це справді благородні торгівельні заклади) в *różną noc otwarte* (= відкриті до пізньої ночі) → *ці справді шляхетні шопки, відкриті глупої ночі*; *moich gorących marzeń* (= моїх гарячих мрій) → *моїх гарячих марень* (с. 107); скорочення: *wnętrza pachniały głębokim zapachem farb, czary, tajemnica, handel laku, kadzidła, aromatem dalekich krajów i rzadkich materiałów* (укр. = *приміщення пахли глибоким запахом фарб, чар, таємниць, торгівлею сургучем, ладаном, ароматом далеких країн і рідкісних матеріалів*) → *приміщення сильно пахли фарбами, лаком, пахощами невідомих країн і рідкісних матеріалів* (с. 115) тощо.

Вочевидь, що окреслені нами моменти частіше суттєво не впливають на відтворення змісту оригінальних шульцівських творів, але все ж таки у певний спосіб змінюють їх емоційні компоненти й не є бажаними й повністю виправданими.

Не можна не зауважити, що достатньо цікавим є художнє оформлення збірки: художник-оформлювач М. С. Мендор підібрав шульцівські ілюстрації до «Корицевих крамниць», що збагатило змістовно-естетичну насагу книги: портрети, повози, сцени ідолопоклонства, євреї, сцени за столом тощо. Зрештою, саме рисунки значно доповнюють інформацію про Бруно Шульца щодо

його образотворчого спрямування, що сприяє глибшому розумінню художніх прозових творів. Отже, прозовий текст рецензованої книги доповнюють 16 органічно залучених сторінок ілюстрацій: одні з них посідають відповідне місце у збірці («Дівчинка та засоромлений хлопець» → оповідання «Серпень», чи «На вулиці – дві жінки, перехожі із собакою, автопортрет» → «Вулиця Крокодилів», чи «розпорошені» по всій збірці шульцівські проєкти суперобкладинок до польськомовного шульцівського першодруку «Динамонових крамниць»); інші – довільні місця, що теж є цілком виправданим, тому що тематично такі малюнки належать до кількох груп, які не завжди можна чітко розмежувати. Незрозумілим залишається розміщення в «Корицевих крамницях» рисунка «Батько і Юзеф серед терористів» – ілюстрації до другого тому шульцівських оповідань, зокрема однойменної новели «Санаторій під клепсидрою» – і на суперобкладинці до книги, і на її титульному листі. Сприймаємо це як окреме порушення повної відповідності тексту та ілюстрації до нього. Також, для посилення ефекту запам'ятовування, можливо, доцільно було б супроводжувати ілюстрації підписаними уніфікованими підписами.

Технічно-гігієнічні характеристики видання, досконалість поліграфічного виконання, оформлення обкладинки й суперобкладинки, на якій, між іншим, розміщено стислу інформацію біографічного спрямування про Бруно Шульца й пунктирно анотацію змісту «Корицевих крамниць», які допомагають читачеві розібратися в деяких незрозумілих йому фактах, повністю спрямовані на забезпечення зручності читання тексту.

Вочевидь, що докладний, ретельний і скрупульозний фаховий аналіз українськомовних перекладів шульцівських оповідань Леся Герасимчука ще попереду, він потребує певного часу для читання й перечитування перекладів митця, порівняння з іншими перекладами тощо. Але вже зараз маємо підстави говорити, що завдяки оприлюдненню нових і нових перекладів творів Бруно Шульца і про Бруно Шульца українською мовою *бруношульцманія* поширюється Україною: українськомовна шульціана поповнюється новими бестселерами, а шульцівська українська спільнота (і не лише) – новими пошанувальниками творчості митця світового рівня, що загалом сприяє пришвидшенню повернення Бруно Шульца до українського культурно-мистецького сьогодення.

Отже, новий український переклад «Корицевих крамниць» Леся Герасимчука – самодостатній, можливо, подекуди неоднозначний, відбувся: цікава книжка, вдалий переклад, досконала (попри окремі зауваження рецензента) мова. Особливо в нагоді стане тим читачам, які мають змогу читати оригінал, але беруть до рук перекладацькі адаптації, здійснені різними фахівцями, шукаючи й знаходячи в різних перекладах не лише буквальні відповідності оригіналу, а й неповторний і, насамперед, тихий, «закадровий», голос перекладача.

Новий (варіативний) переклад Леся Герасимчука може стати в перспективі основою ґрунтовного наукового дослідження в межах шульцівського перекладацько-літературознавчого дискурсу.

Маторіна Наталя Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри полоністики і перекладу факультету філології та журналістики Волинського національного університету імені Лесі Українки, n.m.matorina@gmail.com

Contents

ICT in teaching philological disciplines

<i>Margarita Nadutenko, Maksym Nadutenko, Olena Semenog</i> Application of the Digital Method in Teaching Philological Disciplines (on the Example of a Virtual Lexicographic Laboratory)	7
--	---

<i>Larysa Semeniuk</i> Involvement of electronic resources in the process of studying ancient Ukrainian literature in higher educational institutions (from the experience of a practicing teacher)	27
--	----

<i>Olena Bai, Yuliia Vaseiko</i> Internet comments as a source of learning the Polish language	39
---	----

<i>Zoriana Kunch</i> Studying the possibilities of determination in the achievement of the journalist's language competence.....	50
---	----

<i>Viktoriia Siruk</i> The use of Internet resources for Lecture Courses.....	62
--	----

<i>Tereza Levchuk, Viktoriia Sokolova</i> Learning of Foreign Literary Classics: Lewis Carroll's Dilogy about Alice	74
--	----

Comprehension of Lesya Ukrainka's creativity

<i>Maria Moklytsia, Lyudmila Bondaruk</i> Monomyth in the Narrative of Symbolist Drama: "V domu roboty – v kraini nevoli)" by Lesya Ukrainka.....	90
--	----

From the Drahomanovy-Kosachi family

<i>Iryna Konstankevych</i> Nationalistic Content of Olena Pchilka's Activity as an "woman editor-publisher" of the journal "Ridnyi Krai (Native Land)"	102
---	-----

Theoretical reflections

<i>Sviatoslav Pylypchuk</i> "It is the Kind of Art which Currently Reigns Almost Indiscriminately in Literature": History and Theory of the Novel in Ivan Franko's Literary Research	114
---	-----

Mariana Lanovyk, Zoriana Lanovyk
Methodological Paradigm of Academician Volodymyr Hnatiuk's Scientific Views: to
the Problem of the Development of European Folklore Studies 130

Olena Kytsan
Implementation of content categories *harmony / disharmony* in the metric of
B. I. Antonych 154

Zhanna Bortnik
Genre Liminal Transformations in Modern Ukrainian Drama 196

Socio-historical motives: peculiarities of interpretation

Svitlana Sukhariieva
Subcultural markers of provincialism in the Ukrainian Polish-language prose of the
post-Brest Union period 181

Svitlana Chernyshova
Deconstruction of Racial Homogeneity in Ch. N. Adichie's *Americanah* 193

Reviews

Natalia Matorina
"Cinnamon Shops" by Les Gerasymchuk - a valuable achievement of the Polish-
Ukrainian translation discourse in the field of Schulz studies: a review of the
translation of the collection "Sklepy cynamonowe" by Bruno Schultz 204

Наукове видання

**ВОЛИНЬ ФІЛОЛОГІЧНА:
ТЕКСТ І КОНТЕКСТ**

Філологія та цифрові технології

Науковий журнал

Видається з 2006 року

Випуск 34

Упорядкування текстів *Т. Левчук*

Редактор і коректор *Г. Дробот*
Технічний редактор *В. Іванюк*

Підписано до друку 28.12.2022. Формат 60×84 ¹/₁₆
Ум. друк. арк. 13,38. Замовлення № 21. Тираж 100.
Папір офсетний Гарнітура Times. Друк офсетний.

Друк ПП Іванюк В. П.
43021, м. Луцьк, вул. Винниченка, 65.
Свідоцтво Держкомінформу України
ВЛн № 31 від 04.02.2004 р.